

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

JELENKOR 50

- ÁGOSTON ZOLTÁN bevezetője 1025
TOLNAI OTTÓ verse 1027
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1035
TANDORI DEZSŐ: A Múló Idő *Jelenkorában* (versek) 1038
BALLA ZSÓFIA verse 1041
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 1044
ESTERHÁZY PÉTER: Esti Kornél biciklije, avagy a világ szerkezete
(vázlat) 1048
PARTI NAGY LAJOS: Az étkezés ártalmasságáról (*Cédulák egy
előadásból. -hoz.*) 1056
DARVASI LÁSZLÓ: A Nagy Hullakereső Verseny (*fantasztikus
irodalom*) 1062
NÁDAS PÉTER: Határtalan (*útijegyzet*) 1075
KÖRÖSI ZOLTÁN: Apró lyukak a porban 1079
GARACZI LÁSZLÓ: Arc és hátraarc 1086
MÁRTON LÁSZLÓ: A kutyuska (*novella*) 1090
MÉHES KÁROLY: A hiúság vására (*elbeszélés*) 1100
TÉREY JÁNOS verse 1104
TÓTH KRISZTINA verse 1105
VÖRÖS ISTVÁN versei 1106
SCHEIN GÁBOR verse 1108
MELIORISZ BÉLA versei 1109
KUKORELLY ENDRE verse 1110

*

- TAKÁTS JÓZSEF: Párhuzamos portrék (*A Határ-Balassa-vita*) 1112
CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (*Levelek 1990-ből*) 1128
CSUHAI ISTVÁN: Búcsú és megérkezés 1145
TÜSKÉS TIBOR: A munkatárs: Beney Zsuzsa 1154

2008

OKTÓBER

THOMKA BEÁTA: Aprózás, kispróza, kézművesség (Tolnai Ottó: Grenadírmars) 1166
KÁLMÁN C. GYÖRGY: Ami közös, és ami nem (Esterházy Péter: Semmi művészet) 1173
BÁRÁNY TIBOR: Az irodalom külpolitikusa (Takáts József: Ismerős idegen terep) 1178

KÉPEK

TÓTH LÁSZLÓ fényképei 1034, 1043, 1047, 1055
NÉMETH PÁL fotói 1105, 1153, 1184
DÉCSI TAMÁS felvételei 1111, 1165, 1172

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.
E számunk megjelenését az OTP Bank Nyrt. támogatta.*

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

hid program

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 8010

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Németh G. Béla
(1925–2008)

2008. szeptember 5-én elhunyt Németh G. Béla irodalomtörténész. Kutatási területe a 19. század második fele, valamint a 20. századi magyar irodalom. Dolgozott általános és középiskolai tanárként és könyvtárosként, majd az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársaként, az ELTE tanáraként, tanszékvezetőjeként, az Egyetemi Könyvtár főigazgatójaként is. Tudományos pályáján számos elismerésben részesült, többek között József Attila-díjban (1976), az Akadémiai Díjban (1980), Déry-díjban (1987), Széchenyi-díjban (1996) és Kosztolányi Dezső-díjban (1998).

Nagy Lajos íróval P. Müller Péter irodalomtörténész beszélgetett Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában szeptember 11-én.

*

A KELET-NYUGATI ÁTJÁRÓ interkulturális programsorozatát szeptember 18. és 21. között rendezték meg Pécsen. Az Európa Kulturális Fővárosa Pécs 2010 projektjébe illeszkedő fesztivál több helyszínen zajlott. A *Balkán Világzenei Fesztivál* koncertjeit a Sétatéren, valamint a POTE aulájában hallgathatták meg az érdeklődők, többek között a Vizin zenekart, a Besh o Dromot, a Balkán Fanatikat, az Ivo Papasov & his Wedding Bandet. A *Találkozó a Balkán Kapujában Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia* előadásaira és kerekasztal-beszélgetéseire a Dominikánus Házban és a Sétatéren került sor, mások mellett Orbán Jolán, Gayatri Chakravorty Spivak, Kálmán C. György, Bókay Antal, Kiss Attila, Medve A. Zoltán, Jasmina Lukic, Lóránd Zsófia, Radics Viktória, Selyem Zsuzsa, Virág Zoltán, Hadas Miklós, Irina Novikova, Takács Judit, Heller Ágnes, Boros János, Nenad Popovic és Feischmidt Margit részvételével. A programsorozat keretében tematikus lapszámát ismertette a *Tiszatáj*, a *Jelenkor*, a *Filológiai Közöny*, a *Magyar Lettre Internationale* és a *Replika* című folyóirat, valamint a *perifériáról a centrum* könyvsorozattal is megismerkedhetett a közönség. A fesztivál zárónapján Tolnai Szabolcs *Fövenyóra* című filmjét mutatták be az Apolló moziban.

*

BERTÓK LÁSZLÓ Kossuth-díjas költőnek, lapunk főmunkatársának a Pécs Város Díszpolgára címet adományozta szeptember elsején, a Város Napja alkalmából a városi közgyűlés. Gratulálunk munkatársunknak!

*

NÁDAS PÉTER író volt a vendége a Művészetek és Irodalom Házának Pécsen szeptember 17-én. A szerzővel Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett.

MINDEN, AMI ÖSSZEKÖT címmel Gálffy László színművésszel, Mácsai Pál színművésszel és Parti

Szerzőink

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsen él.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten és Szegeden él.

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi *Jelenkor* Kiadó igazgatója, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.

Csuhai István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* korábbi főszerkesztője, Budapesten él.

Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.

Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK Phd-hallgatója, Budapesten él.

Kedves Olvasó,

ha számos kérdésben másként vélekedünk is, abban biztosan egyetértünk, hogy e terjedelmes jubileumi lapszám elé rövid bevezető dukál.

Ahelyett, hogy a lap akár csak vázlatos történetének bemutatásával, dicső korszakainak felidézésével állnánk elő, fejünkre vonva az önnünneplés vádját, kötelezően meg kell emlékeznünk a pécsi irodalom olyan, Jelenkor előtti és ennek későbbi működését szellemileg megalapozó intézményekről, mint az 1931-ben megalakult Janus Pannonius Társaság vagy az 1941–48 közt megjelenő Sorsunk, illetve az ezt követően '56 végéig élő Dunántúl folyóiratok. S már az évszámokból is látható, akár a Várkonyi Nándor által – többek közt Weöres Sándor és Csorba Győző közreműködésével – szerkesztett Sorsunk, akár a Szántó Tibor-féle Dunántúl esetében, hogy mindegyik orgánum felszámolódása társadalmi fordulathoz, illetve kataklizmához kötődik. Az új, a korábbinál erősebben represszív hatalom nem tűrte a saját korában nyitottnak, értékközpontúnak mondható két lapot. Mégis ezt a hagyományt örökölte a Jelenkor, s a negyvenes évek elejétől, a három lapon átívelően olyan szerzők teremtettek eleven kontinuitást, mint Weöres, Csorba vagy Mészöly Miklós.

Az 1958 októberi lapszámával induló Jelenkor kezdeti lépései természetesen nem voltak függetlenek a forradalom leverésének és az ún. konszolidációnak a politikai implikációjától. Am történeti lépéssel mérve egészen hamar, 1960 végére Tüskés Tibor személyében olyan szerkesztő állhatott a lap élére, aki a hatalom kötelező engedélye mellett az írók bizalmából vállallhatta el a munkát. Ő törekedett elsőként országos jelentőségű irodalmi fórummá változtatni a lapot, olyan segítőkkel, mint a fiatal Lázár Ervin és Bertha Bulcsu. Néhány év után azonban, 1964-ben a hivatalos irodalompolitikai normáktól való eltérés, renitens szerzők közlése miatt a Jelenkort megfenyítették, a főszerkesztőt eltávolították. A lap megsínylette ezt az erőszakos beavatkozást, szerzők és szerkesztők fordultak el tőle hosszabb-rövidebb időre. A folyóirat irányításával megbízott Szederkényi Ervin rengeteg energiát áldozott arra, hogy az írói közbizalmat visszaszerezze, s ennek során, ahogy az élő vagy a már hozzá hasonlóan eltávozott szemtanúk mondták-írták, a pécsi irodalmi közeg, Csorba, Mészöly és mások hatására az ő gondolkodása is erősen átformálódott. Törekvéseinek eredményességét nagyban fokozta, amikor olyan fiatal szerkesztőket vett maga mellé, mint Parti Nagy Lajos és Csordás Gábor. És jött az új próza kibontakozása a lap hasábjain... Am ez ismert történet, nem mondom tovább a leckét, ugrom inkább az időben. Később, a kilencvenes évek közepe táján a Jelenkor a posztmodern boszorkánykonyhájának látszott a konzervatív irodalomértés nézőpontjából. Manapság számos fiatal lapkezdemény aspektusából vagy az interneten burjánzó irodalomszerű tevékenységek felől az irodalmi minőséghez, jó és rossz mű az esztétika és a kritika története során részben módosuló, részben állandó szempontok szerinti megítélhetőségéhez ragaszkodó avított képződménynek tűnhet, ahol öntelt elitisták „osztják az ést”. Én azt remélem, a pártatlanul figyelő szem a Jelenkort minden hánykolódásával együtt is olyan hajónak látja, amelynek tőkésúlyát hosszú ideje nem kellett javítani.

Szerkesztőként ugyan 1992-ben kerültem a folyóirathoz, ám előtte már az egyetemi közművelődési, illetve esztétikai gyakorlatot is ott abszolváltam két egymást követő évben. A nyolcvanas évek második felében történt ez, közvetlenül azt követően, hogy Szederkényi Ervin 1987 februárjában meghalt. Így tehát én Szederkényit személyesen nem ismerhettem, nem dolgoztam vele együtt, csak közvetlen munkatársával, utódjával, Csordás Gáborral és a frissen odakerült Csuha Istvánnal találkoztam. Annál többet hallottam róla a visszaemlékezésekben. S az emlékezők minden személyes

történeten, politikai és irodalmi érdekességen, anekdotákon túl legfőképpen a lelkiismeretes, koncentrált munkáról beszéltek vele kapcsolatban. És van még egy fontos mozzanat, mely számomra szerkesztőként meghatározóvá vált, s amelynek Csordás Gábor adott többször hangot a Szederkényi-féle örökséget méltatván: a szerkesztő által hozott esztétikai ítélet mellett érvelni kell, azaz interperszonálisan megoszthatóvá kell tenni. Ennek ismeretelméleti implikációja nyilvánvaló: ítéletünk rászorul arra, hogy elmagyarázzuk, ha kell teljes tudásunkat, személyiségünket munkába hozva, mert döntésünk nem magától értetődő, nem fölsőbb instanciától ered. S ez az elvárás akkor is létezik, ha netán alkalmasint alatta maradunk.

A folyóirat történetének részét képezi természetesen azoknak a személyi ügyeknek, bonyodalmaknak a sora is, amelyek a lap szerkesztői, szerkesztőbizottsági tagjai közt támadtak időnként. Nem mintha nem járulna hozzá az efféle ügyek megismerése bizonyos jelenségek, folyamatok megértéséhez, ám ezek a sok személyes vonatkozást tartalmazó esetek az élők érzékenysége miatt nehezen tárgyalhatók, különösen egy ünnepi lapszámban. Az utókor majd vagy tud ezekről valamit, vagy sem, vagy érdemesnek tartja az elemzésre, vagy nem lesz számára relevanciája. Fontosabb azonban természetesen a laptörténetből, ami igazán publikus, azaz, ami az irodalomtörténet szempontjából megfogalmazható. Mert az elmúlt ötven év mindenkori kortárs irodalmi folyamatainak egyik meghatározó műhelye a Jelenkor volt. Talán nem tűnik kérdésnek, hisz rögtön leszögezzük: hogy azzá vált, nem a mai redakció érdeme.

A lap szerkesztőit, belső munkatársait a negyvenedik évfordulóra készített fényképes összeállítás dokumentálta precízen 1998 októberében, így tehát e munkát itt nem kell újra elvégeznünk. Szerkesztői szempontból nem volt nagy fluktuáció 1999 után, amikor is Csuha István rám testálta a főszerkesztői mandátumot. Ekkor kértem fel a Csorba Győző halála óta megüresedett főmunkatársi poszt betöltésére Bertók Lászlót, akinek személye ekként ismét a pécsi irodalom lapokon átívelő folyamatosságát erősítette, hisz verseit már 1955-ben közölte a Dunántúl, majd az épphogy elinduló Jelenkor 1959-ben. Szerkesztőtársaimmal, Nagy Boglárkával, majd később Keresztesi Józseffel s az ő kiválása után a nemrégiben a helyére álló Szolláth Dáviddal döntéseinkben rendre figyelembe vesszük a folyóirat hosszú története során megképződött hagyomány ma is megszólítható elemeit.

E rövid bevezetőből sem hiányozhat az a megállapítás, hogy a mostani összeállítás természetesen nem képezi le maradéktalanul a Jelenkor folyóiratot mint olyat, számos kiváló szerzőnk hiányzik a terjedelmi korlátok vagy egyéb, technikai jellegű ok miatt. Így például az efféle lapszámok természete szerint legnagyobbbrészt a lapban az utóbbi néhány évben publikáló fiatalabb munkatársaink. Itt említsem meg, hogy Décsi Tamás tördelőszerkesztő kollégánk monstruózus munkájaként év végére talán elkészül az ötven év teljes repertórium. Am folyóiratunkról igazán továbbra is azok a figyelmes olvasók tudnak fogalmat alkotni, akik rendszeresen kezükbe veszik, s nem csupán egyetlen évfolyamon át. Ők tudják, mi az, amiben a Jelenkor – néhány kiváló laptársával folyó kollegiális versengésben – másoktól különbözik.

Írtunk az előbb öntudatos szavakat a pécsi irodalomról, s ebben az országban sokan Pécsét mint a kultúra városát ismerik, emlegetik. Ide tartozik még az a tény, hogy a város viselheti – Essen és Isztambul mellett – az Európa Kulturális Fővárosa címet 2010-ben. A cím elnyerésében – más kulturális műhelyek, valamint szabad és gondolkodó értelmiségiek, művészek mellett – e lapnak is volt szerepe. De szellemi kisugárzása, nem pedig munkatársainak politikai nyomásgyakorlása révén, s mondom ezt minden hagymázos politikai összevissza-esküvés elmélet ellenében. Éppen az imént említettek miatt ebben az ünnepi pillanatban sem hallgathatom el, hogy a rendszerváltástól kezdődően az addig a városban kiépült kulturális intézményrendszer majd mindegyik tagjához hasonlóan a folyóirat is egyre ingatagabb alapokon áll, évről évre él, s mivel a politikai PR magasrendű céljaira alkalmatlan jószág, továbbá nem is törekszik alkalmasnak lenni, respektusa ennek megfelelő. A kérdésre tehát, vajon akarja-e Pécs városa, hogy olvasói, szerzői és szerkesztői a Jelenkor hatvanadik születésnapját is ünnepelhessék majdan, e percben nem tudunk válaszolni.

Ágoston Zoltán

Behemperedtél-e a rózsába

lorand gasparnak

1.

(egy horvát festőnő – tisja kljaković festménye alá)*

Olykor nagy esők idején
zománcos cserepek pikkelye
gerendák bonyolult illesztéke között
toronyszobád beázik
mind nagyobb esőzések kora jó
talán maga az özönvíz
a papír elázik
el a kis papírhajó
de te nem hagyod el
egy parafadugó libeg valahonnan
már-már elindulnál felé
de nem indulsz el
ülsz nagy fekete ernyőd alatt
melyet napernyőként használtál egykor
mint a dalmát asszonyok a karszton
szeretted nézni őket ahogy hajód elhaladt
szeretted tövist babért vegyest
harapó szamaraikon feledkezni
hallgatni az aranyakálokat
ülsz vacogva
ne ütközz mint jéghegynek
nickel varrógépnek
hogyan cipelni
hogyan boldogulni egy nagy darab öntöttvassal
az özönvízben
hogyan fenntartani magad forgó kloákában
egy nyakadba kötött súlyos SINGER-varrógéppel
hogyan kívárni fekete ernyőd alá
mint szégyenlős kislányok szoknyája

* Kérem, most az egyszer, ne olvassátok s-nek az sz-betűt, hiszen e tengerfestő leány nevében ott a Tisza is...

angyalok szárnya alá kapjon a szél
s majd valahol mint ifjúkorodban
az irizáló iszony hajnalán
flamingószín műtőasztalon landoljon veled.

2.

Olykor a trafik mögött lévő őstölgy
köré ácsolt padon látom
a söröző lumpenek között üldögélni
titokban figyeljük egymást
az is megesik a fa törzsére szögezett
lánc végén csüngő sörnyitóért nyúlva
akárha összebilincselve
megérintem nikotin preparálta
keskeny spanyol márki-kezeit
máskor bécsben futok össze vele
bosnyák (világ-)zenész barátai társaságában
utoljára például a pó-deltában láttam
cremonából ereszkedtem alá
s ő ott állt cserzetten
az egyik édes laguna mortuában
akkor határoztam el
írok róla
(a magam módján megverselem)
ugyanis egy elpusztult flamingótetem mellett állt
és hát ugye az ember felelős motívumaiért (metaforáiért)
úgy képezem a túlvilágon majd azt kéri számon
motívumaimat (metaforáimat)
hogyan sáfárkodtam velük
kitartottál-e mellettük
behemperedtél-e a rózsaszín rózsába
egy-egy rózsaszín rózsatetű mellé
(behemperedtem
miközben tudós barátom figyelte
a mikroszkopikus háremet
amikor azt mondtam a magam módján
eljárásom ilyen experimentális voltára gondoltam)
kitartottál-e mondd motívumaid (metaforáid) mellett
a végtelenbe tudtad-e fűzni ultraviola fonalukat
a műfajok mohó molytelepei között
avagy csak meglebegettve
szélnek eresztetted őket
azóta nem találkoztam vele
vissza kell utaznom a deltába

*hiszen valami sós dagályra várva
talán még mindig ott strázsál
az ultraviolán sugárzó tetem mellett
még mindig ott strázsál helyettem.*

3.

*A sánta farkas fekete lánya
megette kacagó gerlémet
látom egyes részeit már ki is hányta
ki az enciánbokor tövébe
kerti lakomból figyelem az enciánbokrot
ugyanis a juhar által megdöntött
monarchiasárga oszlopot immár csak
az encián tartja hátán
(a szép mint heveder etcetera)
figyelem mit lép most
mert mi csak futkosunk
mit lép az enciánbokor
megálmodott ősi ostáblámon
ugyanis kellett lennie valami sejtésének
nagy kísérletemről a hátsó udvarban
(lévén mint jeleztem experimentális költő)
a balkánival szándékoztam keresztezni
úgy képzeltem egy napon másképpen zeng majd
e mélyen töredezett melankolikus félsziget
hát igen hol rózsatetű hol egész félsziget
másképpen zeng majd
boldogan felkacag
e mélyen töredezett melankolikus félsziget
úgy képzeltem majd másképpen zeng
legközelebb elmesélem hogyan találtam rá
az ősi ostábla falapjára
amikor az új evezőkért beugrottam a bognárhoz
(azonnal tudtam vörössel zölddel feketével
dolgozom meg a cikkelyforma mezőket
ám úgy hogy mindegyik mezőnek
legyen egy keskeny arany cikkelye
melyet a boldogság zónájának neveztem el
mert a kör valamiért már a bognár által ki volt jelölve)
de mondom ezt majd legközelebb
ugyanis hosszan kellene felvezetni
mivel sosem is tudtam volna elkészíteni az ostáblát
ha előbb egy megrágott ólajtó korpaillatú deszkáját
sok arannyal késsel indigóval
nem sikerült volna ikonná szublimálnom*

ha ortodox papjaink nem illetik ajkaikkal
figyelem mit lép most
mert mi csak futkosunk mint a csibor
mit lép az enciánbokor
most hogy a sánta farkas fekete lánya
megette kacagó gerlémet
mit lép az enciánbokor
amely eddig a juhar által megdöntött
monarchiasárga oszlopot tartotta hátán
(a szép mint heveder etcetera)
mit lép ősi ostáblámon az enciánbokor
mit lép
hiszen én úgy képzeltem
boldogan felkacag
ó istenem boldogan
miközben én térdre esve a hátsó udvarban
megtépem ruháimat
boldogan felkacag
e mélyen töredezett melankolikus félsziget.

4.

Olykor újra elmesélem
jóllehet mindig másképpen keverve
az alkatrészeket
(én nevezem alkatrészeknek a variált motívumokat)
prágából jöttünk és valahol brno után
ráláttunk egy kamion rakományára
összevissza tömérdek grafitszín könyökcső
alkony előtt minden bizonnyal van egy pillanat
magyaráztam már pesten kávézás közben
ifjú filmrendező barátomnak
van egy pillanat
amikor a grafit gyöngyházként kezd irizálni
csak mi nem számolunk vele
ezzel a pillanattal
sok más pillanattal igen
de ezzel
amikor a grafit gyöngyházként kezd irizálni
nem számolunk
jóllehet pontosan az volt az a pillanat
tömérdek kis gyöngyház tangóharmonikát láttam
hát igen csak mi állunk csehül
a csehek még mindig autentikusak
és ifjú barátom máris előhozta
nagyapja gyöngyház harmonikáját
lakodalmakban játszott
de egyszer ősszel megfürdött a balatonban

és mind ki kellett szedni lábából a csontot
platinarudakat dugdostak a helyükbe
azóta nem muzsikál
mert a platina rosszul rezonál
én is ismertem egy vak kosárfonót
martonoson mondtam hogy megvigasztaljam
ha számárra rakták
lakodalmakban játszott
egy-egy szomorú dalt olykor váratlanul felerősítve
áthallatsszon a szomszéd temetőbe
ugyanis nem csak a lakodalmások
a gyászolók is fizették
de már ő se harmonikázik
nincs számár
mely vinné gyöngyház hangszerét
nincs számár
már nem hoznak számarat dalmáciából
se számarat se savanyúlevesbe babért.

5.

Olykor befeküdt a kecskék szénájába
mert akkor már jászolként szolgáltak
azok a pszichiátrián kiszuperált
rácsos vaságyak (ketrecek)
itt az árvalányhajás domboldalon
fürödni a langyos búzával teli
kádban fürödtünk
mert a takarmányt meg kiszuperált
fehérzománcos kádakban tárolta
igen az UNPROFOR-os kis hollandus leleménye volt
illetve hát feleségéé aki a kecskéket fejte
a sajtokat göngyölte
miközben a kis hollandus szarajevóban teljesített szolgálatot
ősei is gyarmatokon szolgáltak
értettek a gyémánthoz mérni tudták az igazgyöngyöt
indigóval teával fűszerekkel kereskedtek
ő kecskéket vásárolt itt nálunk
persze élt macedóniában is
de a görögök nem engedték levegőhöz jutni
már mint macedóniát
évtizedek óta szorítják a torkát
(láttam macedón költőkollégáimat
megkékült arccal
valóban akárha görög tragédiák hőseit)
a kis hollandus itt telepedett le nálunk

fehérre festette kecskéivel azt a lankát
a határsáv sötét kis tőzegtava felett
mind felvásárolta a pszichiátrián kiszuperált
rácsos vaságyakat (ketrecek) jászolnak
valahogy odaszoktunk mi is
nekünk is megvolt a mi görög tragédiánk
kis népeknek mind megvan
ezért is nagyok
jöllehet egymás előadásait nem nézik
ha netán nézik akkor sem értik
így künn a szabadban egészen másként funkcionáltak
azok a fehér vaságyak (ketrecek)
zománcos kádak
beleállok a búzával teli zománcos kádba
majd áthempergek a rácsos ágy (ketrec) friss szénájába
s aztán hajnalban görgetjük a sajtokat
mossuk a gézt
a géz a csipkegyár nuszproduktuma
a kis hollandus azonnal privatizálta volna
a csipkegyárat
míg tart a háború
mindig tart gondolta
fáslit szállít a feleknek
privatizálta volna
ha én már rég nem privatizáltam volna
azt a csipkegyárat
a rácson át
beláttam a tanya szobáiba
láttam egy kék falat
(szakasztott olyan volt mint
claude simon teraszának kék fala
melyet márkus anna műterméből láttunk volt
egyszer párizsban
senki sem tudja úgy mondani
senki
mint claude simon hogy mindig tart
mármint hogy a háború mindig tart)
és láttam egy fehér falat is a rácson át
túl a fekete epren
azon az elhagyott tanyán
okker csík futott a mennyezetről
az árva tüllrongyikával függönyözött ablak felé
egyetlen virágmotívum volt ráhímezve
a kis hollandus szabadságon volt éppen
ő is úgy gondolta a háború
a befejezhetetlen háború befejeztével

ezzel az árva virágmotívummal
be tudnánk törni az európai piacra
ha még lesz európai piac
letépte
mint örült kornétás
rohantam vele a gyárba
a munkásosztály
semmi sem maradt belőle bambán bámult
ismét egy örült kornétás
mindig rohan felénk egy örült kornétás.

6.

Rubljov ikonja
mi bizonyítja kérdezte
az isten (az úr) létezését
rubljov ikonja netán menuhin
mušić egy ehető kis velence-képe
pogorelic játéka
barátommal hallgattuk egyszer uppsalában
----- nekem volt barátom
keserű tengerbe fagyott édes barátom
úszom feléd
kis jégtörő hajó úszom bólogatva
netán birgit finillä búcsúja a földtől
mert csak nő énekelheti s nem discou
ahogy két barát búcsúzik egymástól
avagy jonathán basedovja
annyit meresztgette feléje szemét
ki felé meresztgette kérdezte
az isten (az úr) felé
annyit hogy belefolyt a búzavirág
annyit hogy bele mind a fokföldi ibolya
mi bizonyítja isten (az úr) létezését
egyértelmű válaszolta mint aki szereti
a hasonló találós kérdéseket
mi más is bizonyíthatná akarta mondani
mint jonathán azúr basedovja
mint a velencei szent márk mennyezetéről
a kis novícius nyelvére alápilinkéző
arany pikkely
a pó deltájában ultraviolán sugárzó
flamingótetem
a hipermangános lavórban
fanny lába közé bukó nap
hát mi más is bizonyíthatná

az isten (az úr) létezését
mint a lepattogzott rádliminta alatt
csírázni kezdő búzaszem
— — — keserű tengerbe fagyott édes barátom
úszom feléd
kis jégtörő hajó
olykor magam is befagyva
úszom feléd bólogatva
ne félj érkezem
keserű tengerbe fagyott édes barátom
ne félj
én immár jóval
hiába százsorszép ezerjő
a rádliminta alatt csírázni kezdő búzaszem
a pó-deltában ultraviolán sugárzó flamingótetem
a hipermangánban fanny lábaközé bukó nap
én immár jóval jobban félek
édes barátom
keserű tengerbe fagyott édes barátom
ne félj érkezem a bizonyítékkal.

Tolnai Ottó, Bertók László, Csordás Gábor, Koszta Gabriella és Tolnai Jutka
2008 májusában Pécsett a Művészetek és Irodalom Házában. (Fotó: Tóth László)

Az arcodra, ha nem vigyázol

*Az arcodra, ha nem vigyázol,
drasztikusan ráfagy a máshol.
A nem úgy, a nem most, a nem te,
a „mintha már”, a „csak a teste”.*

*Véletlenül nézel tükörbe,
s akit látsz, egy idegen ürge.
Ő volna, aki bujkált benned?
Őt hitted a jobbik felednek?*

*Meredten, ahogy bámul, vallat,
mintha bottal ütnék a talpad.
Mintha azért verne a foglár,
mert ott se vagy még, itt se vagy már.*

Ahogy összeáll, személyesedik

*Ahogy összeáll, személyesedik,
teret, időt ragad, lüktetni kezd,
s mintha nem ismerné határait,
üres medencébe ugrik fejest...*

*Ahogy megtanul úszni szárazon,
s csöörtet, mert lám, lám!, minden sikerül,
csak ne ugrálna benne a majom,
csak csinálhatná végre istenül...*

*Ahogy megijed, inog, elmozog,
s öleli, öli, húzza valami,
s mintha nem kötné már se cél, se ok,
csupán mozgásban kéne tartani...*

Minthogy a füle válogat

*Minthogy a füle válogat,
s korlátolt a látása is,
az orrát nem ingerli szag,
s amit érez, abban se hisz...*

*Minthogy valamely része még
mindezt észleli s opponál,
s el-eldönti, hogy hova lép,
de bizonytalan, hogy hol áll...*

*Minthogy a perce alagút,
s a teste megy, megy nélküle,
érdekes-e, hogy hova fut,
s hogy bölcs öreg vagy vén hülye?*

Mintha valaki más helyett

*A résen, ahol a rügyek,
magzat, gondolat kiszökik,
valami mindig elveszik,
és fölírják a nevedet.*

*Köldöksínór helyén a heg,
fölhívni nem lehet, akit,
úgy kell eljutnod magadig,
mintha valaki más helyett.*

*S mert akkor is az életed,
s dobogod a határait,
egyszer csak megakad a lift,
és ott van minden, viheted.*

Ellenséget, ellenségképet nekik

Ellenséget, ellenségképet nekik, kitalálni,
megeleveníteni, színezní, tökéletesíteni,
folyamatosan „reflektorfényben tartani”.
Ügyelni rá, hogy az elképzelhetőnél és
a legyőzhetőnél kicsivel mindig nagyobb
legyen, elhitetni, hogy bármikor rájuk
törhet, megsemmisíthet mindent, s lehet,
hogy máris beszivárgott, itt van közöttük.
Keressék csak, gyanúsítgassák, súgják be
egymást, könnyítsék a helyzetedet.
Szónokolni, hogy veszélyben a gyerek,
a család, a munka, a vagyon, a haza,
az emberiség, az élet, de különösen azok,
akik legyintenek, alábecsülik a bajt.
Reszkessenek csak, rezeljenek be, bújjanak
össze, bőgjenek, bégessenek, essenek
kétségbe, fantáziáljanak, rémisztgessék a
többi, készüljenek a védekezésre, a harcra,
a halálra. A zsigeri reflexeikre (a fájó
emlékeikre, a megaláztatásaikra,
gyengeségeikre) építeni föl, kényszeríteni ki
belőlük az engedelmességet, az állandó
stresszt, a készültséget, a vigyázzállást.
S ha már-már összecsuklanak, rebbenésnyi
pihenjt vezényelni, megjutalmazni
néhányukat. Folyamatosan ugrásra kész
lelkiállapotban tartani őket, amelyben várják,
sőt követelik már a vezetőt (a vezért), aki
nem lehet más, csak te. Te, aki észrevetted
(kitaláltad) a bajt, aki felkészítetted
(begerjesztetted) őket, aki nélkül csellengő
csűrhe lennének, s aki által az életüknek
értelme, a közösségüknek célja lett.
S akik, ha valamit elvótesz, ha rájönnek a
hazugságaidra, a disznóságaidra, a valódi
szándékaidra, s a kiszolgáltatottságukra,
a szerencsétlenségükre, az erejükre,
téged is (magától értetődően) széttaposnak.

A Múló Idő *Jelenkorában*

Londonba 1988 előtt sosem utaztam, akkortól azonban 1998-ig elég sokszor, mígnem repülősdím 1999-ben Dublinban véget ért. Már sapkám sem tettem fel, szitáló esőben pedig, és csak dokkokat, gyárnegyedeket, félreeső – írókról híres – partokat, parkokat jártam. A helyszíni lófogadást is akkor hagytam abba. Nem tettem meg a 8-az-1-hez Thyne Will Tellt, azaz a Time helyett, „idő”, a „Thyne”, egy folyó... stb. Ah, lírai lótulajdonos névadók! Ha csak 30 ír fonttal megraktam volna az akkor debütáló lovat, akit, igen, akit annyira éreztem...! bizony, visszanyertem volna teljes úti-költségemet, a 14.000 forintos bevezető, majdnem fapados árú repülés kivételével. Így is jól elvoltam. De attól fogva már csak Bécsben fogadtam, igaz, sokszor elég vadul, és mikor egy Kezem-Lábam nevű lóval gyönyörűen nyertem, 2005 novemberében, akkor játszottam utoljára. Már 2006-ban összetörtem magam, s karom feketedése embóliát, akár amputálást is hozhatott volna, szerencsére nem bíztam magam szakemberek kezére; s azóta három majdnem-halálos baleset ért, köztük láb is, igaz, fej is, hasúri pokolkínok nemkülönben, s ha a többi, az emberibb jegyű baleseteket hozzávesszük, *Arm and a Leg*, tehát Kezem-Lábam-Törném-Érte, a közel tízéves ló, aki kedvenc helyeim egyikén, Uttoxeterben nyerte egy nap utolsó futamát, visszahozván engem az erkölcsi hullából sikeremberré, bizony, a kiváló Ricsi Johnson vitte ló *védelmeszt* engem az égieknél, egészen mostan Kincsemig, kit én védek szoborka alakjában.

Múlik tehát, mint egyik legkedvesebb nagy költőm, Jékely mondja, *suhamlik* az idő, s én egy londoni versből budapestiekbe mentem át, íme.

Londoni Mindenszentek

Londoni Mindenszentek, Szpéroval mit üzentek?

Kell-e a régi kabátja, e tollal vár odaátra?

Vagy ha csupán halogatja, kalitkám egyre kiadja,

jók-e az égi lakók így? támad-e támogató frígy?

...Nézem a gépen a szárnyat, ahogy lenn föl-s-le-se járnak,

nézem, ahogy – feketülvén – kékbe fehérül az örvény;

hallom, a gép robajával vinne – nem átra! – magával;

integetek, fogy a vodkám... látom is így: ugye... ott... lám –

Innen azért egyelőre nem illek az égi mezőbe;

romlani kell, kijavulni... De kell-e a télre a hol-mi?

Mindenszentek, Szpérót kértem: amúgy... az... a vég volt?

(Szpéró, ugyebár, madárkánk, aki miatt 1988-ig nem utaztam jó tíz éven át seho-
va. A vers félig révült, irreál.)

A vers, na tessék, fontos eszköz. Nincs az, főleg pl. a leoninus-versformánál,
hogy sok összevissza beszédre mód lenne, mint pl. kis bevezető szövegemben.
Sajnos, nem mindenben tökéletes képződmény ez a „Mindenszentek”, szóismét-
lés is van (mint itt a „pl.”, haha, meg egyéb egyenetlenség a ritmusban, de kb. be
van tartva minden előírásosan).

Valaki kérte, szerkesztő, írjak megint leoninust. Jó, az nem oly egyszerű. Sze-
rencsére csak elfeledtem, van nekem már újabb ilyen, szerkesztőm se tudta épp,
tény, hogy itt van, a Tóth Ákos által egybegyűjtött és szerkesztett, szépen érté-
kelt kötetből. Szépírók Társaságának díja; ha már ünnepelünk, ünnepeljük Ákos
urat is, meg a Szépírókat – Bodor Béla stb., a zsűri –, és érezzük jól magunkat. A
vers kicsivel tágabb, kicsivel szűkebb terű. Konkrétan tágabb: egy gesztenyefa,
Szpéróék temetőhelye, de London nincs benne sehol. Így is rendben.

Szpéró gesztenyefája

*Szpéró gesztenyefája, pihenni leültem alája,
árnya-a-fénye-a-folt, ő, ami-lett-ami-volt.
Gyászol az ég ma Medárdal, fákon emitt a madárdal,
állok a sírja fölött, jönnek a völgyi ködök.
Járok, hajnalok-eljén, tíz év messze kiteltén,
nem lett meg tizenegy, szíűken az égben a kegy.
Domb-töve-majd ha lefekszem, s emlék nem sajog egy sem,
szálllok elébe magam, s nincs, ami ott odavan.
Ülni se, állni, fekiüdni, s járni se kell, csak az üdvi
térnek a szárny meg a láb, szélben, od'adja magát;
szállni, mi semmi e tűnés...! ott leszek én, velem ő és
társam, s mind, aki még –*

– messzi, de messzi vidék.

Nem lett meg Szpérónak a 11 év. A domb-töve-majd, íme, ma még az irodalomra
is megvan. Hát ez is eljött, nemcsak a város, a bárhova-menni, pár típus út kivéte-
lével (krumpliért, salátáért, madárhomokért, borért), nemcsak az van, hogy a
hegyekről-a-könyvek sem kellenek már, holott 4 hónapja úgy kellett, még jóval
kevesebb pénzzel is, nem kellenek egyszerre a Sennelier-kréták se nagyon,
nem kell a rajzolás, és elődereng, hogy már az irodalom, ah, kései Rimbaud, az
irodalom sincs meg úgy. Csinálom, még most, 70. évemben is talán a legjobbat
tudtam így leoninikusan csinálni, az Olvasó megítélheti, az jön. De a könyveket is
inkább rakosgatom, simogatom, mint medvéimet stb. Az irodalom még úgy a leg-
fontosabb, ha leszedelem a kismosást, s azt gondolom, még holt verébkém életében

a kismosás elrakásáról írtam. Ugyanolyasmi ez, mint hogy amikor még volt kedvem és céloom járni, Totyi verébkénk halála után, át a hegyen kora d.u. egy postást láttam munkában, ejha, jó, akkor nemcsak a mieink járnak ilyen későn. Ez egyetlen maradandó postaélményem, nekem, ki annyit leveleztem.

Lombleonínusok

*Lombleonínusok, omlón hullámolva a dombról,
van, mi sodorni való? Vagy csak az újra-való?
Újra való-e a régi, avagy csak a múltat idézi,
hulltat, a múltat a lomb, arra-e közhelye, mondd?
Ismételd-e az egyszer sem dolgát, s ha, mi kedvvel?
Botlász ágbogakon, átabotán, dadogón
visz csípőd, meg a lábad, járás centi se árad,
vonszoló új magadat, s közben: a régi szavak,
régí nevek, Samu, Szpéró, ritmusok alja köré ró
sort, tartalmat – ugyan már! – mind, ami... meglep-e? Nem már.
Elnyúl csak, ahogy te kívánnád, rövidülne,
és rövidül, ha szeretnéd, lenne kitárva, ahogy rég,
hajdan-időd, de a holtak semmikkel se loholnak,
nem szállnak, s ha kerested bármid, vagy: vele-rested,
vagy rest sem, csak az izmok kővé lesznek, emitt-ott
sejted még az okát, de... a teljese oly ne-tovább,
hogy panasz ott? s mi kívánság? megrengő falak átkát
adja a kérelem, áll az eldőlt, semmi a válasz,
még az, két-fele-nincsen: lenni ez, és hova innen?
Tíz év, jaj, de szeretném: mással mit se felezném,
úti bördöd, te a sutba! jó takaróm ide húzva
fejre, fülemre, szememre, s Szép Ernő szava lenne
végszó, jó nekem, ó, de jó! végnek se a vége,
s addig, legyen, ami érje.*

Persze... de és te?... te...? és te...?!

Lombleonínusok! Én se, de újra ne és ne.

Az időhúzás balladája

*Barátok közt régen, mikor
együtt autóztunk és nevettünk,
még kortyonként ízlett a bor,
nap s hold mint ómen szállt megettünk,
s reméltük, bár vágyunk fölettük:
ontunk majd remekműveket!
Mert testes évet nem követ
a lelkiünk: éretlen, nem vitás.
Nem vagyunk sziklák, csak kövek.
Nem felnőni: cseles időhúzás.*

*Anyját nem élte senki túl.
Mint vöröslő számlap, az éjben
kigyúl egy élő mozdulat vadul
az ész sajgás-söpörte üregében.
Fojtogat. Létezik egészen. Épen.
Nem él-e túl engem e tűrhetetlen,
sóvár ámulat, hogy elfeledtem?
Átlátok a könny üvegén, hazás-mamás
játékon. Szilánkos ég vacog felettem.
A belátás is csak időhúzás.*

*Halogatom az ébredést. Még pizsamában
délíig nyújtom a reggelt, féktelen
kávézok, lopva olvasok. S ha nekivágtam
a napnak – kapkodásban nincs sok értelem –,
az írást elodázom. És száz fűszerem
közt szaglászok, percek, mint a szű,
mely éveim rágja. Mert míg az iszonyú
téveszme éltet, hogy az időm is lakás:
zugokban érlelődik sok aszott tanú.
Ki sejti, hogy beérni csupán időhúzás?*

*Lehetnék jobb, mint amilyen vagyok?
Lehetnék gyorsabb? vagy másvalaki?
Fényt kerestem, hálócska dallamot:
reszketve néz vissza, míg hallani.
Sokféle dal kertjén végigtarolt*

szívem, az elnémított mobilkészülék.
Ki egét vesztette, arra ráront az ég.
Ölében zeneszám szól, messzi állomás.
Elhalasztott csöpp fény, már semmiség.
A kérdés sohasem időhúzás.

Ráér minden, bár mindenki rohan.
Ki gyermekként vagy fél ésszel nevet,
elodázza Istent: magasabb lét – ha van –
árnyában az ember erkölcstelen lehet
egy darabig. Még halogat,
s jövő ködében, akár aszpikban, remeg.
Lehet, hogy minden, ami mű, – remek?
Reménykedés lyukaszt, izgága hit csigáz.
Kört tép szoknyámból a gyorsulás, levet!
Istenhez képest hited időhúzás.

Életed bányalég: berobban, bármi szítsa.
Csak érdek a szeretet. És mindig fölszakad.
És nem bőrönd, hogy nyomjad, leszorítsad.
Kipattan, pedig szíja, kulcsa van.
Berobban mindig, folyton fölszakad.
A veszteség mutatja régi formám.
Hazugság-hűség: alvázsám és motorszám.
A könyvem vízjel, gyermekem mutáns.
Ma már nem az nyer, aki győz a tornán.
Időhúzás a hajsza, megvett versenyfutás.

Mindannyian sérülten készülünk:
szülessünk meg a semmiből.
Félünk, hogy bánnak majd velünk:
apánk eldob, csókol, kidől.
Írásból tanulunk s vészek füstjeiből,
heccből, táncból tanulunk, s gyakni, csalni,
féltett barátot is fölfalni holmi
bosszúból, s tudunk félni, megbűnhődni mást:
a megbocsátás biztat elbotolni.
Azt tervezzük, mi nem időhúzás.

Húzom az időt s közben készülök
a csillagtalan haza meghitt hidegébe.
Oda állhassak, hova születés előtt:
testetlen forma, istensugár elébe.
Halleluja! – kiáltam szerte-széjjel:
a túlcsoordulás szétkapja létem.
Almaillatú fény lendít a szélbe!

*Elém zuhan, forrósodik a földi pást.
Csak nemlét s veszteség segít fölismerésben.
Célba vett időm nem idő-húzás.*

Ajánlás:

*Mit ajánlhatnék, Hercegnők, Hercegek,
időnk bazalt suhogása alatt?
Megrebbenek mázsás homokszemek
s virradt bogáncs kórusban madarak –
míg szét nem veti mind a varjúkárogás.
Elhalaszthatjuk a halált, ha
lelkünk hal meg testiünk helyett?*

Minden dal itt csupán időhúzás.

Jelenkor-est 2008. május 26-án a Művészetek és Irodalom Házában Pécsen:
Csuha István, Tolnai Ottó, Balla Zsófia, Bertók László és Parti Nagy Lajos.

(Fotó: Tóth László)

Bohócöröklét

(Hódolat Fellininek)

*A bús bohóc s a víg bohóc talán csak egy,
Ki tarka mennybe ránt, vagy bűnbe még alábbnyom,
S ha balja jobbra tér, a jobbja balra megy,
S az űr porában egy lyukas talp, béna lábnyom*

*Csámpázik céltalan, s úgy jár, akár a kegy –
Törött cipőkben és ormótlanul trahányon
Hol erre tér az Úr, hol esmeg arra megy,
Ha rója lég sarát... Imázó sok parányon*

*S kimázolt arcokon tipor, halad taposván,
De nem tud ő nagyot kacagni, sírni-ríni,
S nem örvend: „Ecce! Ó, ni Róma, s ím, Rimini!”*

*Csak hagyja majd, ha dúl s dühöng a zagyva posvány,
Hogy publikum vadult mocsokkal megdobáljon
Minden bohócot egy neveltető világon...*

Élévations nocturnes

(Esti Kornél – Éji Menyhért)

*Egyszarvú helyett – érvel Esti Kornél –
A franciák szívében egy „licorne” él...
Feslő lelkektől – érvel Éji Menyhért –
Szűz szajha szed be létszegélyi mennybért.*

*A visszajáró, égi, vándor árnyak
Cikáznak így, mint köd falán cikornya,
Ha szárnyak közt kivillan száz kopár nyak
Az angyalok karából, s lágy tivornya
Zsong lent, amíg fönt omnibuszra várnak –*

*S vak úr felé tör álmok játszi tornya.
Száll Esti Menyhért, rebben Éji Kornél –
Régebben minden tengermélyi kornál...*

*S a légi kóbor mégsem Éji Menyhért –
Csak vágyat áldoz könnyedén, de nem vért,
Csak szót csapol, de mégsem Esti Kornél –
Csapong a fényben, mint a rest ökörnyal.*

Blumenbachi rejlönyök

**Földismeii formatanász darabocskák,
különös tekintettel Mihálka Antal 1862-es geológiai tankönyvére**

Ambroziánus strófa

(Baróti Szabó Dávidtól)

*Jövel Redős Nagy Hajdanócz
Te ránczos köldöny őszikék
Talányos hálony lánczburány
Te sziklavérrög túlleszirt*

Janus egy cseh kurtizánhoz

(Fordította Virág Benedek)

*Csehországi csodány te általányos
Pépics lányi köcsögke göcslapoczka
Görcsöny nedvesület csipás berinde
Csórdíszes lobogány kacsos szemerke
Légkő görgyületes kövecs lupácska*

Szapphói rokokó portré

(Édes Gergelytől való)

*Nézd a Valdi Gyöngyike szürke gyöngér
Marsi szörbencset talajos turánnyal
Nyel sugáros köldönye hatszögű mécs
Mandolaképi*

Kazinczy-féle antik

(Egy kassai úrhölgyhöz)

*Zöldle kovag hű tülle vaséleg csengle szemegle
Szű jegeczkes köröczös csészike röpke dugány
Forgonczféle homár legyező dörgész te kögöcske
Knigti ötizke bököcz törgyületes reszelény*

Csokonais anakreóni

(A csurgói bordalokból)

*Borostacsök bagócsa
Emlőcse kigyla berzle
Bükös bölök borágkő
Szakócza türk szömörcze
Kerekdedes iszapka
Villámpalán böhönyke
Pürücske berki бүрке
Közönséges kis iglény
Te kétkaréllýú bölle
Lapos fodorcza Lilla*

Berzsenyi-ódaszakasz

(Lejegyezte Kölcsey Pesten)

*Szörcsös puhányok s pörge burányok itt
Mohácsi bőrháncs római partgöröngy
Szivagkőzetre tempe nem nő
Ferde falány tövises gerencs se*

Eléggé drámai jambusok

(Shakespeare, németből, Katona által)

*Ah wittenbergi hétrét hergelőczök
Hogy venni vagy nem venni mintakőzet
Homburgi sóprém vagy svéd süllýepörs
Nem lengő lenni mint Krawitz kavicsa
Oszlói földhám lett meszeske lenni
Vagy Schwartzot áldón Kwartzot nemleni
Oly czél minőt óhajthat a kegyes
De visszadöbbszent dán ménkűdödöllét
S norvégi véglényt ágaz itt a kérdés
Ha kecsketőzeg sréges túríke
Szorgoncz pöröske nyűmész nyirkai
Avagy kőszáli henger bálnahebrencs
S fegyverzett fejbökényre csetneki*

Káposztakő zúg tűzpép dermeteg sáp
Parázsokádék dölyfe korhadékrönk
Minden nyomoncz repedtes égrögény
S ez itt a bökkent blumenbachi rejlöny
Mit ér ha tört a bordacsos zugoncz
Csillámos úrnyál mélyrekedt nyögöncze
Mit sok tufás szivacsás kérgi féreg
Soros körvöny vagy fondoros gubacska
Karmos varégpör pikkelyes homokpást
Élesbordájú fúrhabany ha magmáz
Csontos terény kél zordult medriből
S merányi göcsváz súrlott bélhomok
De dél-izlandi fejzsírt hőkakukkot
Se röglehét se breszti töttnevét
Nem lelnek itt a kotlós honkolonczok
Csak rúnagipszet nyelvencz potrohoskát
Találnak földúlt desznójersi pátok
Reczés sereglők tömpe serlegőczök
S fölöttük ős sisakló rétegében
Röcsögve sír a hosszúróptű tompócz

Esterházy Péter a *Harmonia Caelestis* pécsi bemutatóján 2000. április 19-én az Áfiumban.
(Fotó: Tóth László)

Esti Kornél biciklije, avagy a világ szerkezete

– vázlat –

Villányi Lászlónak

Esti általában úgy nézett föl az apjára, mint az Istenre, de mikor az megvette neki azt a bizonyos biciklit, akkor aztán végképp. Mint az Istenre egy ateista. A könnyen suhanó hasonlatok sosem rendezik el megnyugtatóan a világ sorát (vagy sorsát? vagy az ugyanaz?), mert persze ateista van miriád, van harcos, fáradt, rémült, érdeklődő, amiként Isten is: harcos, fáradt, rémült, érdeklődő. Lehet, hogy az Istent itt kis i-vel kéne írni, de, megengedem, primitív módon, ebben én mindig valami komcsi szemétséget láttam, valahogy úgy maradt meg bennem, hogy megparancsolták a kis i-t, hogy így bizonyítsák (!), nincs is Isten. Meg a Gagarin se látta. Ezért jó a nyelvtan, mert fűtül a komcsikra meg a komcsizásra is. Esti lehetett olyan tízévforma, az apja, gondolom, valamivel több.

Az Úristen szívesen pillogott ez idő tájt Estire, mondhatni, ekkoriban *jött rá*, megint egyszer; most Esti komoly és vad arcocskájában (váratlanul előbukkant régi fotók nyomán) találta meg jólesően a magáét. Büszke vagyok, hogy hasonlítok rád, jelentette ki (vagy be) tudálékosan a fiának, és ahogy erre Esti lassan, megfontoltan, nagyvonalúan vigorra húzta a száját, olyan szélesen, mint az az amerikai színésznő, Julia Roberts talán, az valamiért roppant megnyugtatónak, sőt bátorítónak tetszett, mintha a világ rendben volna, nemcsak ők ketten értik egymást, és nemcsak mint apa és fiú értik egymást, fűtülve a szokásokra, Oidiposzra és erre az egész, már számukra sem ismeretlen hóbelevancra (vagy miskulanciára?, cucc lesz az, cuccra), hanem... hát nem is tudom, meglehet, csupán a szeretet lobogó érzete kerítette be őket, és szemérmességből ezt azonnal kiterjesztették a világra, mintha a világ is értené önmagát.

Rosszul mondtam az imént, a biciklivásárlás nem javította, talán nem is rontotta Esti apjának Esti általi megítélését. Egyrészt mert Esti nem ítélte meg az apját, nemigen foglalkozott az apjával, épp fedezte föl a világot, ezt azután életében többször megtette, újra és újra fölfedezte a világot, ám e mostani esetében az apja nem tartozott szorosan a világhoz, várjunk, ezt se jól mondom, a világhoz tartozott ugyan, de nem tartozott a fölfedeznivalók közé, az apjával, úgy érezte, rendben volt minden, akár a kertkapuval, csak a zsanérokat kéne végre megolajozni, mert így, ha nem csikorog, de mintha valami nem volna mégsem egészen eszményi, nem kellett kezdenie semmit az apjával, legföljebb a szeszélyes, kirohanásszerű (Zrínyi!) kezdeményezéseit kellett csírájában elfojtania, de ezt, a fojtást, gördülékenyen és vidáman elvégezte a bűbajos vigyorgása; másrészt Esti

nem tartotta olyan nagy ügynek, én úgy mondanám, etvasznak, ezt az egész biciklivásárlási históriát.

Természetesen tisztában volt avval, hogy kivételesen drága vételről van szó, hisz hosszasan és aprólékosan tanulmányozta a legalább két független forrásból beszerzett prospektusokat, katalógusokat, ismertetőket, szórólapokat, brosúrákat, reklámcédulákat, és ennek során figyelembe is vette a lehetséges olcsóbb helyettesítő megoldásokat, azt hiszem, a macskaszem, a pumpa és a lakkozás terén lehetett elérni jelentősnek csupán erkölcsi szempontból (a jó szándék!) nevezhető megtakarításokat, de Estinek voltak általam fölidézhetetlen szempontjai, attól tartok, elvei, biciklielvei, rigorózus biciklielvei voltak, amelyekhez... nem is jó szó, hogy ragaszkodott, úgy érvényesítette őket, olyan blazírtsággal, mintha természeti törvények volnának, ostoba dolog az összetört téaskészlet fölött a nehézségi erőt kárhoztatni vagy rosszmájúan örvendezni, és még ostobább, mert udvariasan szólva félreértésen nyugoszik, azt mondani, hogy mi, a magunk részéről, ami minket illet, ragaszkodnánk a gravitációhoz. Esti akart valamit, a biciklit, *ezt a* biciklit, és ami ezen túl esett, azt nem látta, akarásának körülményei, föltételei, következményei hidegen hagyták. Nevezhetjük a biciklit vágyai netovábbjának, és tényleg nem is volt tovább, így Esti nem is illetődött meg attól, hogy ez a vágya, a vágyai vágya beteljesült. Úgy lehetett ezzel, elnézést a komolytalan, könnyelmű és kacér, ledér és óvatlan, tárgyához nem illőn játékos, de nem felelőtlen, mert pontos párhuzamért, akár ama magyar regény ifjú hőse a koncentrációs táborral, épp tanulták a világot, és mert az ártatlansáig elfogulatlanok és gyerekenyéri méltóságukból következően figyelmesek voltak (nem az előzékenység értelmében, hanem mint akik figyelnek, éberek, vigyázók, vigilánsok), látván látták, hogy a világ olyan, amilyen, és elfogulatlanságuk és figyelmességük következtében meg sem fordult a fejükben, hogy meglepődjenek, hogy fennakadjanak valamin, arcizmus se rándult, hisz éppenséggel nem voltak várakozásaik, nem voltak óhajaik, a megismerést komolyan vették, örömük (más fogalmazás szerint boldogságuk) ebben a komolyságban gyökerezett, amiképp az enyém *ebben* a komolytalanságban: a világ olyan, állapította meg egyikük, hogy az embert előbb-utóbb táborba viszik, ez a normális, ez a dolgok rendje, illetve a világ olyan, bölintott Esti is megfontoltan, hogy... – ezt a mondatot már nehezebb aforisztikusan befejezni, mindenesetre olyan, hogy lehetséges benne ez a bicikli. Hogy a bicikli esete – Estire vonatkoztatva – lehetséges a világban.

Esti nem volt elkényeztetve, és ha homok került a nagy pedagóguszi gépezetbe, akkor nem is hagyta magát kényeztetni, bár azt nem állítanám, hogy becsülte a pénzt (itt a szülők is rossz példát mutattak, nem tudták a nevelési elveknek megfelelően leplezni, hogy őket nem érdekli közvetlenül a pénz, se a pénzszerzés, se a pénzhiány, és minthogy nem voltak egészen pénztelenek, Esti, hiába fordította udvariasan orcáját félre, nem tudta nem látni, hogy szinte semmilyen cselekedetüket nem motiválják anyagiak), nem becsülte, de nem is szórta a pénzt, nem is volt mit a szigorú vagy épp a feledékenységnak kitett zsebpénzszabályozásizokásrendnek következtében, viszont ezt a rendet, akkor is, ha a rendtelenség elvtelenségében mutatkozott, zokszó nélkül elfogadta. Puritán kisfiú volt. Zokszó nélkül fogadta volna el azt is, sőt, örült volna neki, ha apja,

mondjuk, azt a föltételt szabja, hogy a bicikli árának egy részét, ha nem is a felét, de, mondjuk, a harmadát nyári munkával neki kell megszereznie. Ám öröme odáig nem terjedt, hogy ezt ő maga ajánlja föl: nem jutott az eszébe. Inkább érezte, mint tudta, hogy a szülei nem elvek szerint döntenek az úgynevezett nevelési kérdésekben, hanem legfőképpen (az elvektől természetesen nem független) saját jó érzésük, örömük és bizony élvezetük szerint. Ezeket az élvezkedési rohamokat csitította azután az Esti említettem vigyorgása.

Őt kizárólag a bicikli érdekelte, és halálosan nem a biciklivétel, úgy gyúrte a zsebébe az apja által ünnepélyesen, ünnepélyes keretek közt átnyújtott ötvenezret, akár egy félig használt papír zsebkendőt, inkább azon csodálkozott, hogy az apja nem jön vele a bicikliüzletbe: venni. Esti apját pedig halálosan nem érdekelte a bicikli, nem is nagyon tudta megkülönböztetni őket egymástól, nem voltak szempontjai; a biciklivételben sem a konkrét vétel, a vevés volt fontos, így neki az nem jutott eszébe, hogy elkísérje a fiát (egyébként is, ebben a melegben!).

Viszont mióta Esti a szokásos gyermeki ravaszságot, tehát körültekintést, mézesmázoskodást és óvatosságot mellőzve, nem fölvetette vagy megpöndítette, hanem mint megoldandó problémát állította eléjük a bicikli-kérdést, az ártatlanság oly lefegyverző pofátlanságával, hogy a szülők már-már megfélemedtek a kötelező sápiózásról és időhúzásról, már-már, mert azután észbe kaptak, és kötelességszerűen ellenálltak, lustán mellőzve azonban az okok megnevezését (vagyis érthetetlenül, így értelmetlenül), mindazonáltal nem lesüllyedve oda, arra a kietlen, szikes padlatra, ahol, mondjuk, a jó jegyek mint ellentételezések hevernek egy ha-akkor pitiségében, szóval ettől fogva Esti apja erős és magasztos érzésekkel gondolt az „apa fiának jelentős ajándékot vesz”-projektre. Nem is jó szó az ajándék, mert nem a tárgy a fontos, hanem a gesztus. Bár a bicikli épp szerencsés választás, elindítani valakit, nemde, az úton. Nem sokszor lesz ilyen az életükben, egyébként se volna hajlandó *üptre* efféle bűndrága tárgyakat vásárolni, nem is volna túlzás tényleg bűnnek nevezni (a bűnt), hisz meg tudná valaki mondani, mi végre kell városban, sík terepen huszonhét (!) áttétel. Például. Ő nem azt mondja, hogy ne legyen fejlődés, bár az ő R26-osa *minden* tekintetben megfelelne még ma is, állná a versenyt a maga három gangjával, három gang, nem sok, nem kevés, épp elegendő, ezek a mostani divatbiciklik nem egy *organikus* technikai haladás termékei, hanem az ide-oda csapongó divaté, túlzások, csicsák, véletlenszerűségek, most már mindegy, hát úgysem a bicikliről van szó, az csupán szegényes kifejeződése, nekem legyen mondva! ötven rongyért szegényesen kifejeződhetni!, egy jelképes apai mozdulatnak, amelyre nemcsak ő, de a fia is emlékezni fog.

Esti apja nemritkán elkövette azt a (klasszikus) hibát, hogy Estit nem csak egyenrangúnak tekintette – jó, de mindenképp igyekvő apa volt ő –, de felnőttnek is. És Esti akkor, tízévesen, ugyan mindenestül egy tízéves fiúcska volt, aki oly váratlan hevességgel tudta átölelni az apját, és puszilgatni a nyakát, hogy az (apa és nyak) belepirult, de rászolgált a tévedésre, teli volt felnőtt gesztussal: nem csókolommal köszönt, hanem jónapottal, magyar gyerek ilyet nem tesz; nemcsak következetes, hanem szinte már dogmatikusnak nevezhető elvek szerint való gondolkodása is erősítette e tévedést, nemkülönben vitázó képessége,

mellyel ezen elvekhez való következetes ragaszkodás képtelen következményeit védte; általános, finnyásságtól nem mentes igényessége, amely a ruházati szín-harmóniára való figyelemtől a tévéműsorok aggályos kiválasztásáig terjedt. (Az apja azt sem tudta, épp mi van rajta, nemhogy annak mi a színe, és hogy a színeknek lenne viszonyuk egymáshoz. És Estivel nem fordulhatott elő az, hogy előbb kapcsolja be a készüléket, és csak utána vizsgálja meg a műsorfüzetet, mindennapos apai gyakorlat, Esti a Mezzón és Spektrumon kívül amúgy is alig nézett valamit, filmeket sose, és ha apját westernen (Columbón, Petrocellin) kapta, olyan megvetően nem szólt semmit, amit tulajdonképpen kizárólag a ki tudja, mért – és soha nem is fogjuk megtudni – örökön sértődött apák tudnak.)

E téren egyetlen szeplő virított csupán, igaz, sötét anyajegynyi, szőrös szemölcsös beütéssel: egy év Dragon Ball-áhítat. (Esti apja egyébként mindig Boy-nak mondta, hát hisz, ha egyáltalán, annak van értelme, Dragon Boy. Ezt én is így gondolom.) Esti ezekhez a japán rajzfilmekhez igazította az életét, minden adást nézett, videóra is fölvette őket, és a legváratlanabb időkben (reggel, iskola előtt, vasárnapi ebéd alatt, meccsközvetítéskor) buzgóságosan újránézte. Esti apja úgy érezte, mintha be lenne kerítve, mintha növekvő idiotizmussal volna bekerítve, a tévében már csak ezt a hülyeséget sugározzák, ráadásul Esti újrarajzolgatta a film figuráit, látványosan, de szolgálai, így szinte bárhonnét egy Dragon Boy ugorhatott elő, a konyhában a szalvétáról, a fürdőszobában a vécé-papírról (hát ebben a házban már ízélni sem lehet nyugodtan?!), és egyszer (háromszor! háromszor!) egy rúzzsal firkált a tükörről, és ugyan szépen és előírás-szerűen gyanakodott ő folyamatosan magamagára, az önirónia sem állt távol tőle, és a legkevésbé sem törekedett arra, hogy igaza legyen akkor, amikor nincsen igaza, ám ekkor az a banális meggyőződés lett rajta úrrá, hogy mindközön-ségesen igaza van. Időnként révetegen megállt a tévé előtt, fél szemmel látta, hogy természetesen a Dragon Boy megy, nézte a megszólíthatatlan Estit, aki megbabonázva meredt a képernyőre, és szívében az igazságot birtoklók hideg dölyfét érezte. Csalódottságának természetesen önmaga is tárgya volt, ez csak fokozta a fia iránti ingerültségét. Ezekben az időkben került a fiát, igyekezett nem összefutni vele. Semmi esélyt nem látott, hogy kiszabadítsa Estit a Dragon Boy fogságából. Halálos öleléséből. És mintha Esti lassacskán a rajzfilmfigura el-nagyolt vonásait öltötte volna magára. Nem, ez azért túlzás. Esti ráadásul ebben a kótyagos, szédült állapotában többször is rávette a sorozatot apja valamely fél-tett videokazettájára, egy archivált emlékre!, például, ami csak erősítette az említett kellemetlen igazságbírási-érzést. Igazam van, motyogta Esti apja, és kiszaladt a kertbe, akár egy szégyenkező bakfis. Azután egyik pillanatról a másikra véget ért ez a rémálom, Esti úgy bukkant föl a felszínre, mintha víz alól, vigyorgva, prüszkölve körbenézett, és nem emlékezett semmire. Hát lényegében nem is volt mire.

Míg tehát Estinek eszébe se jutott, hogy *bárkinek* is eszébe juthat a vásárlási összeg, a szám, addig Esti apja mintegy akaratlanul(!), ha nem is számolgatta, de egy lendülettel megbecsülte, hogy hozzávetőleg hány munkaórát tesz ki az a szám; ezt a legkevésbé sem akarta Esti orra alá dörgölni, inkább az általam oly szívesen emlegetett Pavlov kutyájához hasonlóan reflexből kezdte leosztani azt

a nagy számot a hevenyészve megbecsült órabérével. A kutya, ahogy oszt, szoroz... Ugyan e mathezis eredményét soha nem említette Estinek, de nem tartotta volna egészen elhibázottnak, ha a munkanapoknak, a munkaidőnek ez a tekintélyes és tárgyiasságában, ő úgy mondaná, inkább unalmas, mint kisszerű megjelenése megmutathatná (Estinek) a világ szerkezetét, azt, amit szakállas iskolamesterek úgy mondanak, semmi sincs ingyen, mindennek megvan az ára; ő inkább úgy mondaná, hogy ez emlékeztethetné Estit a Biblia egy fontos figyelmeztetésére, arra, hogy ki vagyunk űzve a Paradicsomból, röviden, hogy arcunk verítéke!, hogy az életünk teli az arcunk verítékével, a világ teli evvel a sós, keserű szivárgással, a fia ezt nem tudja, mert se ő, se az anyja nem tanította meg ezt neki, nem is nagyon akarta ezt megtanulni, azt gyanítja, Esti ezt nem is tartja igaznak, nem tartja szükségszerűnek, ezt látja a végtelen (végtelenbe vesző) pillantásán, felhő nélküli homlokán, azon, ahogy repülve fut, látja kezének rebbenésén, gondolatainak szökkenésén, látja ezt a nagyravágyást, melyet ő nagyon is respektál, mikor akarjon az ember mindent, ha nem akkor, amikor nem ismeri még e mindent (amely a végesnél is végesebb), mindazonáltal valahogy mégiscsak figyelmeztetné a fiát, vigyázz, kicsikém, nem a szárnyait akarná levágni, hát tényleg ő volna az utolsó, aki itt szárnyakat vagdosna, bár, ha már szárny, ne feledkezzünk meg Ikarosz édes-bús légvitorlázásáról.

Sokszor fortlyogott így magában Esti apja, ám ritkán vont le ebből következtetéseket, ritkán követte ezt tett, bizony mindegyre beleunt ezekbe a jellegzetesen apai gondolatmenetekbe, a föladatokba is beleunt, magába az apaságba, az apai aprómunkába, és szeretett úgy álldigálni Esti mellett, mintha önmaga mellett. Ilyenkor volt a legjobb apa.

Amikor Esti beállított az új biciklivel, nem lehetett megállapítani, honnét a hirtelen fény, mi okozza, Esti-e vagy a bicikli maga. Álltak a fényben, Esti, a szülők, a kert. Tréfásan úgy mondhatnám, hogy Esti apja fékezte volna ezt az érzelmes megrendültséget, de csak Esti fékezett, farolt ki előttük a nagyképűségig bravúrosan. No, no, nocsak, mi lesz így a gumikkal, dörmögte volna Esti apja, de ahogy Esti befékezett, a gyors mozgásból ferdén kimerevedve, mint valami filmtrükk vagy adáshiba, jött az a fény.

Az alapvetően ezüst biciklin rövid, zöld színbevéágások rezzentek, mintha valódi festő – kínai? japán? – lehelte volna oda őket, olyan könnyűnek és artistikusnak hatottak, nem tudtak megszólalni, nézték egymást ebben az ezüstös szikrázásban, amely közben fehér és tejszerű lett, nem köd, mert éles ragyogás és tompa borongás együtt – a legkevesebb, hogy azt mondom: mindenki örült: valamit elterveztek, és az meg is valósult, és ha hihettek a csöndnek (a köztük dúló csöndnek), több is megvalósult, mint amit terveztek. Esti apja mozdult elősőnek, rátette a kezét a kormányra, majd végigsimított a lámpán, akár egy kobakon. No, no, nohát, meglehetősen egy darab, szólt eltűlözve önmaga akaratlan parodisztikusságát, aztán ezen a vonalon haladva hozzáfűzte: De négy ló! Ez emlékeim szerint egy Mikszáth-mondat, Esti apja a westernek egyszerű emelkedtségében érezte magát. Esti megemelte az első kereket, mintha tudott volna a western-fílingről, a gépparipa – ez az! gépparipa – fölágaskodott, lovasa e pillanatban egybeforrt vele, Esti mintha egy másik világba lépett volna át, a hátsó ke-

réken elfordulva az utca felé irányozta magát (magukat), kivárt majd „majd jö-vők!” kurjantással elvágtatott a kurta mellékutca végtelenjébe.

Esti apja még a halálos ágyán is erre gondolt, erre a végtelenre. Ami egyéb-ként meglepte. Tegyük azonban az igazság kedvéért hozzá, hogy nem csak erre gondolt, nagyon sok mindenre gondolt ott, vagyis hiába rendezte el a viszonyát *avval az egésszel*, a halál mintegy a hátsó ajtón át becsempészte győztes csapatait. Na mindegy. Apasága fénypontjának tekintette ezt a vigyorgásos, száguldós (mellékutcás) végtelent. A fényponthoz szinte közvetlenül kapcsolódott a mély-pont, a biciklihez a bicikli-ügy.

Ha a pedellust Kovácsnak hívták – a részeges Kovács tata! –, akkor a fiatal férfi vagy érett nagyfiú így szólt az iskola előtt a biciklijével parádézó Esti Kornélhoz: Te, szerinted otthon van a Kokó? Ha Cziglernek, akkor a Cigi. Esti vállat vont, el-merülten egyensúlyozott a biciklijével, kicsiket haladt előre, centiket, erre össz-pontosított. A csalóknak ösztönösen jó a pszichológiai érzékük, kész lélekbúvá-rok; mintha tanulták volna. A Kokó haverja, így beszélt róla később Esti. Hogy milyen szép az új cangája, mondta a srác. Esti leszállt a gépről, sétáltak vissza az óvoda felé. Talán még az óvodások is hozzájárultak, az ártatlan totyogásuk, a csivitelésük, az elővigyázatosság csökkenéséhez. Nehéz megmondani, hogyan születik a bizalom. Például a fiú csíkos trikója, Esti még soha nem nézett meg tri-kót ekkora figyelemmel, sőt, izgatott tisztelettel. Olykor kivillant a fiú hasa. De rosszul mondtam a bizalom születését, fordítva, Esti ez idő szerint, mindenben bízott, fűben, fában, kősziklában – hogy lazán mondjam: még az apjában is.

Hogy *kivételesen* mehetne-e egy kört. Esti meghökkent, és azonnal el is szé-gyellte magát. A fiú gyorsan folytatta, hogy ő *ezt* megérti, tőkre megérti, az em-ber nem szívesen adja egy idegennek a vadonatúj holmiját, és hogy tud-e Esti két mozdulatból, nem háromból, kettőből, tőkre megfordulni. Hogyan tőkre. Hát teljesen. Nem. Akkor ő ezt szívesen megmutatná. Esti úgy fogta a bicikli kormá-nyát középen, mintha valakinek a tarkóját. És még egy mintha: olyan gyöngéden dűtötte menet közben a biciklit a másik felé, mintha már nagyon is régen ismer-nék egymást. Az a rohadék, aljas tolvaj óvatosan, tisztelettel ült föl a gépre, klassz, mondta, előbb lendületet veszek, avval, lendületet véve, teljes sebesség-gel elindult a főút felé, hirtelen fékezett, rántott egyet a kormányon, mintha zab-lán, és tényleg, száznolcvan fokkal megfordult, szép lassan poroszkált vissza a tulajdonos felé. Már elsőre is elmehetett volna, mondta Esti később, vajon mért nem? Mire kellett még több bizalom? Még egyszer, jó? Ne, sikoltott halkán Esti. A fiú ismét felgyorsított, de most – ez ám a meglepetés! – nem fékezett, hanem sístergő lendülettel kikanyarodott az útra, Esti bizonytalankodva utánaindult, egyre gyorsabban, lihegve, nem, nem, ismételte, mire kiért a sarokra, a bicikli épp tűnt el az utca végén. Itt is volna valami végtelen? Hökkent csodálkozással nézte, ahogy a biciklije örökre eltűnik.

Ennek a csodálkozásnak, ennek a, mondhatni, buta kifejezésnek egy tovább-fejlesztett változata taglózta le nem sokkal később aztán Esti apját.

Először az iskolához mentek vissza, Kovács tata használhatatlanul hortyo-gott a szolgálati lakás konyhájában az asztalra borulva, Kokó vonogatta a vállát, ő nem ismer senkit, köröztek tovább reménytelenül az autóval a környéken,

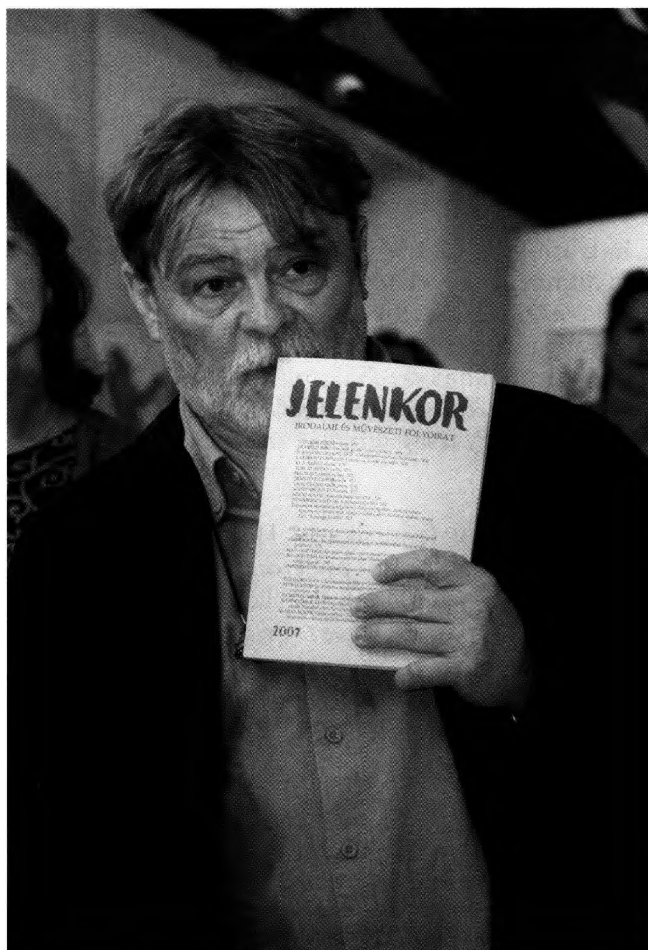
mindketten hallgattak, Esti mélyebben, az apja úgy érezte, teszi a dolgát, és igyekezett nem gondolni az eltapsolt ötvenezerre. Valamelyest meghatotta ez az új aktivitása, ennek mértékében – valamelyest – meg is feledkezett Estiről. Elmentek a rendőrségre is, nem azért, mert remélt (reméltek) ettől valamit, hanem mert ez a dolgok rendje, lopást jelentünk a rend őreinél, tudomásukra hozzuk, hogy megsérült a gondjukra bízott rend. Életemben most jelentek föl először valakit, és büszkén nézett a fásultan bólintó Estire. Kiderült, följelenteni se egyszerű. Annak is megvan a rendje. A fiatal rendőr szigorúan és konstruktívan vizsgálta az első próbálkozást. Osvát nézhetett így kéziratot.

Nem lesz ez így jó, doktor úr. Esti apja kivételesen doktorral írta alá, azt hiszem, tényleg azt gondolta, azt a számárságot, hogy ettől majd *nagyobb erő*kkal fog nyomozni a *hatóság*. Legelőször is a tetejére tessék odaírni nyomtatott betűkkel: FELJELENTÉS, hogy rögtön sorolni lehessen, megvan ennek a formája – mondom, tiszta Nyugat-vonal! –, csak tényeket tessék írni, az nem számít, mit gondolt közben maga vagy a fia, hogy micsoda sokk ez meg effélék. Az, hogy mi van a szívben, kérem, mondta udvariasan a fiatalember, az nem rendőrségi tétel. A szomorúság nem tartozik a rendőrségre. Esti Kornél megjegyezte ezt a két mondatot.

Mindenkit őszintén meglepett, a rendőrséget, a tettest, Estiéket, amikor három év múlva előkerítették a tettest, tút a szénakazalban. Egy kábítószeres banda tagja volt, a lopott holmik értékesítése képezte az anyagi bázist. Telefonáltak a rendőrségről, egy nyomozó!, hogy tanúskodna-e Esti a bíróságon, nem kötelező, de jó volna. Jaj, sikított Esti anyja, aki a kábítószer szótól azonnal, mindig pánikba esik, nem! Igen, mondta Esti. Az apja elkísérte. A várakozás a bíróságon olyan volt, mint egy kórházban. Vagy a tanácson (önkormányzat). Esti hasztalan igyekezett ránézésre megkülönböztetni a tanúkat a vádlottaktól, a bűnösöket a büntelenekektől.

A tárgyaláson egykedvűen kopogtak a bíró kérdései. Mikor Esti jött sorra, kissé föléledt, mintha óvni akarta volna, csak nyugodtan, fiacskám, meséld el, mi történt. A húsz év körüli, vékony testalkatú, rokonszenves fiatalember, kezdte Esti, mintha valahonnét olvasná. Mért azt mondod, hogy rokonszenves? Így éreztem. De hát ellopta a biciklidet. Esti rövid csönd után válaszolt: Tudom, hogy az érzések nem tartoznak a bíróságra. A bíró elunta, haladjunk, fölismered a teremben az elkövetőt? A rokonszenves elkövetőt? Aki az első padban ült, kezén bilincs. Se Esti, se az apja nem látott még *élő* bilincset. Volt benne valami háztartásias, afféle régibb tárgy, szerkezet, mely nem tudni, mire való, de senki nem meri kidobni. Tulajdonképpen rozsdásnak kéne lennie. Esti tekintete fegyelmeszeten vándorolt a hátsó soroktól előre, amikor meglátta a fölismerendőt, földerült az arca, rámutatott, fölismerte, fölismerem, mondta. A bűnöző enyhén megemelte a vállát, majdnem mintha bocsánatot kért volna, vagy inkább csak azt mutatta, bocs, ez van, megpróbáltam, nem sikerült. Esti bólintott, futó mosoly hangsúlyozta komolyságát. Apja, aki nem ült a hallgatóság közé, hanem az ajtó mellett, az egyik oszlop mögött állt, döbbenet láta a tolvaj mozdulatában a magányt és büszkeséget, és ugyanezt látta a fián is. Valamiből ki volt zárva, úgy érezte, végérvényesen.

Amikor a bicikli eltűnt Esti szeme elől, futni kezdett haza, a türelmetlen csöngetésre türelmetlenül elébe jövő apja azonnal látta, hogy baj van. Esti lihegve előadta az esetet, majdnem ugyanúgy, mint évekkel később a bíróságon. Nem a bicikli fájt, ezt látta az apja, hanem hogy ilyesmi megtörténhetett. Olyasmi, amiről nem hitte, hogy megtörténhet. Annak a rémülete látszott az arcocskáján, hogy hát akkor itt bármi megtörténhet. És akkor már ott ült Esti kékesen borongó szemében az, amit onnét azután már egészen soha semmi nem űzött el, a csalódáson, csodálkozáson és rettegésen túl a szürke és egyetemes közöny.

Parti Nagy Lajos
(Fotó: Tóth László)

Az étkezés ártalmasságáról

(Cédulák egy előadásból. -hoz.)*

Igen tisztelt Hölgyeim és, hogy úgy mondjam, igen tisztelt Uraim! A kedves életársamat felszólították, tartson itt velem előadást a magyarság táplálkozásáról, beleértve a nemmagyarságot is bizonyos fokig, de az én Ilikém nem érkezett meg. Illetve fölkapta a kis vizét, és elrohant bizonyos helyre, pontosabban kettő helyre, ad egy: büfé, ad kettő: toalett, ad három: büfé, és a többi, és a többi. Vagyis momentán be kell érjék velem, aki már kerek harminc év óta szakadatlanul, egészségem rovására tudományos kérdésekkel foglalkozom. Úgy a magam, mint a tartós kapcsolatom nevében többszörös egyetemi demonstrátor vagyok obezológiákon bulimia és anorexia tárgykörében. Nemdoktorságom dacára tudom tehát, miről beszélek, sajnos.

*

Nekem három kutyám van, illetve volna, ha majdan körülményem lenne reá, mégpedig, a hasnyálmirigy tiszteletére, a Tripszin, a Lipáz, meg az Amiláz. Nem tudom, miért a kuvaszra gondolok, ha reájuk, Hölgyeim és Uraim, miért e pszichotikusan szilaj pásztorkutyára, holott a mondott enzimek inkább tetszhetnek halk, ölbélikus jószágoknak, szobakutyáknak, mégis, a jövőre nézve, maradok a férfikuvasznál. Egy milleniumi előadás mégse ölebrevü, bugyikabaré vagy tangatanfolyam a magyarság táplálkozásáról.

*

Méltóztattak valaha papagájok lenni akarni, Hölgyeim és Uraim? Színesek és felöltlenek? Akartak tollboában avagy pucéron kitáncolni a lomha testük börtönéből? Vagy álmodták már önök, hogy kolibrik voltak marokszámra, és lebélsárintották, már bocsánat, az egész Betegellátót Mitwoch Lászlónéstud, mindenestül?

*

* Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom. Röstellem, de nem tudok semmi alkalomhoz illőt adni az ünnepi számba, annak pedig, hogy megjelenkorosítsam némelyiket, mellékelt cédulák ellenállnak. Tudom, hogy a *Jelenkor*ról kéne írnom, a lapról és ami körülötte volt hajdan, tartozom vele, most is, később is. Ötven év elég sok idő, bizonyos fokig az én időm is: nem volt még 13 éves a folyóirat, mikor először megjelentek itt a verseim. 21 éves volt, mikor odakerültem szerkesztőnek, 28, mikor elhagytam. Sok időm van benne, és sok ideje bennem. Túl sok ahhoz, hogy most befogjak. Inkább felteszem, hogy lesz időm megírni egyszer, hisz csak öt rövidke évvel vagyok idősebb a *Jelenkornál*, akit – amit? amelyet? – éltesen nagyon soká a folyóiratok szűkmarkú, szerencsefüggő, elbizonytalanodott istene.

Csúsztaskák kezüket a gyomrukra, nem oly nehéz! Igen, érintsék meg eme 1,4 liter befogadókészségű, leginkább bokszesztyűhöz hasonló, ősi szervüket! Érzik a gyomor panaszát? Meg tudják becsülni azt a végtelen és igásállati munkát, amit végez odabent a csülök pékné módjárával, a körömpörkölttel s toros káposztával? Császárhússal. Meleg töpörtyűvel. Velős pacallal. Érzik, ahogy morog, Hölgyeim és Uraim, és egy perc nyugta nincs leülni, megnézni egy filmet, vagy valami, hanem szolgál élethossziglan, foggal, körömmel, helyettünk is fárad azon az átabotában és előjáték nélkül megőrlött csámcsolaton, félvilági masszán, mit néki alá küldünk a nyelőcső ételliftjén.

*

A magyarság fogazata részint hiányos, részint kivehető, sem idő hát, sem tehetőség a falat megfelelő előkészítésére. Összehasonlító obezológiai vizsgálatok szerint egy magyar falat, Hölgyeim és Uraim, feleannyi időt se tölt egy magyar szájjal, mint egy svéd vagy német vagy sorolhatnám.

*

Nem vitás, hogy az ember a saját sírját késsel, villával ássa. Mert mi is az étkezés? Szolid és csöndes önépítés? Ugyan! Testünk templomának alázatos szolgálata? Tápanyagok bevitele hasznosítási avagy tisztulási célból? Nem, Hölgyeim és Uraim, sajnos nem, tisztelet a rafinált kivételnek, hanem a kék, a rágazati és szopati bűnözés hona. Előbb az orál jön, aztán a has, mondjon bármit a költő. Az élet a teremtés legmeddőbb anyagmozgatása, végtelen zsírraktárak költözködése inkubátortól kolumbátorig és vissza.

*

Táplálkozás a lélek megrontója, mert a lélek zabál, az teszi bűnrészessé a testet, s ha a test erre a maga józan paraszti módján hízik és formátlanodik, görnyed és szuszog, Hölgyeim és Uraim, akkor a lélek fintorogni kezd, és mindent ráfog e szegény zongoracipelőre. Te vagy az okom, ez az igazság, mondja remegő kézzel, kialvatlanul ez a lélek, gyűlöllek, mondja, miattad frusztrálódok, miattad jönnek rám a rohamok, de akkorák, hogy ki kell futnom a fürdőszobába, a számba kell vennem a fogkefét, a guriga toalettpapírt, amíg elmúlik az eszdüh. Igen, hogy jössz te énhozzám, te bélsármanufaktúra?

*

Minden idők leghíresebb gyomrát, egy kanadai magyar honfitársunk, bizonyos Szárazéry Alexander birtokolta. Súlyos sebet kapott fatális vadászbalesetben, s a hat centiméter átmérőjű luk soha be nem gyógyult. E természeti csoda láttán egy Beaumont nevű katonaoorvos mellészegődött, s napi rendszerességgel nézte, mint valami szemeskályha ablakán, hogy mit csinál e magyar gyomor. Követte páciensét, mint az árnyék, barátkozott véle, fizette rapszodikus vacsoráit. Nem

volt könnyű dolga, ez az Alexander kun ember volt, egy kanadai kun, aki nem-
igen akart együttműködni. Ne bámulják az ő betevő falatját mindenféle nációk,
másképp viszont jó megélhetés volt, amit bolond lett volna nem kihasználni. Így
élt tehát mogorván, a katonaróssal a nyakában, a világhírű tudományos ab-
lakkal a gyomrában. 1960-ban halt meg, Hölgyeim és Uraim, St. Thomas de
Joliette-ben van a sírja, Montrealtól negyven mérföldnyire északkeletre.

*

A túlsúlyos embertársat csak a hülyék és a gyomorbajosok képzelik a kabaréba.
Az obez ember üzött és harapós, például attól, hogy egész egyszerűen tilos
üzötni látszania, ha nem akarja magát sokszorosán nevetségesnek érezni, s et-
től hatványozottan szomorúnak, harapósnak végső soron. Az obez ember kéjvá-
gya, hogy mindent, az utolsó mérgezett szürcsőt is ki akarja szívni ebből az élet
nevű lépes kicsodából, merő kétségbeesés, Hölgyeim és Uraim. Aztán egy szép
napon fönnakad a szem, s megáll a lipidmeghajtású szív, akár egy Mitsubishi
Pajero, bőgeti, bőgeti és zökk, bukik rá a tepsire, alászoigája, Ilikém. Úgy megy
el, kérem, hogy ragad a keze, tele a szája, tele a nadrágja az életével.

*

Zárójelben megjegyzem, noha magam sem vagyok egyéb, mint egy zárójel, mi-
képpen ez az előadásom is az, zárójel; mi másban jegyezném meg tehát, hogy a
botulizmussal, más néven kolbászmergezéssel, nem viccel az ember. Egy stam-
pedli, egy legszürkébb kocsmai stampedli elég a botulinus toxinból, hogy egész
Európát kipisztítsa véle az, aki ezt irányozza, mondjuk, elő magának. Három
Európát, négyet, attól függ, mennyire tölti tele az illető. Ilyen erős mérgező, Höl-
gyeim és Uraim. Szerencsére bűdös, és 15 perc főzés elpusztítja. Ki tudja, lehet,
hogy önök is főztek már kolbászmergezést, főzték, főzték, kicsinyt tán bűdös
volt, azután nem volt bűdös, megették tormával, s annyi. Annyi, mint sínen át-
menni, ha nem jön vonat.

*

Nem esett meg, Hölgyeim és Uraim, hogy némelyek az éhségtől hajtva ember-
húst ettek, avagy effektív holttestek húsát, még pláne patkányokat vagy rovaro-
kat tartalmazó leveseket? De, megesett. Vagy csak csupán füvet ettek, melytől
felpuffadtak, elszálltak. Prokopios leírja egy szerzetes esetét, aki úgy belakmáro-
zott sárkányfűből, hogy felröpült, s százméterekkel arrébb szegte nyakát. Húsa
egyébként ehetetlennek bizonyult.

*

A messzi Binghamtonban pár éve kakaónáti sótúladagolástól meghalt néhány
csecsemő. Nem magyar, de meg. A vlagyivosztoki illetőségű Vlagyimir Buratov
tetőfedő pedig, ki súlyosan ittas állapotában nyársra húzta vendéglátói csecse-

mőkorú gyermekét, s megsütvén azt elfogyasztotta, föleszmélve szörnyű tettéből erős szomjúságra és sóérintettségre panaszkodott. Egyszerű bébihústól, Hölgyeim és Uraim.

*

Napi fél, maximum egy gramm só az, amit még elvisel a szervezete, s a tizenöt-szörösét kapja a fehér halálból ez az édesszájú nemzet. Per koponya, hogy úgy fejezzem ki magam. És ez az emberiségig bezárólag igaz, aki a só betege, marokszám fogyasztván a ropit meg a sóalapú epemogyorót. A só tönkreteszi a vesét, az ereket, megmérgezi a szívet és a belet. Lerakódik a vizes bokában, kúszik a puffadt lábszárból fölfelé. Mit gondolnak, mitől olyan utolérhetetlen a marhalábszár? Hát ettől, Hölgyeim és Uraim. A szegény tehenek azért kapnak tőlünk sót, hogy több vizet igyanak, ergo több mérgezett tejet adjanak. Amely tejtől aztán többszörösére híznak az iskolások, e kis sütni való öcsikék.

*

Az az embertársunk, akinek a testtömege több mint harminc százalékában zsír, az orvosi értelemben elhízottnak tekinthető. Az obezitás népbetegség. Az Egyesült Államokban az elhízottak több mint hetvenmilliárd dollárjába kerülnek évente a költségvetésnek. Még jó, hogy magyarok vagyunk, Hölgyeim és Uraim, következésképp egy ilyen összegnek a töredékébe se kerülünk, emberarányosan se, tokkal-vonóval se. Megjegyzem, rövid életkorunk következtében ennyi gondoskodást ki se tudnánk használni.

*

A magyarság, ha, a legóvatosabb becslések szerint, csak öt kiló túlsúllyal per kopf, és tizenöt millió kisebb vagy nagyobb magyarral számolok, akkor is hetvenöt ezer tonna túlsúlyt cipel magán; mindez tíz kiló per fejenkénti túlsúly esetén százötvenezer tonna; húsz kilóval, illetve, más aspektusból, harminc millió magyarral számolva ez értelemszerűen háromszázezer tonna remegő, dobogó magyar zsír, tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ennyit még a kuvaiti büdzsének se volna módja esztékára zsírleszívni! Nos, ezt a keresztet cipeli e szegény és tehetséges nemzet le-föl éjjel és nappal, hétköznapi és vasárnap, strandon és temetőben. A saját zsírában alszik, a saját zsírában ébred, fogdossa, rázza, felakasztja, fitneszezi rengő kényszerzubbonyát, ha van rá, ugye, körülmény.

*

Ahhoz, hogy önök fél kiló zsírtól megszabaduljanak, 54 kilométert kéne gyalogolniuk. Tíz kiló emberi zsír, egy semmi kis bődön, az hajszálra egy gyalogos kirándulás Berlinig, étlen-szomjan. Ráadásul Ausztria felé, Hölgyeim és Uraim, és nincs megállás, bécsi szelet, almásrétes, májsajt, nincs semmi. Csak a kigyoid menekülés van a bőrünkben, igen. „Mikor már úgyis únva unnánk, s leháynánk

zsíros testi dunnánk, a lágya is már sírkemény, nincsen remény, nincsen remény”, mondja a költő, de mondani könnyű.

*

Az ember zsírja szobahőmérsékleten olvad. Egészen szabatosan nem is zsírnak, hanem emberolajnak kéne hívnunk. Ennek a fajsúlya kicsiny, ezért van, hogy a kővér emberek könnyebben lebegnek a vízben, mint a soványak, a még kővérebbek még könnyebben, és így tovább, Hölgyeim és Uraim, noha a vízenjárásig azért nem mennék el.

*

Tudják önök, miként teniszeznek obezításban szenvedő ifjú honfitársaink? Az idő hatvan százalékát állva töltik játék közben is, Hölgyeim és Uraim! Állnak sértetten a salakon, ütőjük törött szárny, állnak a cikázásban, a reggeli labdahullásban, miközben zakatol, gyarapodik a nehéz zsírazatuk. Az obez fiatalokat még az ág is hízza.

*

Hogy tudja az a filigrán kis vázazat, az a kis tényleges alkat a rá kirótt nagy, zsírizzadású mammutot cipelni? Csakis állandó stresszben, folytonos életveszélyben, hasonlóan a tűzszereszekhez, de az obez egyén még csak haza se mehet műszak után a saját gyűlölt és sírva vigadott testéből. És különben is, hol az ő hazája, bölcsője és ravatala? A spájzban, Hölgyeim és Uraim, a hűtőszekrényben, a hideg körömpörköltben, melyet meztélláb, leszegett fejfel töm magába az éjszakai konyha kövezetén.

*

Tusfürdők, badimilkek, púderok és desodorok, teli vannak velük a civilizáció fürdőszobái, az én llikéméivel, például. De hát melyik ér belülré? A hallgatag mélybe, Hölgyeim és Uraim, egyik sem ér. És mit nem mosunk soha? Na, mit nem? Jól gondolják, a szegény testünk belsejét. De ennek dacumál önök egyenesen arcul csapnának, vagy arcul csapatnának a kedves férjükkal, ha megkérdezném nagy nyilvánosság előtt, hogy mikor mostak utoljára vékony-, illetve vastagbelet?

*

Nyugodjanak meg, Hölgyeim és Uraim, a stressz, a kimerült idegrendszer bűdösít. Ha 5-6 napos böjtre fogunk egy illetőt nációtól függetlenül, vizelete sötét és dögletesen bűdös, szájszaga orrfacsaró lesz, nyelvén bűzös fehér lepedék képződik, a halál kicsi zsákja, hogy tréfásan fejezzem ki magam. Nincs menekvés, az egészségtelen, lepedékes nyelv megmutatja, hogy mennyi pangó bélsár kuporog a hallgatag mélyben.

*

Az egészségvédőnek sem utolsó Vajda János költőnk szenvedélyesen, a tudatalattinak kijáró tisztelettel vizsgálta a vizeletét. Mindennapos volt, hogy fiatal feleségével a legnagyobb egyetértésben, kéz a kézben rázogatták, vizsgálgatták az elmúlt napok ülepedéseit önnön vizeletükben. Tartották a fény felé, s olvastak benne, Hölgyeim és Uraim, mint egy tükörben, a test tükrében, melyet egyáltalán nem volna túlzás a lélekének is nevezni.

*

E ponton önök, Hölgyeim és Uraim, ne tagadják, nagy elhatározásra jutnak, de hiába, mert azon nyomban eszükbe jut a déli sült oldalas maradéka, hogy azt csak meg muszájna enni a léböjt, a szezámmagkúra, a beöntéshétvége előtt, persze burgonyás kenyérrel. Mert mért maradjon meg, mért ne legyen egy szép búcsú az étkezéstől, és kényszeres élességgel látják maguk előtt az előszobát a futóban lerúgott cipőkkel, és látják az összehuttyant zakót, kifordult kosztümaljat, a konyhaasztalt gatyában, kombinéban, és látják a tunkolás meleg, szakrális fényeit a saját arcukon, és a tartós kapcsolatukén, zabolátlan árnyékuk táncol a jurtá falán, medvebőrön és subaszőnyegen, látják ezt a szép, halálos idillt, ezt az ősi, lipidáris kopulációt, és olyan keserű lesz a szívük, e koleszterinszivattyú, mint az epe, és bőgni tudnának, ugye, Ilikém?

*

Úgy látszik, előkerült az én kapcsolatom, hallom a kis savbeteg köhögését. Odakünt áll és vár rám. Ha kérdezné, nagyon kérem önöket, mondják neki, hogy megvolt az előadás, hogy ez az állatorvosi disznó megtette a kötelességét. Végezetül legyen szabad kifejezést adnom abbéli reményemnek, hogy a magyarság táplálkozásáról tartott jelen előadásom meghozza a maga gyümölcsét, s a gyötrött test előbb-utóbb föláll a büntudat pecsenyezsíros padlójáról, sőt, Hölgyeim és Uraim, kezébe veszi a sorsát, rablóból lesz a legjobb pandúr, és mint egy szabályszerű Petőfi, a nép nevében felnyitja a zsírraktárakat. Elégeti a gyalázatot, lobog majd a szürke zsír abban a forradalmi testhajnalban, fejvesztve párolog el a punnyadt, gyáva víz... megjegyzem, rengeteg víz. Egy százkilós egyén testében ötven liter víz van, és így tovább, az ember meg tudna fürödni önmagában, mint egy lakótelepi ülőkádban, szorosan, szűkösen, ahogy él, de meg tudna.

*

Mondandómat ezzel befejeztem.

A Nagy Hullakereső Verseny

– *fantasztikus irodalom* –

Darkapó úr élém tolt a szerkezetet, és cukros homályt lehelt a szemembe. Darkapó úr gyönyörűen dolgozott, elégedett lehettem, a számba vér gyűlt, már egészen vak voltam. Az utcákon szorgosan működtek a gépek, követ törtek, aszfaltotztak, temettek, árkot vájtak, hangszórókat osztogattak. Csak nem finomodnak a műveletek. Mindig az lesz a történet, ami ránk omlik, viszont a romok közt is osztogatják a részvényeket. Néhány percet időztünk még a műhely monitora előtt, mert élő közvetítésben mutatták, hogyan találunk Jung Kamerádra, és most az ő fellobogózott corpora jár körbe a város főútjain és síkátoraiban. A Nagy Hullakereső Verseny hangulata a tetőpontjára hág. Szerte az utcákon hirdetmények virítanak, mert már megtalálták

Pokol Pópát,
Fájer ezredest,
Moccart hercegnőt
Baj méltóságos urat,
Alles elvtársat,
Nur elvtársót,
Ócseny bánt,
Dzsenifer Kofát
Bjelo bátyát,
Tanga kisbarátnőt
Meksz őrgrofot,
Talán Herceget,
Cserebere Messiást,
Fátyol társalkodónőt,
Modern Pogányt,
Transzilvánia Komát,
Luftdobost és Portrombitást,
Wasszer prefektust,
Nikoladiszczenészt,
Zamzam zsidó bolondot,
Barokk Realistát,
Buzi buzit,
Nemzeti Mukit,
Pipi baroneszt,
Fütyty erdőkerülőt,
Zukker hókovácsot,

Pornó édesanyukát,
Pernye szélkalapálót,
Baba kőcsőszét,
Bitten sintéridomárt,
és most a tehetséges Jung Kamerád is bekerül a névsorba.

Nem soroltam fel mindenkit, hogyan tehettem volna, e néhány név ízelítő egy mindegyre gyarapodó, s lassan áttekinthetatlenné váló listából, amely iskolák, állatkórházak, véradó szórakozóhelyek, magántemetők, fegyintézetek és egyéb közintézmények folyosóinak falain kanyarog, kisebb-nagyobb kihagyásokkal és önkényes módosításokkal persze, vagy éppen vitatott hitelességű szereplők nevével kiegészítve. Mindegy, a néhány kevésbé komolyan vehető név nem befolyásolta a Hullakereső Verseny jelentőségét. Az utcák forgatagában gépek dohogtak, könnyű reccsenésekkel tört a kő, fényesen repkedett, mintha véget nem érő ünnep lenne, a szilánk, és nem múlt, csak romlott az idő, a számban összegyűlt a vér, a meghorpadó égbe hamut és port kavartak az óriási szerkezetek.

Darkapó úr köhintett, elhajtotta dolgozószozájának rézhuzalos függönyét. Óriási, élettelen lény szárnyát húzzák így el az útból. Szárnya szaruhegyének végét végigfuttatta a hátamon, mint aki szeret csontokon zongorázni.

Figyeljek, mert megéri, ígérte a mozdulat.

Az utca felé pillantottam. Darkapó úr irodaháza előtt ott állt a Férfi és a Nő, ők nemzettek engem, egymás kezét fogták, olyanok voltak, mint valami játékszobrok. De nem szobrok voltak, hát persze. Darkapó úr mosolygott, hadd tegyem hozzá, ki szerint az íny, ki szerint a fog a legkényesebb szerszám egy mosoly alkalmában, de Darkapó úr mosolya az ódivatú naplementék hangulatát idézte, a kavargó vérbe barnacukrot, fűszereket és mazsolát szórnak, majd valaki halkán ismerős, mégis érthetetlen nyelven kezd énekelni.

Papírmasék bámultak ránk az utcáról.

Apám vállára hamu hullt, anyám arca előtt pernye kavargott. Darkapó úr kirakja őket meglepetés gyanánt, és én boldog lehetek, hogy halvány emlékeim formát öltenek. Nem lepődtem meg, hogy máris megjelent az első strucc, és csipkedni kezdte anyám papírmasé arcát. Amikor elvonulnak a porgépek és a karsú hamudaruk, amikor a megfáradt utcamunkások leveszik a sisakjukat, és kötényüket az arcukra hajtva megpihennek, megjelennek a kutya, a menyétek, a rágcsálók, a férgek és a madarak.

Darkapó úr széttárta a kezeit, hiába, a struccok ellen ő sem védekezhet.

Trombitaszó harsant, felénk tartott az ünnepi menet, egy elmés szerkezet vért spriccelt, és az általános és önkéntes gyűjtésen beszerzett, orvosilag hitelesített vér az alkonyat magasában permitté vált, és véres harmatként hullt vissza. Íme, Jung Kamerád is bevonul a Hullakeresés történelmébe. Darkapó úr kurta rántással húzta helyére a függönyt, és bekapcsolta a szerkezetet, lássam végre, mit alkotott. Darkapó úr nemcsak szakember, de művész is volt, ravasz iróniáját ezúttal is megcsodálhattam, a sleep gombot kellett megnyomni, hogy működésbe lépjen a masina.

Hallgattuk a gép hangját, az akusztika még nem volt tökéletes, nem volt elég ideje, úgymond, bejáratódni, de azért már élvezhető volt az előadás.

Arra gondoltam, Johannának is tetszeni fog. Amikor megszólalok, Isten nem

jön ki a számból, csak hallgatózik. De azért te azt fogod hallani, amit ő mondott volna, és akkor jó lesz. Otthon sokáig nézegettem a szerkezetet, de nem kapcsoltam be, véreső dobolt a tetőn. Aztán engedelmesen hagytam, hogy Darkapó úr befogja a szemem, és óriási szárnyán holtan tartson a reggeli halálkiáltásig, az első pernyeszállító kamion feldübörgéséig.

Látszatra balszerencsés esetnek kellett bekövetkeznie, hogy megtudjam, miféle képesség birtokában vagyok. Rám dőlt egy tanyafal, maga alá temetett a vályog, a padlás sara és pora, és csak napok múltán találtak rám az épület bontásán ügyködő bér munkások. Külföldi illetőségű bér munkások voltak ezek a furcsán beszélő, fekete arcú, laposan pislogó emberek, szívesebben alkalmazták őket, mint a hazai munkásokat, olcsóbban dolgoztak, és talán kevesebbet ettek, ritkábban ürítettek, viszont dőljön rá egy külföldi illetőségű munkásra az áldott vályogból készített nemzeti tanyafal, fújja meg a szívét a mi hamukavaró, országos szelünk, nyomban feldobja a talpát. Legalábbis ez volt a közvélekedés.

Éltem, a hajam szála sem görbült.

Arra ocsúdtam, hogy bámul egy strucc. Kutyával, igen, kutyával vagy disznóval szembe lehet nézni, de struccal aligha. Híre járt, hogy a külföldi származású munkások titokban struccokat fognak be, és megsütik a madarakat, sőt előfordul, hogy nyersen falják be őket. Johanna, miután megismerkedtünk, mesélt ilyesmiről. Mesélte, hogy vannak kerületek, ahol struccot vágnak a nyílt utcán, és közben zenélnek. Valóságos déli hangulat, Lyes urat, vagy Nyetbiztos urat él-tetik az emberek, és nem csak azok, akik atlétatrikóban szeretnek szerepelni, de azok is, akik cukorvirágot tűznek a hajukba, és színes csekkfüzetekkel legyezgetik magukat a forró naplementékben is.

Sokféle hír szállt az országban, a hírek tartották fent a világ rendjét, pontosabban szólva, a hírek tartották fent a viszonyok rendszerét, az úgynevezett működési feltételeket, úgy értem ezt, hogy egy adott hír nem azért látott napvilágot, mert valami éppenséggel megtörtént, mert hogy valójában és általában véve mi történt, azt nem lehetett tudni, s ami ugyancsak fontos, hogy az ilyen természetű, a történések gyökerét firtató tudásra nem is volt alapvetően szükség, nem volt rá igény, a hír mindig egy másik hírből kelt életre, a hír apropó volt, a hírek csak hírekkel foglalkoztak, halott törődött a halottal, mert például a halottkérésben nem csak az halt meg, akit nyilvános ünnepségen hullává nyilvánítottak, de maguk a nyilvánítók, illetve a nyilvánítást elfogadók és szentesítők, azaz a közönség is, ez így volt logikus és természetes, és, például, ha egy szép és értékes hullát találtak, nem a megtalálás ünnepi aktusa volt a lényeg, nem e hullának nyilvánított embertársunk, az ő reakciója, múltja, jelene és jövője, hanem a megtalálásról tudósító első beszámoló már-már kötelező költsége, ami aztán a többi beszámolót, kommentárt, megjegyzést és értelmezést, illetve újabb híradást eredményezte.

A külföldi bér munkások elzavarták a vérszomjas struccokat, és sietve kiástak a törmelékből. Nem értették, hogyan maradhattam életben, miért nem nyomott halálra a nehéz, vizes vályog, hogyhogy nem szakadt be a tüdőm, az arcom?!

Annyit mondtam a kérdezősködőknek, engem is csodálkozással tölt el, ami történt, és valójában nem volt kellemetlen, sőt szórakoztató volt odalent, holott akkor még nem egészen lent voltam, csak a törmelék alatt. Azt mondtam nekik,

akik faggattak, hogy kellemesen töltöttem el ezt a néhány napot, mindenféle hangokkal társalogtam, a tanya egykori lakóival, földművesekkel, béresekkal és gazdákkal, hallottam gyerekek játékát és éneklő asszonyokat, áldást, imát és átkozódást, állatok és régi szerkezetek sístergő, zakatoló hangjaira ismertem, több nemzés, szülés, haldoklás és afféle régi halottsiratás fültanúja voltam, végül szinte már otthon éreztem magam.

Nem, nem gondoltam, hogy az egy helyénvalóbb világ lett volna. Annyit mondtam a kíváncsiskodóknak, hogy abban a világban sem voltam otthon, de az az illúzióm támadt, hogy élek.

Nyetbiztos úr és Lyes úr lovai, tehenei és disznói, kutyái és egyéb állatai, mert például számtalan aranyozott láncra fűzött, kövér strucca is volt a nevezett uraknak, már régóta a városraktár udvarán ürítettek. Nem minden struccot tartottak rablánccon, sok tehetséges madár megtanult önállóan élni, idővel ideszoktak ők is. Az állatok szokásait illeti tiszteletben tartani. Tilos volt állatot pusztá kézzel ölni, műszert kellett használni, néhány raktárlátogatóval kevesebb lett, viszont valakit fel kellett fogadni, aki igazgatta az udvar rendjét. A struccok előnyt élveztek. A struccoknak és a kutyáknak nem kellett sorba állni. Ők akkor szartak, amikor kedvük támadt, és ezt magam se gondoltam helytelenségnek.

Természetesen pályáztam az állásra, adtam vért, voltam Hullakereső Verseny nézője, tapsoltam reggeli temetéseken, és némiképp híres lettem magam is a tanyafal ledőlése után. Nem tagadom, e kétes, mert bizony halálos, hírnév segített, hogy az állást elnyerhessem, s lehessenek a raktárudvar mindenese, gondozója, mondom, pályázat útján, mert manapság mindenre pályázni kell.

A pályázatot megnyerte, Munkás, jelentette ki Tábornok Igazgató az udvar legkevesbé szem előtt lévő sarkában tartott fogadáson, ketten voltunk ott, más-különbén. A Tábornok az egész területet felügyelte, alacsony, kopasz ember volt, és később, miután megismertem Johannát, elcsodálkoztam, hogy kettőjük között egyáltalán rokoni kapcsolat lehet.

Csodálkozik?, kérdezte halvány mosollyal.

Elnéztem a válla fölött, a kapuban aktivisták várakoztak, használni szerették volna az udvart.

Igen, uram, mondtam, csodálkozom.

Az jó, bölintott Tábornok Igazgató, ha még tud csodálkozni, fiam, az jó. Ha majd nem tud, az bizony nagyon rossz lesz. Ne felejtse ezt, fiam, s aztán intett az aktivistáknak, akik berohantak az udvarra, sokan voltak, tülekedtek egy kicsit, de már tették is a dolgukat.

Egyesek szerint ütődött vagyok, hogy guanót és trágyát talicskázom, de én tudom, amit tudok, példának okáért tudom, hogy a szart is el lehet adni, és én meg is teszem. A már nem friss emlős ürülékért fizetnek a legtöbbet, az ilyen szar kapcsán még várakozási listát is vezetek. Elkel a tehénszar is, sajnos a lószar már kevésbé, a legkevesbé pedig a madárszar kelendő, szűrős, és nem használ a növényzetnek, kiégeti. Pihenőnap vagy hétvége nincsen, az ürülék sem pihen. Valami állat, egy helybéli munkás vagy szakértő mindig jön a dolgát végezni, gyakran Lyes úr ügynökei lepik el a sarkokat, izzadva, nyögve ürítenek egy hullakeresési verseny közvetítésének a szünetében, ám ilyenkor Nyetbiztos úr munkatársai is feltűnnek, összeakaszódik a társaság, lesz egy kis fenyegetőzés, hetvenkedés, az-

tán az egyik csoport elvonul az udvarnak ebbe, a másik pedig a távolabbi végébe, és egymást figyelve, gyűlölködve szarnak. Igen, sokféle rendszer működik, de ezek a rendszerek egymásba érnek, és nemcsak feltételezik, de ki is egészítik egymást, Lyes úr vagy Nyetbiztos úr emberei már régen nem szerettek egyedül szarni. Lyes úr és Nyetbiztos úr valaha élő emberek voltak, aztán hosszas és bonyolult társadalmi műveletek révén sikerült elérniük a legszebbet, ami ebben az országban közemberrel történhet, belehalniuk a saját nevükbe, sikerült belehalniuk a halott nevük kreálta hírek esőjébe, hamuhullásába, dobpergésébe.

Gyakran téved az udvarba hullakereső versenyző is, látszatra unott képpel sétálgat a szarkupacok és a trágyahalmok között, mintha egyéb dolga sem lenne, mint a nézelődés, én azonban hamar kiszúrom az ilyen alakot, és gyorsan felvilágosítom, errefelé hiába kutakodik hulla után, itt csak ürülék van, ezen az udvaron, illetve fent, mutattam, odafent működik még egy Raktár is, kéziratokkal, néhány oklevéllel és különleges páténszel, krónikalappal, keresztelési és temetési okirattal, esküvői feljegyzéssel, s ha szerencséje van, nyitva találja a raktártermet, és ha még nagyobb szerencséje van, emberekre is lelhet ott, de nyilván azt tartaná igazi szerencséjének, ha halottat találna, és bár erre is van esélye, viszont arra, hogy itt lent, az ürülék hónapban leljen hullát, semmi esély nincsen, úgyhogy hordja el az irháját, ha nem akarja, hogy jelentsem az esetet a hullakeresési versenybíráknak.

Lyes úr is üzletember volt, mint Nyetbiztos úr, amivel persze nem mondtam nagy dolgot. Én is üzletember voltam, árultam a szart, pénzt kaptam érte, Nyetbiztos úr állataiból és Lyes úr embereiből éltem, lassú, magabiztos körforgás az egész, mindenki üzletember, aki él, aki haldoklik, a hulla is üzletel, akár a föld alatt van, akár rózsaszírompernyeként szálldos a tökéletesre nyírt pázsitok fölött, akár valamely köztéren vagy televíziós adásban szerepel. De egy ideje, magam sem tudom mióta, a halál, pontosabban a hullák jelentették a legnagyobb üzletet, a halálhírek árfolyama, ahogy mondják, az egekbe szökött, és persze Lyes úr és Nyetbiztos úr voltak a leginkább érdekelték a Hullakereső Verseny alakulásában. Ez főként reklámszerződéseket, befektetési járulékokat és építkezési megbízásokat, illetve mindenféle temetések határidős lebonyolítása fölötti diszponanciát jelentett. A különböző temetéseket régóta közvetítette a televízió, több olyan csatorna akadt, amelyek már csakis temetéssel vagy hullakeresési akciók közvetítésével foglalkoztak, a hírek és a kulturális események, a reggeli műsorok és az esti magazinok, a reklámok mind a hullakeresés eseményeinek szolgálatában fogantak.

A játék szüneteiben, amikor a város szívdobogása lelassult, amikor az ember úgy érezhette, egy óriási dobverő játszik a sötétbe borult horizont vásznán, amikor csak a hullakereső hirdetmények és a halálneonok villogtak a futórózsás mellvédeken, feljártam a Raktárba. Itt még a régi, békebeli por szítált, mintha fakéreggel simogatnák az arcomat. Végeztem egy szállítmány lepakolásával, lemosakodtam, és felballagtam a felső szintre, az aranykorlátos csigalépcsőn haladtam, és néztem, hogy márványlapokon életre kelnek a felhők. Milyen jó annak, akinek segít az ima! Nem is az, hogy beteljesül, hanem abban segít, hogy elmehessenek tőled a dolgok. Hagyjon el az összes szó, vagy hagyjon el az összes ember, mint az ondó, és akkor jó lesz. Jobb azért imádkozni, hogy ne le-

gyen, mint hogy legyen, amikor túl sok minden van. Túl sokan vannak, túl sok akarat működik, és túl sok ürülek fogy. Ez most, szerintem, egy ilyen helyzet. Amikor a szar lesz, akkor is fogy. Naponta így, ilyen gondolatokkal ballagok föl a Raktárba, könnyekkel, fogcsikorgatással imádkozom. Belépek a terembe, belélegzem a porladás illatát, imádkozom, és hirtelen megérzek valami idegen, nyugtalanító illatot.

S a következő pillanatban megpillantom őt.

Elmélyülten lapozgatott egy nagyalakú, színes könyvet, és én máris arra gondoltam, milyen jó lenne, ha ez az ember hiányozna nekem. Ha leszel, akkor hiányzol. Világított a karja. Ahogy rápillantottam, nem jutott az eszembe, hogy szép vagy nem szép, arra gondoltam, hogy a karján biztosan futott már eltévedt patkány. Vagy struccok kergették, a vállára hullt pernyét akarták lecsipegetni. Az arcára nem tud légy szállni, de köröz fölötte, nem tágit, ő órákon át hallgatja a zümmögést, és aztán elneveti magát. Néztem őt, figyeltem, imádkoztam. És aztán megpillantom a kitűzőjét, a neve Tábornok Johanna, nocsak, ő tehát a főnököm lánya, Tábornok Igazgató gyermeke, biztosan hajlongnak előtte a riporterek, a kegyét keresik a hullaruha-kereskedők és a rendfenntartók. Tábornok Johanna a Nagy Hullakereső Verseny Kézikönyvét lapozgatta, közben kuncogott, akár egy becsípett kislány, aki zacskónyi konyakos meggyet nassolt el, lecsöpögtette magát, és már nem bánja az ölére tévedt darazsakat. Remegtek a könyvtár csillárdíszai, a metszett-üveg figurák, a struccdíszek, a repülő üvegmalacok, harangkutyák és fényférges. Tábornok Johanna suttogása átszállt az asztalok felett,

„Munkás úr, Munkás úr, hát maga miért nem versenyez?!”

Kérdeztem, miből gondolja, hogy „munkás” lennék.

Látott az ablakból, kuncogott Tábornok Johanna, látta, hogy hordom a szart, alkudozom, adok és veszek, hát nem ilyen a verseny is, ilyen a hullakeresés is?!

„Munkás úr, Munkás úr!”, kuncogott, és én arra gondoltam, jó lenne a vállába harapni. Olyan volt a szám, mint egy selyemkendő, amibe csorba, éhes fogakat csomagoltak. Ma már nem gondolok ilyesmiket. Ez régen történt, vagy talán nem is olyan régen, csak elmúlt, új pernyéket, mindennap friss hamut fújnak a város fölé a gépek. Mindenesetre így ismerkedtünk meg, ez volt az első alkalom, és akkor még nem tudtam, hogy ő is képes alászállni. Nem tudtam, hogy a föld, akár egy éhes száj, neki is megnyílik, ezért kell majd elmennem Darkapó úrhoz, akitől pedig azok is tartottak, akik a legharsányabban dobálták a sötétségbe a szesszel átítatott, égő kockacukrokat.

Lehet, hogy hasonlítok a hullakereskedőkhöz, kisasszony, de akkor azt igen csak sajnálom.

Hallgatott, fürkészte az arcomat.

Úgy érti, kérdezte aztán kissé ijedten, hogy az embereket meg kell alázní, vagy, nem is tudja, hogyan fejezze ki magát, meg kell az embereket sérteni, hogy jobbak lehessenek?! E nélkül nem megy?! Hogy amíg nem bántják az embert, nincsen esélye?!

Ugyan, nem jobb a megvert ember, Johanna, ezt nem is kell állítani, mondtam. Csak több vele a munka, érti?

Értem, hogyne érteném, mondta Johanna.

Én pedig arra is rájöttem, Johanna, hogy amikor dolgozom, imádkozom.

Amikor hordom a szart, amikor feljövök ide, amikor, mint most, magával beszélek, imádkozom.

Maga, Munkás, most biztos a csodálkozásról beszél! Apám vesszőparipája!

Nem válaszoltam, de a hangokból hallottam, hogy lent a struccok széttéptek egy kutyát. Johanna szótlánul emelkedett, biccentett és ment. Aláírtam a kilépcéduláját, és a televízióhoz ültem.

Nyetbiztos úr óriás kivetítőjén olykor magam is megtekintettem egy-két izgalmasabb hullakereső epizódot, a legutóbbi résznél tanúja voltam, hogyan hullt ki a versengésből az a szimpatikus játékos, akinek a fél ország szurkolt, elbukott, mert az utolsó hullakeresésen helytelenül döntött, azt gondolta, a feltehetően egy régebbi háború alkalmával elhunyt rokonnal eléri a továbbjutáshoz szükséges pontszámot, ám ellenfele, egy ugyancsak tehetséges hölgy olyan halottal rukkolt elő, amelynek különlegessége magától értetődő volt, cukorral és karamellel díszített édesapját hozatta a porondra. Fehér hajú úr, nyakkendőtüje, akár egy óriási, fagyott könnycsepp, pedig csak fehérvérmarcipán.

Édesapámmal háltam először, suttogta a hölgy a halálkamerák keresztműzében, hullni kezdett a konfetti és a pernye, nem lehetett kétséges a játék kimenetele.

A szerencsés apa átölelte a lányát, együtt sírtak, figyeltem, ahogy az áll tompa csúcсарól alácseppen a könny, ilyenkor vége a drámának. Arra gondoltam, jobb, ha a könny az arcon marad. Nem kell letörölni, száradjon csak fel. Könnyeztek a nézők is, ki boldogságában, ki szomorúságában, gyászba borult sok kerület és igazgatási hely, s míg Lyes úr udvarházában lampionok és elektromos fáklyák szórták a fényt, és egymás után durrantak a petárdák és a pezsgős palackok, Nyetbiztos úr szimpatizánsai siratták a fiatalembert.

A Nagy Hullakereső Verseny tekintélyes díjakkal kecsegtetett, egyes részgyőztesek államilag támogatott dísztemetésben részesültek még életükben, épület nagyságú, örökforgó sírboltot kaptak, vagy olyan szökőkút használatára nyertek jogosultságot a főváros legszebb temetőjében, melynek halkan zenélő vizébe kizárólagosan az ő hamvaikat szórták. Mennyire szerettek inni az ilyen vizekből a kutyák és a struccok! A kezdeti kapkodás után a hullakeresés és a hullamegtalálás néhány fázisát magánosították, e folyamat sem tett rosszat a versenynek, az állam versenyezni kezdett a magánosokkal, a magánosok az állammal, a struccok is szaporodtak. A csábító nyeremények ádáz küzdelemre sarkallták a versenyzőket, akik közül néhányan szabálytalan megoldásokat is alkalmaztak. A halottkeresés lényege az volt, hogy a versenyzők olyan játékosra leljenek, aki könnyen és magától értetődően hal meg a halálra éhes nagyközönség előtt, minimális idő alatt képes eljutni az ismertség állapotába, s e játékos éppúgy lehetett eltűnt rokon, barát, vagy egy valamikori háború vagy forradalom áldozata.

Persze akadt olyan illető is, akinek a nevét hiába mondták ki, hiába gyalázták vagy éltették, képtelen volt hullává nemesedni. Ilyenkor a közönség csalódott leveleket írt a hullaműsorokba, mert a fickó vagy nő úgy viselkedett, élve maradt, élt, és, a csudába is, nem lehet összeverni a haláltenyereket, a tapsmester leül, lassan az arcába temeti a kezét, a műsor máris átvált, struccokat, vidám halálszőkőkutatókat mutat.

Felvirágozott az illegális hullakereskedelem, mert bár halottakat árulni leg-

inkább állami monopólium volt, a verseny hatására sajnos sok úgynevezett privátszemély kezdte árulni az ismerősét. De a gyakori halottellenőrző programok, a felvilágosító előadások és a szolidaritási fesztiválok visszaszorították a halott-kereskedelem tökéletesen persze soha fel nem számolható gyakorlatát. Nem volt egyszerű a versenybírák helyzete, noha a versenyzők többsége betartotta a szabályokat, és tisztességesen küzdött. S ha valaki nem is olyan régen a halott-keresés szabadsága ellen lépett fel, de mára módosított az álláspontján, éppúgy részt vehetett a küzdelemben, mint az, aki a kezdetektől támogatta a játékot. A Hullakereső Verseny önfeledt hangulatban zajlott, többnyire becsületes, jószándékú és „önmagukat adó”, „tenni akaró” versenyzők küzdöttek egymással. A verseny során a nézők megismerkedhettek a résztvevők hétköznapijaival, álmaival és vágyaival, hogyan keres férfi hullát a tehetséges fiatal lány a legváratlanabb helyeken, gyorséttermekben, népszerű parkokban vagy politikai gyűlések széksoraiban. A gyerekek hullák vagy hullakeresők akartak lenni, jelenvény a galléron, a játékboltok kirakataiban híres hullakereső figurák ásták a játéksírokat. S milyen szörnyű volt, ha valaki kiállt a színre, a villogó kamerák elé, és nem tudott meghalni.

Hogyan történt meg az első találkozás odalent?

Hogyan találkoztunk a föld mélyében először?

Egy hősi emlékmű közelében időztem, s éppen arra gondoltam, felküzdöm magam a napfényre, amikor remegést éreztem, ami erősödött, hullámozott velem a mélység, a rétegek ringatóztak, a terület felbolydult, élni, rettegni, akarni kezdett, végül puha matéria tolta magát az arcomhoz. Egy emberi has volt, meleg és élő has, egy másik ember része és kiterjedése, nem ide, nem ebbe a területbe illő test, a páráival és az ízeivel, ahogy a hús növekedik, forog, megnyílik, ahogy kifordul magából, és befogad, a saját lüktető és meleg vérébe szív, vagy egy kar fényre, ahogy elvakít, fogak, nyál, izzadság. Ő volt az, Tábornok Johanna, akit már ismertem a könyvtárból, és aki után soha nem illesztettem a helyére a ferdén álló olvasószéket. Hát lejár ő is! Micsoda meglepetés! Közel fúrta az arcát hozzám, miközben hasonlóképpen ujjongó csodálkozással kérdezte, mit keresek itt.

Milyen jó, gondoltam, nemcsak a raktárba jár Tábornok Johanna, de képes csodálkozni is.

Nahát, hogy képes leereszkedni, honnan tud ilyesmit?!, kérdezte újra.

Titkos iratokból leste ki az eljárást?, kérdezett tovább, s én nem válaszoltam, mert hogyan meséljem el azt, hogy éppenséggel és véletlenül egy tanyafal tanított meg erre, talán cigányok verte vályog, reszketeg földfal, és a felmagzó füvek, eltékozolt sorsok, szomorúságok, egymás nyomában járó magányok.

Hallgattam, és ő ezt talán tartózkodásnak vélte. Vagy idegenkedésnek, mindegy. Rágcsálók, férgek dolgoztak a közelben, ő is megnyugodott, a csontok zenéltek. Az ember vakond lesz a saját szavaiban, beszél, csak beszél, hogy mások ne hallják, de ő mindenkit hallhasson, akit csak akar. Körülbelül ez volt a helyzet.

Még a tanyai „baleset” után történt, hogy egy közeli építkezés közelében téblábolva, ahol halálkábeleket fektettek a föld gyomrába, és ahol, azt hiszem, strucceltető épült, frissen kivájt árokba bújtam, és addig ügyeskedtem, míg egészen be nem fedtek a mélyedés partjáról aláhulló göröngyök. Ösztönösen működtem, de nem tagadhatom, a kíváncsiság is vezérelt, vajon milyen lesz újra

a fenti társadalmi virágágysók, a mésszel jelzett gyalogutak alatt. Hamar ismerős hangok szólítottak, újra találkoztam egykorvolt emberekkel, édes istenem, még barátokkal is, közel kerültem letűnt, elporladt, elfelejtett életükhöz, a testem elernyedett, s néhány mozdulat után kiömlött belőlem az a szomorú kis melegség, az ima. Később ezért is jártam a föld alá, megtanultam lejutni, nem volt bonyolult mutatvány. Megtanultam arccal belefurakodni a földbe, megtanultam, hogyan kell várni, hogy a doboló eső vagy a meleg rongyként lengő szél beleforgasson a homokba, egy földhányásba, egy lapályos vidék sárszőnyegébe, jól megtanultam, hogyan lehet alászállni, s beleveszni mindabba, ami van, és ami volt. De azt is jól megjegyeztem, hogy amit tudok, akarni is kell, különben hiába tudom. Hát gond nélkül elhagytam az építkezést, s néhány nap múlva újra sikerült felkutatnom egy üres sírgödröt. Tisztában voltam, hogy illetlenség, amit cselekszem, hiszen a sírt a temető nyugati részében vájták a földbe, azon a területen, ahol a hősöket és az ország jeles embereit szokták elbúcsúztatni. A gondosan kivájt sír várt valakit, ez a valaki nem én voltam, harangozóból nem lesz hős soha. Belefeküdtem a mélyedésbe, magamra kapartam a földet, és aztán másnap rám is talált a temetőőr, s haragos kiáltások közepette elkergetett. Megúsztam néhány rúgással és lapátütéssel, mert az őr nem nagyon fészérozta az üldözést, éppen zajlott a Hullakereső Verseny egyik epizódja, s a temető bizonyos pontjairól villódzó kivetítőkre, óriásképernyőkre lehetett látni. Mindig akadt egy érdekes, szívszorító vagy mulatságos pillanat, amely lekötötte a figyelmet.

Én csak leköltöztem, és nem nagyon heveskedtem, de Johanna, akivel ama első lenti egymásra csodálkozás után többször is együtt szálltunk alá, nyugtalanabb természet volt, ő, Johanna vándorolt is, jött-ment, mint akinek a határok túloldala sem elég. Én csak hallgatóztam és nézelődtem, míg Johanna tekintélyes méretű vidékeket járt be, felfedezett és kalandozott, kérdezett és válaszolt, viccelődött, sőt néha duzzogott, a sérelmét ápolta, a szépséget gyakorolta. Rendben volt ez így. Johanna jött velem, követett engem, néha magam elé engedtem, és én fúrtam utána, néha együtt haladtunk, fogtam a kezét, átkaroltam vagy rávettem, hogy kapaszkodjon belém. Nem magyarázkodtam. Nem mondtam, hogy figyeljen, kérem, ezek most nem csupán szavak, hanem igazi, gyönyörű roncsok, melyekből hol a kétségbeesés, hol az öröm, hol a jószág vagy a gonoszság valóságos, meggyötört arca tekint ránk. Jól értette ő ezt, bizonyos valóságokról pedig jóval többet tudott nálam.

Szőrnyű, ugye, Johanna?, kérdeztem tőle suttogva.

Rettenetes, suttogott vissza.

Jajgasson csak, Johanna, most senki se hallja.

És ő jajgatott, hosszan és kétségbeesetten, olyan volt a jajgatása, mint az erdő lombját szaggató őszi szél, mint az üres papírdobozt kaparászó ujjak zenéje.

És most legyen jó!, mondja, hogy jó, Johanna!, kérlek, és ő önfeledten engedelmeskedett, és minden erejével igyekezett elmondani, hogy milyen az, amikor jó, hogy milyen a kellemes, hogy működni kezdenek bizonyos nagyszerűségek és elégedettségek, amelyek mozdulatokat és szavakat terelgetnek, vagy vannak azok az örömök, amelyek nem akarnak kifordulni magukból, nem akarnak a saját arcunk vagy a testünk játékainál egyéb díszeket.

Olyan szép, volt, tényleg olyan szép!, suttogtam neki.

Senki se hall bennünket, hát nem fantasztikus, Johanna?!

Sűrű lehetett a lélegzete, mint amikor a vérből szósz lesz, nem tudom. Valami végül mégis megtörhetett benne, a hegedűst megvakítja az elszakadó húr, de játszik, vagy inkább játszana, vér, taps, azt a partitúrát legfeljebb vitrinbe teszik. Valami megváltozott, mert hiába akarunk bármit is, hiába mérjük fel az életünket uraló viszonyok rémséges káoszát, a támológó örületet, a föld felett pompázó bolondéria meg-megújuló hullámverését, az emberi történetek mégis olyan egyszerűek, és olyan sérülékenyek, hogy egyetlen igenbe vagy nembe sűrűsödnek végül, és így van ez akkor is, ha csodálkozunk, ha imádkozunk miattuk.

De hát nem arra születünk, hogy hír legyen belőlünk?, kérdezte Johanna, már fent, a napvilágon.

Jaj, Munkás, tette hozzá, maga azt hiszi, hogy a magányból lehet ékszer?!

Nem ékszer, csak kincs, mondtam, de egyáltalán nem voltam biztos az igazamban, csak féltem, már féltem.

Néhány nap múlva valaki értem kiabált az udvaron. Hóóóóóó, hóóóóóó, megnyújtotta az ó-t, s a végére elmélyítette. Az illető népviseletben volt, úgy értem, jellegzetes ruházatba öltözött, vagyis az első pillantásra tudni lehetett, kinek a fia-borja. A szarhordót keresi, kiabálta ez az ember. Hallottam, hogy az udvar sarkában Nyetbiztos úr ügynöke méltatlankodott, hogy nem látja a tisztelt hangoskodó úr, hogy Nyetbiztos úr kutyája ürít éppen, s a kiabálásával zavarja az állatot?! Az idegen rá se hederített, mire Nyetbiztos úr ügynöke tovább folytatta a kissé túljátszott háborgást. Lesiettem az udvarra, nehogy botrány kerekedjen. Az ember közelebb jött, velem korabeli férfi lehetett. Igazoló papírosum van-e, tudakolta, mert azt, hogy munkás, akárki állíthatja. Megmutattam neki az igazolványomat, amit alaposan megvizsgált.

Neve?

Munkás, válaszoltam.

Rendben. Foglalkozása?

Szarhordó és raktárigazgató, mondtam.

Rendben. Hogyan nyerte el az állását?

Pályázat útján, mondtam.

Rendben.

Szokott-e temetőben leskelődni.

Az attól függ, mondtam.

Rendben. Válaszolni azt tud, tette még hozzá különös, ismerős mosollyal. A férfiú eztán közölte, hogy az udvar és a raktár kisajátítást nyert, és hogy mely területeit kell megtisztítanom a megjelölt időpontra. Minden területét meg kellett tisztítanom. Átadta a végzést. A Raktár szintjén hullafodrászat és hullaszauna nyílik, az építkezési anyagoknak sürgősen hely kell. Lyes úr halálkápolnát épített ott, s meg is mutatta a helyet, hogy hová álmodták meg az össznemzeti tervezők. A leginkább napfényes udvarsarokra gondoltak, természetesen. Persze ott végzik dolgukat a struccok. Nyetbiztos úr majd ellenkérelmet nyújt be, hogy azt a kápolnát már ő sokkal hamarabb kigondolta. Így lesz, semmi kétség. És az sem kétséges, hogy ettől a pillanattól igazából munkanélkülinek számítok. Legalábbis, hogy így mondjam, az ő szempontjukból. Mert a munka, az én munkám meg-

marad. A férfiú elégedett volt, elmondta, amit akart, menni készült. De még visszalépett.

Nem ismer meg, Régi Munkás?

Ez tetszett, csak idejött, és már meg is változott a nevem. Különben pedig akkor már derengett valami, de késő volt.

A nevem Jung Kamerád, mondta gúnyosan, és megveregette a vállam. Sokáig álltam aztán, sokáig kellett várni, hogy könnyebb legyen.

Ezután botorkáltam el Darkapó úrhoz, mert tudtam, tisztában voltam vele, hogy mi következik. Akkor bíztam meg Darkapó urat, hogy készítse el nekem azt a masinát, azt a kis gépet, amivel, ha meg nem is mentem Johannát, de talán megmentem magamat.

Átmegyek az udvaron, s ahogy lépek, érzem a gumicsizmám nyomán felfakadó ürülék savanyú illatát. Fent, akár a halottak, alszanak a könyvek, fölöttük üvegférgeseket ringat a légáram, csupa csillanás minden, a plafonra Tábornok Johanna arcát rajzolják az árnyékfoltok. Az épület csúcsán kilátó van, az erkélyben meg lehet kapaszkodni, és innen jól látszik, hogy fent halott az ég is, halottak a lassan tovaúszó, valódi felhők, és aztán úgy folytatódik a világ, hogy már semmit sem kell tudni róla. Hónom alatt a meg-megzörrenő díszzacskó, benne Darkapó úr fantasztikus szerkezete. Fent vagyok már, az erkélyen állok, előveszem a masinát, hadd szóljon.

Hadd szóljon, hadd szóljon!

Sokáig nem maradok, lemegyek, átöltözöm, megborotválkozom. Gúnyos nevetés fakad minden mozdulat mögött, na, Régi Munkás várnak a hétköznapiak! Közele kávéházban beszéltünk meg randevút, az épület mellett csak a szokásos, kisebb halálgyűlés, odébb munkálkodó halálgépek, és Johanna nem késett.

Szépen eléje toltam a dobozkát.

Nos, miféle meglepetés ez?, egészen tartózkodó volt, gyanakvó, kemény kis vonás feszült a szája sarkában, úgy rágt a kávészüteményt, hogy egy pillanatra megrémültem. A dobozt bámulta, ravasz voltam, halálfejes csomagolópapírt használtam.

Lentről hozta?, kérdezte.

Nem, mondtam, nem odalentről hoztam, Johanna, idefent jártam ki, hogy elkészítsék a tartalmát, bár, nem tagadom, sok lenti tapasztalat segített a munka végeredményében.

Mondd, hogy szép munka, Munkás, mondd, hogy csodás munka!, őrjöngött Darkapó úr a homlokom körül.

Gyönyörű munka, mondtam tehát.

Azért adja nekem, kérdezte, hogy közelebb kerüljön hozzám, hogy befolyásoljon a döntéseimben?!

Meleg este volt, és az est egy gyenge pillanatában harangkondulást küldött nekünk. Idegen hang volt ez a hamudaruk és az óriás portölcsérek világában. Lám, vannak még működő harangok is. Egy szegény kislány csengettyűszót árult, rázogatta az asztalok között, adtam neki pénzt. A szomszédos utcák felől kiáltások hallatszottak, a Hullakereső Verseny versenyzői lehettek akcióban. Johanna arra fordult, megfeszült az arca.

Ha nem tetszik neki, visszaadhatom?, kérdezte.

Természetesen, mondtam, majd megjegyeztem, ugyan miféle ajándék az olyan, amit nem lehet visszaadni?!

Az életünk, mondta kevés gondolkozás után, majd kicsomagolta a dobozát, könnyű ujjával kioldotta az ezüstkötést, lefejtette a selyempapírt, és felpattintotta a fedelet. Nézte kicsit, összegyűlt a rozsda a szemében. Aztán kiemelte, megforgatta, s egy lampion fényébe tartotta a figurát.

Szép, mondta, de mi benne a különleges?

Az ujját rávezettem az alak oldalából kiálló apró kulcsra. Ha azt megforgatja, érdekeset hall.

Megforgatta, ahogy kértem.

Ritmusosan jobbra és balra hajlott az alak feje.

Ulla, ulla, ullalla, ismételte a figura, ulla, ulla, ullalla.

Nem értem, ez az egész mit akar jelenteni?!, szólt elhűlve Johanna.

Hát nem tudom, mondtam, még nem elég tökéletes a hangzása, és közben hallottam Darkapó úr könnyű, szörnyűséges nevetését. Hirtelen hideg lett, nem tudom, nem fáztam, csak éreztem, hogy valami nagyon hűvös fúj át közöttünk. Boldog csoport vonult el az utcán, az élen integető fiatalember új győztes versenyző volt. Az egyik ablakból ázott öregasszony rázta az öklét felénk.

Most elmegyek, mondta Johanna, és felállt.

És valóban elment, a kávéjához nem nyúlt, csak a süteményt morzszálta el. Ültem, és csak ültem, mint egy faragott szobor. Végre a szék felnyikordult mellettem, Darkapó úr rettenetes teste ereszkedett mellém, öreg felhő, aki ólomvarjakkal tömte meg a hasát, hogy méltóságteljesebben vonuljon el a rettegő földek felett. Nem, ne féljek, az élet nem múló rosszullét. Majd párzanak mások, jobbak, tehetségesebbek, és higgyem csak el, a mankóknak is helye van a fegyverkereskedelem költészetében. Darkapó úr lassan, ráérősen lélegezte az arcomba a sötétet, majd tarkómon állva próbálgatta súlyos szárnyait. Hazavitt aztán, és ahogy szokta, egyetlen legyintéssel megölt, és aztán reggelig tartott, ringatott a szárnyán.

*

Johannát másnap kerítették be, másnap találták meg, később kiderült, Jung Kammerád munkatársai jelentették az új hullagyőzelem hírét, és azért én sem lehettem csalódott, mert nála, Johannánál volt az ajándékom. Nyilvános műsor, csinadratta, fényképezők vakkanásai, a megszakított általános híradások, az őrjöngő apa látképe, aki persze másként gondolta az életet az országos hamuhullásban. Dehogya gondolta másként. Csak a boldogság számít, és ki kíváncsi a konzerv tartalmára, ha olyan szép a fémdoboz is. A raktárban már javában dolgoztak az újak, ki lettem ebrudalva, el lettem küldve, tűnj, Régi Munkás, mindegy is volt, a közönség soraiból néztem a Hullakereső Versenynek ezt az újabb epizódját. Mert természetesen elmentem az eseményre, de nem a lábam vezérelt, hanem a lelkem. Hogyan is tehettem volna másként? Díszter, forgószínpad, lampionok, porciózott halál. Kis túlzással, ahogy mondani szokás, ott ült a nézőtérben az egész ország, más munkások, újak és régiek, papírmásé figurák, apák, anyák, testvérek, aktivisták, struccok, kutyák, Lyes úr és Nyetbiztos úr, mondom, az egész ország.

Johanna az előtérben állt, a rászzegeződő kamerák előtt kissé félszegnek mutatkozott, na igen, szoknia kellett az új szerepet. Jung Kamerád azonban gyakorlottan irányította az eseményeket.

Most mondja, Johanna, hogy jó!, kiáltotta Jung Kamerád.

És Johanna elmondta a jót, őszintén beszélt arról, hogy szerinte mi a jó, a helyes, az előrelátó, a mértékadó, a pozitív.

Most mondja el, néhány szóban, kedves Johanna, hogy nem jó!

És Johanna elmondta, hogy mi a nem jó, elmondta a vereségeket, a gyászok makacsságát, a reggeli ijedtséget, a rossz apróságokat, egy hivatal packázásait, a bűntudat mocsarát.

Mit tagadjam, szépen és körültekintően beszélt. Talán még a versenyt is megnyeri, vagy győztesnek nyilvánítják az általános keresés egy szakaszán, részfejezetén tulajdonképpen drukkolhatok is neki.

Johanna, mit üzen a szeretteinek!, kiáltotta Jung Kamerád.

Akkor ő elgondolkodott, kissé oldalra fordította fejét, s talán túl sokáig tűnődött, ami ilyen esetekben nem volt szokás. Hullakeresési versenyen nem szabad hosszan gondolkodni, a morfondírozásért rendszerint hibapont járt. Most azonban csend lett, mindenki lélegzet-visszafojtva figyelt, holott a válaszokat előre tudni illett. Végül Tábornok Johanna bólintott, és a retiküljéhez nyúlt. Felcsattintotta a kapcsot, majd kiemelte az ajándékomat, a kicsiny szobrot, majd elfordította rajta a kulcsot.

A szobor bólintott, majd rákezde.

Ulla, ulla, ullalla!

Olyan tapsvihar tört ki, úgy ordítottak a hangszórók, hogy szegény Jung Kamerád csak hosszas integetés és püsszegés után tudott csendet parancsolni. De mivel bírt már rutinnal bőven, csak sikerült neki. Csend lett, csak lélegzett, csak figyelt az a sok, kedves halott ember.

Meg tudja valaki mondani, mi ennek a jelentése?, kiáltotta Jung Kamerád.

Nem akartam szólásra jelentkezni, nem akartam a műsorban részt venni, és mégis megtettem, mintha madzagon húznák, felemelkedett a karom.

Munkás, Munkás, mondja hát Régi Munkás, mit mondott Tábornok Johanna titokzatos kis szobra, kabalája, helyes kis szerencse alakja!

Álltam már, szememben könny, ellepett a veríték, Johanna mögött elfutott egy strucc. Aztán még egy. Mintha a futkározó madarak az időt jelölnék, az idő múlását. Valaki megbökte az oldalam, mosoly, mozdulat, bólogatás bátorított.

Éli, éli láma sabaktani, nyögtem ki végül.

De a szám mégis ezt mondta,

Ulla, ulla, ullalla!

Ulla, ulla, ullalla!

S ott álltam én, a munkás, álltam a kavargó hamuban, a színes pernye játékában, a verseny mámorában, ott álltam és Johannát bámultam, akit fel, egészen a magasba emelt a tapsvihar és a halotti éljenzés. És aztán aznapra, a versenynek arra az epizódjára rászaladt a függöny. Az utcákon tánc, vigasság, struccok, karnevál. Leültem egy padra, cigarettáztam, és vártam Darkapó úr könnyed, szőrnyűséges szárnycsapására.

Határtalan

Mintha hétfőtől vasárnapig és reggeltől estéig, de főleg éjszaka valamilyen lázas zenei fesztivál zajlana, de a résztvevők valójában a saját szépségüket ünnepelelék. Herzlich willkommen in Ljubljana. Bienvenu. Nyaranta, mintha az ifjú Európa itt találkozna az öreg Európa összes fiatal füvesével. Most tél van. Autóval érkezünk. Nem találjuk a Zaloška cestát, s néhány perc múltán megint kívül vagyunk a városon. Aztán megtaláljuk, de a Rozmanovát nem találjuk. Késésben vagyunk, mielőbb meg kell találnunk a szállodát. Gyorsan sötétedik, a szeles ég vörösének még némi visszfénye van. A túloldali járdán, valamilyen régi parkkal övezett monarchikus középület díszkerítése mellett jön egy vidáman gesztikuláló fiatal társaság, két atléta alkatú nő, három szálfatermetű férfi az alkony fényével az arcukon. Minden bizonnyal kollégák, ketten talán szerelmesek. Jöhetnek az egyetemről, valamilyen klinikáról is jöhetnek, ahol tanársegédek és adjunktusok, jöhetnek egy nemzetközi konferenciáról, akár edzésről is jöhetnek. Lassítunk a másik oldalon, megállunk, kiadóm letekeri az ablakot, átköszön. Elmerülten és egymásba fordultan beszélnek, gesztikulálnak, nevetnek. Még egyszer átköszön az utca túlfelére, mert elvétette, nem szlovénul, hanem horvátul szólalt meg. Az egyenletes városi zajban az egyik fiatal nő hallja meg először. Kelletlenül fordul felénk. Kiadóm még egyszer kijavítja önmagát. A fiatal nő annak az embernek a kelletlenségével fordul a hang után, akit kedves tevékenységétől szakítanak el és az utált realitással kell találkoznia. Kiadóm megint elvétí a nyelvet, megint horvátul kérdezi, aztán ismét javítja önmagát, szlovénul kérdezi. A fiatal nővel hozzánk fordul az egyik fiatal férfi is. Mint akik máskor is jó ütemben követik egymást. A kettősen javított nyelvi produkciótól mindketten meghökkentek valamennyire. A kötelességteljesítés kényszere tartóztatja fel őket, de csak egyetlen pillanatra.

A következő, még rövidebb időegységet a nő és a férfi mimikája és gesztikája négy elkülöníthető részre tagolja. Valamit nem értenek. A valamit megértik. A férfi közönyös ábrázattal fordul el, s valami máson nevet a többiekkel, ami egyben jeladás a nőnek. A nő bök egyet a levegőbe az összezárt ökléből kimeredő ujjával. Erős vonású arcát historikus gyűlölet torzítja el. S nehogy félreértés legyen, át is kiáltja szlovénul az úttest túlfelére, hogy basszuk meg az anyánkat.

A következő napokban a történettel tesztelek, mindenkinek előadom. Provokációm nem eredménytelen. Senki nem utasítja el, inkább töprengő ábrázattal kísérik, gondolkodnak rajta, ejha. Valaki az idő múlásával kapcsolatos meglepettségét osztja meg velem. Tizenhét év nagy idő a nyelvnek is. Maga sem vette észre, hogy a szerbhorvát közvetítő nyelvként mióta nem működik. Így mondja, közöttünk. Ha tudományos konferenciákon találkoznak, egy idő óta egymással is angolul beszélnek. Valaki más azt kérdezi, hogy látták-e a kocsinkon a magyar

rendszámot. Ami csaknem kizárható. A fiatal, s immár nagy hírű költő, aki az elmúlt nyáron gyalog járta körül Szlovéniát és barnára égve, zsákjával a hátán benézett hozzánk Gombosszegre, tágra kerekedett, szelíd szemmel néz rám. De nem válaszol. Eddig úgy tudtam, magyarázom, hazájában ilyesmi nincs. De Péter, válaszolja halkán, hiszen mi is csontokon élünk itt.

Ljubljana télen csendes, fegyelmezett, minden szeglete ápoltt, tiszta, átgondoltan rendezett. Új könyvemmel, amelyben beszámolok a saját klinikai halálom tapasztalatáról, egyik este elvisznek délre, Ribnicára. A minden szegletében ápoltt és fegyelmezett kisvárosnak van ipara, egyik nagyvállalkozója tartja fenn a kultúrközpontot a történeti múzeummal és a kortárs galériával. Ezen az órán senki nem jár az utcán, néhány neonfelirat világít, néhány kivilágított parasztbarokk homlokzat fényeskedik és néhány régiesre szabott cégér. Gyánúsan üres a múzeum előtt a tér. A terem ellenben megtelt. Szokatlan némaságban ülnek az emberek. Nem késünk, de meg kell várniuk, míg a helyi televízió és a helyi rádió interjút készít velem. Merő udvariasságból kísérletet teszek a sorrend megfordítására, mármint javaslom, hogy csináljuk inkább utána. Ragaszkodnak hozzá, hogy előtte meglegyen.

Állunk az üres folyosón, ahol egy nagyra nőtt, erősen elfogódott fiatalember elém tart egy kék mikrofont, a kamera velem szemben állványon áll, miközben egy piros pulóveres idősebb férfi a rádió piros mikrofonját kissé távolabbról tartja a szám elé. A nagyra nőtt fiatalember kérdez először, azt akarja tudni, miért írtam egy egész könyvet a halálról. Mert meghaltam, válaszolom könnyelműen. A fiatalember segélykérő pillantást vet rám, egész teste megmered a rettenettől, a kék mikrofonnal hátrálni kezd. Miközben az oldalamon a piros pulóver és a piros mikrofon szintén sebesen távolodik. Az idősek annyi szakmai önfegyelmé azért van, hogy óvatosan vegye ki a képből a piros mikrofont. Aztán úgy elugrik onnan, mintha mérges légy csípte volna meg. A gyerekember viszont azt nyögi, kérdezi, én ezt hogyan gondolom. Úgy gondolom, mondom rendületlenül, hogy infarktust kaptam, ettől a klinikai halál állapotába kerültem, s amikor itt tartok, visszatér az orrom elé a piros mikrofon. Reanimáltak, azaz visszahoztak. Ebben a pillanatban az operátor is elhagyja helyét és ijedten kilép a kamera mögül. A másik kettő pedig egyszerre kezd beszélni, nem értik, mit jelent, a szavakat sem értik, kérdezik.

Magyarázom, hogy a reanimáció mit jelent, de érzem a levegőben, a bőrömről érzem, látom az arcukon, hogy ezt vakszövegnek tekintik, s valójában egy horror szereplőjének tartanak, zombinak. Nem fogják hagyni, hogy megtévesszem őket. Horrorba kerültek, amiből most ki kell menekülniük. A piros pulóveres a piros mikrofonjával, vállán a magnetofonnal elszalad a folyosó végére, ott azonban észbe kap, mert a kijáratot az ellenkező oldalon kell keresnie. Onnan szól vissza, hogy neki ennyi elég volt, neki elég anyaga van rólam. A gyerekember pedig úgy kapja el ezt a mondatot, mint a mentőkötelet. Neki sincs több kérdése, kiáltja. Attól tart, hogy nőni kezd a horgas végű nyelvem, a nyakába akasztom, így fogom lenyelni, megrágtatlanul. Én meg, a marha, még mindig készségesen magyarázom, hogy értsék. Az idős közben oldalazva megkerüli az állványán hagyott kamerát, és eltűnik.

Bukarestet hó borítja, vastagon. A havat sehol senki nem takarítja el. Se a jár-

dákról, se az úttestekről, a márványlépcsőkről sem. A belvárost felbontották, kibelezték, feltárják, hópárnák ülnek az ásatásokon. Mindenki mások nyomába lép, mindenki egymaga csinálja meg lába helyét a hóban. Vagy a négy kerekével, a vezetői művészetével. Kevéssé forgalmas utcákon egyetlen kis mélyre vájt és feketére taposott árokba lépsz. Egymás elé kell helyezni, emelni a lábat, a másik elé letenni. Ma így mennek előtted, örök téli libasorban, s így jönnek holnap utánad. A diót nem kell leverni, lehullik magától, havat nem kell takarítani, elolvad, idézik a vidám népi bölcsességet, amikor részvevőn megkérdem, hogy mi történt, miért nem. A forgalmas sugárutakon hol elindulni nem tudunk, hol megállni nem tudunk, jégtengeren hajózunk az ünnepélyesen deres fák között. Ezek jótékonyan eltakarják a silány díszletet, amit hálás népének a meggyilkolt diktátor épített.

Ezekben a napokban nem olvad. A nagyvárosi füstködön nappal azért áttéved valamennyi napsugár. Emelkedik a levegő páratartalma és zúzmaraként ül ki éjszaka a fákra. Mire ismét besötétedik, már vadonatúj jégpáncél feszül az úttesteken. Teljes utcasorok állnak elhagyottan, üresen, bevert, fekete ablakszemekkel, bedeszkázott, téglával berakott kirakatokkal, a tizenkilencedik század végének stukkós bérházai. A külvárosok paneljai, mint a túlzásúfolt galambdúcok. Tetőin valóságosan is sok galamb csapkod a sokféleképpen összetákoltt dúc körül. Merész kötelékekben repülnek fel és térnek meg az égről. A toldalékokkal kicsipkézett, kiszekrényezett, beépített, olykor bedeszkázott erkélyek között fagyott fűrtökben meredezik a mosott ruha. Alatta sötét, néma, nagykabátos tömeg csoszog és imbolyog. Egymás nyomában haladnak a mélyre tiport egyetlen ösvényen vagy éppen összetömörödve és sötétben buszokra várakoznak. Fejük felett sárgásan szürke ég. Telítve kiismerhetetlen rendeltetésű kábellel, felső vezetékkel. Az út menti oszlopok valósággal megdőlnék, roskadoznak a bekötések tömegétől. A nagyobb külvárosi utak szélén, s főleg a nagyobb parkolók környékén magányosan vagy csoportba verődve csontsovány ebek állodogálnak, apatikusán nézelődnek, nem remélnek.

Kinn mínusz tizenöt, a szállodai szobában plusz harmincöt, a fürdőszobában negyven. Éjjel arra riadtam fel, hogy megőrülök, elpusztulok, de óvatosabban azt is lehetne mondani, hogy az átizzadt ágyneműben nem volt az alváshoz elég önfegyelmem. Az ablakot nem lehetett résre nyitni. Kitárni vagy becsukni, más választást ez a technika nem engedett. Jó, akkor valamivel kitámasztani. Ha lenne ablakpárkány, ami ezt a valamit megtartaná. Valakit már délután, a megérkezésem után felküldtek a recepcióról, aki úgy csinált, mintha valamit megcsinálna. Ebből végre megértettem, hogy a szobát nem csak fűtőtestekkel fűtik, hanem a padlófűtést is működtetik. Ez a valaki arról is tájékoztatott, hogy miként működik a légkondicionáló. Első hallásra nem értettem, hogy miért lenne jó nekem a légkondicionáló kezelését télen megtanulni. Csak éjjel támadt a kétségbeesett ötletem, hogy harmadiknak végül is bekapcsolhatom. Még szerencse, hogy ebbe a tébolyba nem mentem bele. Véletlenül, mit véletlenül, felfedeztem, hogy az átkozott fűtőtestek miként elzárhatók. Azt is elmondom, miként fedeztem fel. A vécédeszka nem volt rögzítve a vécésészén, mert törött volt, lezuhant, valamit levert a fűtőtest alsó pereméről, amit eddig nem vettem észre. Hiába tapogattam mindenütt utána. Fehér kis kupakocská, teljesen szokatlan helyen, eddig ez fedte a zárat.

Amikor a szobát is sikerült valamennyire lehűtenem, s végre elégedetten elaludtam, azt álmodtam, hogy ostromlott, lakóitól magára hagyott városban vagyok. Nem egészen egyedül, a valakik azonban ismeretlenek. A legutóbbi bombatámadás után úgy látszik senki nem maradt, aki a szirénákat kikapcsolta volna. Világos, nem maradt szakember, az értelmes szakemberek meghaltak vagy elmenekültek. Miközben az égő házak között, a romokon bukdácsolva az utat kerestem, egyhangúan és ütemesen visítottak a szirénák. Ahogy a háborús szirénák visítanak a vigasztalan ég alatt. De semmi támpont nem maradt, romok és romok, semmi ismerős, egyetlen tájékozódási pont se volt.

Arra ébredtem, hogy nem álom, a szálloda folyosóján ütemesen visít a sziréna, három visítás után rövid szünet.

Nem tudnám megmondani, hogy miért, hogyan, biztos voltam a dolgomban. Fel se kelni. Tudtam, hogy nem érdemes, nincs tűz a szállodában. Hajnali három óra húszkor várok az ágyban, hogy a sziréna hagyja abba. Nem hagyta abba. Ami egy ideig elszórakoztatott. Füstszag nem terjengett a levegőben. A folyosókon ellenben egyre több lett a hang, férfi hang, női hang. Magamra kaptam a ruháimat. Résre tárt ajtóik mögül kihajolva, hálóinges, trikós, pizsamás férfiak és nők mindenféle idegen nyelveken. Főleg angolul. Igen mulatságos és tanulságos volt a kép. Milyen lehetetlen hacukákban alszanak, és a fejükön miként áll szét a haj. A hátsó lépcsőn szaladtam le a recepcióra a másodikról. A sziréna a fehér márvánnyal bélelt előcsarnokot sem kímélte, visszhangosan visítózott az üres falak között. De nem csak ez. A falon hatalmas képernyő, valamilyen végeérhetetlen harci jelenettel, robbant és harsogott és csattogott.

Az éjszakai portás embrionális helyzetbe kucorodva, édesen elnyílt szájjal aludt a képernyő alatt egy fekete bőrfotelben. Egy másik, egy vadabb kinézetű, kopaszra nyírt, bikanyakú óriás, valamivel távolabb, az előcsarnok homályos mélyen, kitárt karokkal az üres bárpultra borulva. Csodálatos volt a kép. Ennek ellenére felébresztettem az éjszakai portást. A hihetetlen zajban mindössze két ébresztő szót kellett neki mondanom. Alig emelte meg csinos, fekete fürtökkel ékített álmos fejét, máris azt hazudta, hogy a vendégek miatt van így. Azonnal elhittem neki. A dohányzási tilalom ellenére rágyújtanak a szobáikban, s akkor a tűzjelző automatikusan bekapcsol. Miért ne hittem volna el, hogy a riasztók ilyen érzékenyek. Javasoltam, hogy akkor kézi erővel gyorsan kapcsolja ki. Persze nem lehetett kikapcsolni. Ekkor már más vendégek is megjelentek, feldúltan, borzasan, hiányos öltözetben, nem sokan, valamennyien külföldiek. Mire a csinos portás immár megriadva, felébresztette a másikat, a biztonsági őr. Még több mint egy órán át dolgoztak a kapcsolószelekre nyúlva. Néha úgy tűnt, hogy sikerül nekik, hirtelen csönd lett. Csodálatos csend, de akkor megint megszólalt, három rövid sikoltozás gyors egymásutánban, majd szünet, megint nem lehetett leállítani.

Fél ötkor lett volna végre csend. Ha valaki időközben valahol az épületben valamit nem kapcsolt volna be. Végtelenített balkáni dalolás, életörömtől gurgulázó ének áradt a folyosókon.

Apró lyukak a porban

Az óvodában az ebéd utáni kötelező alvás alatt megállt az idő, megállt a délután, és körbefordult körülötte a nap.

Az óvónők előbb pisilni és kezet mosni parancsolták a jóllakott ovisokat, majd a teremben katonás gyorsasággal felállított ágyakba küldték őket, suttogva, s mégis hadarva beszéltek, mintha a vízszintes helyzetbe kényszerített nagycsoportosok ezektől a hangsúlyoktól, mint valami varázsigéktől, megfogyatkozott ellenállással, gyorsabban adnák meg magukat; még el se helyezkedtek, amikor az óvónők az ügyeletes mesemondó kivételével rögtön eltűntek a konyha irányába, hogy végre gyerekek, sírások és gügyögések, nyálás ölelések és hízelkedő törleszkedések nélkül ihassák meg a délutáni kávéjukat, forrón, két cucor, az utolsó korty kilögyből a vastag falú üveg pohár alját.

A délutáni alvás kötelező volt

Nem egyszerűen a csend lassította le az időt, hanem az is, hogy az óvodában ilyenkor, a délutáni alvás idején megváltoztak a fények és megváltoztak a hangok is: a narancssárga sötétítőfüggönyökön alig-alig törhetett át az odakinti délután, a betévedő napsugarak víz alatti lebegéssel kalandoztak át az ágyak fölött, a folyosóról linóleumszínű zöld derengés szűrődött be, beleveszett a kék és rózsaszín takarók hullámaiba, a fal mellett sorba illesztett cipőcskék színes kavi-
csaiba; tengermélyi csend ömlött el a gyerekrajzokkal teli agatott falak között.

Az óvónő mesemondó duruzsolása közben itt-ott fel-felemelkedett még egy egy kócos fej, hol pisszegés, hol meg köhécselés hallatszott, s mintha szél hajtáná, útjára indult holmi kuncogás, aztán elhalt, más nagycsoportosok már nyitott szájjal szuszogtak.

Illyés Gyula: Hetvenhét magyar népmese

Nem csak aludni jó, de tovább aludni a legjobb.

Csordul a nyál.

Amint befejezte a felolvasást, az óvónő is felállt, csöndes óvatossággal ment ki a többiek után, nyitva hagyta a terem ajtaját.

Lépések kopogtak fel s alá az ablakokon túl, a kapu felől biciklicsengő csörrent, edények csörögtek dacosan a konyhában, meg-megroppantak a könyves, játékos polcok.

Egy óra múltán, amikor duzzadt arccal felébredt a nagycsoport, az asztaloknál a konyhások már terítettek az uzsonnához.

Apa nagyon is szerette a lekváros kenyeret, ami odahaza a fehér kenyérre kent vaját és a Mamától hozott folyós, csepegős sárgabarack lekvárt jelentette, ám ki nem állhatta az óvodai, vaj nélküli lekváros kenyeret, kiváltképp azt a fajta lekvárt, amit az óvodában raktak a kenyérre, raktak, mert kenni azt nem is lehetett.

A legrosszabb a finomfőzelék és az almafőzelék, a legjobb a tejbegríz.

A tejbegríznél csak egy jobb van, a tejberizs, de az oviban az úgyszincs.

Tejbegrízt enni háromféle módon lehet: körbekerítve, beletúrva és összekeverve.

*Olvad a
kakaóízű
por*

Apa azonnal felmérte, hol a legvastagabb és legérintetlenebb a kakaós-porcukros máz, majd a tányér lassú körbeforgatásával, a mindig kihúló külső rétegek óvatos lenyisszantásával fogyasztgatta a tejbegrízádagot mindaddig, hogy végül csak a legutolsó, legkakaósabb, legcukrosabb, legolvadtabb utolsó kanálnyi falat maradt. Azt viszont egyetlen lendületes mozdulattal merte fel, a legfinomabb, ha a búzadara kissé össze is csomósodik, olvad a cukor és a kakaó, mi csoda szép a délután.

Az óvodai rendtartásban uzsonna után rendszerint már csak játék következett, rohangálás az udvaron, eső, vagy rosszabb idő esetén a teremben lehetett játszódni, építőkockák és kártyák, ki nevet a végén és egyebek, az nevet, aki utoljára nevet. Ezen a napon azonban, dacára a csalogató délutáni napsütésnek, az óvónő úgy döntött, hogy a nagycsoportosok az ünnepi műsort gyakorolják: november hetedikére készültek, zsírkrétával és vízfestékkel piros zászlókat festettek, a sarkába pedig, egy előre kivágott kartonsablont körülrajzolva, óvatosan kövessétek a vonalat, sárgával a sarlót és a kalapácsot.

A sarló a mezőgazdasági munkás, a kalapács a gyári munkás.

*Már a Föld
egyhatodán
szocialista
rendszer
van*

Ötágú csillagot akár vonalzóval is lehetett rajzolni, ilyenkor szép egyenesek lettek a szárai, de ha nem vigyázott az ember, az egyik csúcsnál könnyen előfordulhatott, hogy sehogy sem találkoztak a vonalak, vagy sokkal hegyesebb, vagy sokkal kövérebb lett azon az oldalon, mint a másikon.

A baráti Szovjetunió a világ egyhatodán terül el, vagyis nem csak a Szovjetunió, hanem ő és a testvéri szocialista országok, de ha a térképre nézünk, a színek is mutatják, hogy az majdnem ugyanaz.

Az egyhatod, az annyi, mintha például a Holdon mindenhol szocialista országok lennének, ami persze nem azt jelenti, hogy ott legyen szocializmus, még akkor se, ha a világon a mosolygós Gagarin volt az első űrhajós.

Valamikor réges-régen

Bilincs volt a szovjet népen.

De november hetedikén

Fegyvert fogott minden szegény.

Éjjel-nappal szólt az ágyú,

S annyi vér hullott a hóra,

Hogy vérpiros lett azóta

A szovjet nép lobogója.

*Az Auróra
hajnalt je-
lent*

A Néva-parti Leningrádban, amit egyébként akkor még Szentpétervárnak neveztek, november hetedikén, ami akkor még októberben volt, egy Auróra nevű hajó ágyúlövései adták meg a jelet a forradalmár tömegeknek, hogy bátor rohammal elfoglalják a Téli Palotát, ahol a népnyúzó cári család lakott. Az Auróra orosz nyelven hajnalt jelent, ami a hősi tettek mellett azt is szépen mutatja, hogy azon a napon egy új kor hajnala kezdődött az egész emberiség számára.

Aki elmondta a versét, az mehet játszani, a mozgást majd holnap vesszük át.

Öt óra felé járt az idő, s a nagycsoportosok közül többeket hazavittek már, amikor Apa úgy döntött, hogy ő is hazaindul.

Persze csak úgy, egyedül még egy nagycsoportos se távozhat az oviból, egy-

szerűen csak arra gondolt, hogy a hazafelé vezető utat maga elé képzelve miért is ne indulna el.

Vagyis hogy előbb elképzelni, aztán meg már menni is.

Mindössze a sarokba húzódva, az óvodai cipőt kellett gyorsan és ügyesen kicserélni az utcai magas szárúra, aztán irány a kijárat, a kertkapu: maga az ötlet, hogy egy óvadás ne várja meg a szüleit, olyannyira elképzelhetetlennek tűnt, hogy megakadályozni se juthatott eszébe senkinek.

Október volt, sütött még a nap, a sárga fények tűhegynyi árnyékokat rajzoltak az óvodafal szemcsés, fehér vakolatára.

Világosbarna por fodrozódott a járda mellett az árokparton, odalent, a gaz alatt a tegnapi eső maradéka csillogott.

Apa nézte a lakkos, fekete-fehér, magas szárú cipője talpnyomát a járda melletti porban: mintha kicsi gereblye fogai volnának, a gumi apró lyukacsák sokaságát hagyta maga után, de csak akkor, ha lassan, óvatosan emelte fel a lábát, máskülönben elmosódott a nyom. Ha utána pedig a porból kilépve azonnal a járda betonjára trappolt, a cipője orránál apró porfelhőske buggyant ki, akár *A négy páncélos és a kutyában* a robbanások, amikor a lengyelek győzedelmes tankja csatába keveredett a gaz németekkel.

Ha elég nagyot toppantott, teli talppal, a por felszállt egészen a rövidnadrágja száráig.

A harckocsizók farkaskutyáját Gömböcnek hívják.

Hány talpnyomot lehet hagyni az óvodától a Széchenyi utcáig?

Az óvodától elindulva a sarokig, az iskoláig kellett elmenni, aztán jobbra fordulni, egészen az ABC-ig, majd pedig ott átmenve az úttesten végig a szederfák alatt, a kórház előtt a Széchenyi utcán hazáig. A szederfáktól megint lesz por az árok szélén, és a járda mindig ragad a lepotyogott, széttaposott szedrektől.

Az önkiszolgáló ABC bejárata fölött színes betűk csillogtak, nagybetűk, Apa ismerte már valamennyit. Az ABC-vel szemközt állt a szálloda, a bejárata mellett itt is színes nagybetűk világítottak, BÁR.

Itt, a kereszteződésben széles, fehér csíkok voltak az úttesten, gyalogátkelőhely, de zebrának is mondjuk, amikor az óvodában a délelőtti foglalkozáson a közlekedésről beszélgettek, Klári néni ide hozta ki a nagycsoportosokat, a faluban ez volt az egyetlen olyan kereszteződés, ahol két út metszette egymást.

Előbb balra nézünk, aztán jobbra, és ha biztonsággal megállapítottuk, hogy szabad az átvjárás, akkor lépünk az úttestre.

Apa éppen az ABC előtt, a járda peremén állt, háta mögül hallotta a nagy, vaskeretes üvegajtók nyikordulásait, Kijárat, Bejárat, Nyitvatartási idő, erőlködve sivítottak a tölcseeres kávédaráló gépek, zörögtek a műanyag fülű bevásárlókosarak, a sorban álló vásárlók beszélgetése egyhangú zsvijájá olvadt, amikor a túloldalon, a lépcsősor tetején meglátta a Pál Laci anyukáját.

Pál Laci az óvodában Apa csoporttársa volt, barnás bőré, fekete hajú, zömök fiú, egyszer összeverekedtek az udvari vécében.

Előbb csak lökdösték egymást, aztán minden átmenet nélkül feküdtek a földön, Apa érezte a kátrányos, feketére kent vizelde árkából áradó ammóniabűzt, látta az ajtó nélküli bejárat világító négyszögét, körben a lábakat, a többieket, akik őket nézték, és látta a Pál Laci vörös arcát, a kiforduló szeme fehérjében a

A város szélén úgynevezett pedagógus-földek voltak: bérbe adott könyvhakertek a tanároknak és tanítóknak

A négy páncélos és a kutya

Az eszpresszóban piros műbőr fotelek, puffok és színes hangulatvilágítás segítették a kikapcsolódást

*Ebéd előtt
mindig pi-
silni kell, és
utazás előtt
is ki kell
menni
Piros cipő*

hajszálvékony ereket. Le kell szorítani, hogy fájjon neki, és mozdulni se tudjon, az a győzelem. Ebédelték már, amikor Pál Laci visszament a terembe, a hajába apró szénadarabok tapadtak, mintha a kerítés melletti fűben feküdt volna. Lehajtotta a fejét, hiába faggatták, s aztán hiába szidták az óvónők, nem szólt egy szót sem, nem nézett senkire, valósággal lángolt a füle.

Pál Laci anyja óvatosan, lassan lépkedett le a szálloda előtti lépcsőn, a korlátba kapaszkodott, mintha nagyon fáradt volna. Piros színű, magas sarkú cipőt viselt, magasra tornyozott fekete kontya valósággal úszott a feje fölött, nagy, vastag keretes, fekete napszemüvege csaknem teljesen eltakarta az arcát. Álmos lassúsággal, de habozás nélkül lépett a zebrára, mint akiben fel se merül, hogy óvatosságra készíthetné bármi is, például egy erre járó autó, ráadásul az úttes-ten sem sietett, sőt ráérősen sétált.

A napszemüveg eltakarta az asszony arcát, de mégis, Apának határozottan az volt a benyomása, hogy őt nézi, mi több, azt kellett látnia, hogy Pál Laci anyukája éppenséggel rámosolyog, és egyenesen feléje tart.

Eszébe jutott a verekedés az udvari vécében.

De hát azt már nem is tudni, milyen régen volt.

Lóbálja a táskáját, mint egy színes játékot.

Furcsa lehet, ha valakinek ilyen anyukája van.

Ámbár annak, akinek ilyen az anyukája, annak nem furcsa, hiszen az ő anyukája, alighanem megszokta már.

Annak furcsa, akinek nem ilyen van, hogy másnak ilyen lehet.

– Lacikám, édesem! – mondta mosolyogva Pál Laci anyukája, s közben lehajolt Apához, a táskát tartó karjával átölelte a vállát, a másik kezével pedig határozottan és természetesen magához húzta Apa fejét, és megcsókolta az arcát.

*A Technokol
folyékony
ragasztó ki-
válóan al-
kalmas volt
papír, mű-
anyag és fa
tárgyak egy-
másához ra-
gasztására*

Különös, édeskés, mégis csípős szaga volt, olyan, mintha valami ragasztó páráját lehelné.

Apa érezte, hogy az arcán, ott, ahol megcsókolta, valami krémes maradt a bőrén, ám nem mert odanyúlni, hogy letörölje. Behunyta egy pillanatra a szemét, mert nem csak ott, ahol az asszony szája nyomát érezte, de mintha a homloka közepétől az orráig, a száján át a mellkasán keresztül egészen a lágyékáig, fényes, ragadós csík futott volna végig rajta, mintha az asszony mutatóujja lett volna, ami kettéválasztotta őt, mintha csak ketté akarta volna választani, egy fél Apa ide és egy másik fél oda, jel, ami most már mindig ott marad.

– Lacikám, édes kislány! – mondta a Pál Laci anyukája. – Mit csinálsz te itt?

– Csókolom – mondta Apa.

– Én is csókollak, édesem.

– Megyek haza.

– Hazamégy! De aranyos vagy!

Megint átölelte Apát és megpuszilta az arcát, csaknem ugyanott, ahol az imént.

Apa látta, hogy Pál Laci anyukája fehér blúzt visel, ugyanolyan barnás a bőre, mint amilyen a Pál Lacié, ki van gombolva a két felső gomb, és a rózsaszínes kombiné csipkés pántja kilóg a blúznyak alól.

– Vége van az óvodának – mondta Apa.

Pál Laci anyukája felegyenesedett, megigazította a haját, és a mutatóujjával visszatolta az ornyergére a lecsúszni készülő napszemüvegét.

– Hát persze, drágám, tudom – felelte, és hosszan, elgondolkodva nézett az iskola irányába. – Tudom. Későre jár. Én is megyek majd haza nemsokára.

– Igen – válaszolta Apa.

– Van még egy kis dolgom, aztán sietek.

– Igen – válaszolta Apa.

– Csodálkozom, hogy apád nem ment érted – mondta Pál Laci anyukája.

– Nem baj – válaszolta Apa. – Hazamegyek egyedül is.

– Egyedül? – kérdezte a Pál Laci anyukája.

– Egyedül – bólintott Apa.

– Nahát, hogy milyen nagyfiam van már nekem! – mosolygott rá a Pál Laci anyukája, és megint le akart hajolni, hogy megölelje.

Ez volt az a pillanat, amikor Apa megértette, hogy nem az a különös, hogy Pál Laci anyukája még csak nem is csodálkozik azon, hogy egy nagycsoportos óvodást egyedül talál az ABC előtt, s nem meglepő, hogy milyen szeretettel, mi több, rajongással köszöntötte őt, lehajolt hozzá, ölelgeti őt, rúzsos csókokat nyomott az arcára, el se ereszti a vállát, és simogatja a karját türelmesen, mert, értette meg Apa, a Pál Laci anyukája egyszerűen összetévesztette őt a Pál Lacival.

*Az önki-
szolgáló
rendszer
nemcsak ké-
nyelmesebb,
de gyorsabb
is volt, mint
a pultos ki-
szolgálás*

Igen: ez a kontyos, napszemüveges nő, a magas sarkú cipőjével, a lakkos táskájával, a kigombolt fehér blúzával és a csipkés kombinéjával, meg a csípős, édeskés szagával azt hiszi, hogy ő, Apa a Pál Laci.

És amikor az apjáról kérdezi, akkor nem Apa Apukájára gondol, hanem a Pál Laci apjára, aki az ő férje.

Apának az óvodában a kulcs volt a jele.

Kékesfekete színű, egytollas, karika fejű kulcs. Egy papírlapra rajzolva oda volt ragasztva a törülközője fölé, a fogmosó poharára, a szekrényfiókjára.

Nem lehetett összetéveszteni.

A kulcs az kulcs.

És otthon, ahol nem volt a kulcsjel felragasztva a polca fölé, Apának megvolt a saját ágya, a szekrényben a ruhái, a cipői, voltak játéakai, például a nyitott tetejű, kinyitható ajtajú fehér Mercedes és az aransárga Opel, a kopott bőrlabda, és voltak könyvei, mint például a zöld borítós, fekete vászon gerincű *Winnetou*, a fedelén a tollas békepipával, meg a *Brumi a Balatonon*, aminek a borítóján a Brumi nevű medve csíkos fürdődresszt visel.

*Brumi a
Balatonon*

Ez mind az övé volt, őhöz tartozott.

Mint ahogy, gondolta eddig, őhöz tartozott a fekete-fehér, magas szárú cipője, a kilazult gumijú, folyton lecsúszó zoknijai, ami a cipőben összegyűrődve nyomta a lábát, a rövidnadrágja és a piros frottírtrikója, amit a falusi nyaraláskor a Vali néniék vettek, amikor egy reggel nem a majorságba kellett bebiciklizniük, hanem a vásárba mentek el, és azt mondták, muszáj volt már, hogy ne kelljen mosni mindig azokat a kényes városi holmikat.

Őhöz tartozott a lábnyoma, ami rengeteg apró lyukacsot hagy a porban, őhöz tartozott a porfelhőske és a trappolás, őhöz tartozott a haja, a szeme és az arca, a keze, a teste és a lába, a körme, az orra, a szeme, a tenyere, őhöz tartozott önmaga, aki belül van.

Most pedig, ahogy ott állt a kereszteződésben, a zebra előtt, az ABC-nél, és magához szorította egy idegen asszony, aki az édesének nevezte, mert összeté-

A szép konty nem csak csinos, de nőiesen elegáns is, nem szabad sajnálnunk rá az időt

vesztette őt a saját fiával, Apa azt értette meg, hogy itt, az ABC és a szálloda között, a kereszteződésnél egy olyan világba jutott, ahol legalábbis félreérthetővé váltak az összetartozások. Mert ha egy anya így felcserélheti és összetévesztheti őt a saját fiával, akkor mennyivel könnyebben tévesztheti el őt bárki más. És ha összetéveszthető bárki bárkivel, akkor azt is tudni kell, hogy egyáltalán nem szabad hinni azoknak, akik rád néznek, nem szabad hinni azoknak, akik mosolyognak, átölelnek és megsimogatnak, nem szabad hinni senkinek itt az utcán, nem szabad hinni azoknak, aki nem te vagy.

Ha ő a járda peremén minden nehézség nélkül viselkedhetett, beszélhetett, mosolyoghatott és nézhetett úgy, mintha a Pál Laci volna, akkor mások is tehetnek úgy, mintha ők nem is ők volnának.

A Pál Laci anyukája megint meg akarta puszipni.

– Jaj, ne! – mondta Apa. – Mindenki látja.

– Jól van, te nagyfiú! – simogatta meg a fejét Pál Laci anyukája. – Ideje lenne fodrászhoz menni.

Ezt akár a saját anyja is mondhatta volna.

A ló izzadt farán a legyek

A Széchenyi utca felől egy lovaskocsi ereszkedett le a kereszteződéshez; nem a megszokott, gumikerekű, deszkaoldalú lovaskocsi volt, amit egyébként a vasút környékén gyakorta lehetett látni, sapkás, kalapos férfiak ültek általában a bakon, a markukba fordított cigarettát szívták, és oldalra hajolva köpködtek le a földre. Ám ez a jármű egy nyitott tetejű, csillogó fogat volt, valóságos hintó, zörögtek a világítóan sárgára mázolt kerekei, széles csüdű, sárga szőrű, izzadt ló csattogott előtte. A bakon, a bőrülések előtt egy kövérekés férfi ült, ostorával a ló vaskos fara felé legyintett, csattintott a gyeplővel, és nemhogy óvatosan lassított volna, de megállás nélkül hajtott le a lejtőn, átrobogott a kereszteződésen, végig a főutcán, a vasútállomás felé.

– Anya, sietek haza – mondta Apa.

– Jól van, drágám, menjél – hajolt le hozzá Pál Laci anyukája.

Apa megint beszippantotta azt az édeskés, mégis csipős szagot, ahogy az asszony hozzá hajolt, megnézte a rózsaszínes kombiné csipkéit, és amikor megérezte a nedves, kissé ragadós ajkát az arcán, ő is odanyomott a nő arcára egy pusztit.

Olyan volt a bőre, mintha valami finom, hártyás por telepedett volna rá.

Pál Laci anyukája visszafordult még és integetett.

Kopogott a piros cipő sarka.

Annyi vér hullott a hóra.

Óvatosan az ecsettel, hogy ne lépjétek át a vonalat.

Pál Laci anyja a kezét a homlokához emelve figyelte, ahogy Apa áll a gyalogátkelőnél, körülnéz, előbb balra figyel, aztán jobbra, és intett neki, jól van, most nem jön autó, most átmehet. Várta, hogy Apa elinduljon, közben a lakkos táskájából cigarettát vett elő, rágyújtott, a parázsló cigarettát egészen feltartotta a feje fölé, és kékes füstöt fújt ki maga elé.

Apa visszamosolygott rá, és ő is integetett.

Aki elmegy, az nincs is.

Apa Anyukája egyáltalán nem cigarettázott. Nem fújt soha ilyen kékes füstöt az arca elé.

Náluk senki nem cigarettázott, csak a vendégek, ha néha jött valaki, a sajátjukból gyújtottak rá, vagy a nagyszobai dohányzóasztalon tartott intarziás fadobozból vettek ki egy szálat, Kossuth, Fecske, Terv, Munkás, Plovdiv, abból a fából faragott számból, aminek előre kellett hajtani a két fülét, hogy felemelkedjen a farka, és az alatta feltűnő lyukból kibújjon egy cigaretta.

Apa nézte még, hogyan távolodik a Pál Laci anyukája, fekete konty úszik a fejek fölött, piros cipők az aszfalton, aztán elindult ő is, átment a zebrán, nem szaladt, de nem is sietett, határozottan ment és egyenesen, előbb balra nézett, majd az úttest közepétől jobbra figyelt, éppen úgy, ahogyan a közlekedési foglalkozáson a Klári nénitől tanulták.

*A Szabad
Európa Rá-
diót tilos
volt hall-
gatni,
Ezüst Kos-
suthnak
hívták ma-
guk között
az emberek*

Nádás Péter
(Fotó: Frankfurter Allgemeine Zeitung)

Arc és hátraarc

(részlet)

Könnyen emelik a lábukat a vékony kimenőcipőben, mintha el akarnának repülni. Kongat a toronyóra, kutyaugatás felel rá a városszélről. Az őrbódé mellett hirdetőtábla: az ezredparancsnok kellemes karácsonyt és boldog új évet kíván az állománynak. Gombkészlet, szabadságos papír, nyakkendő, ruha, cipő, minden rendben. Az őr gyufázással ellenőrzi a borostát, végighúzza a skatulya élet az arcukon, hogy serceg-e.

Átlépik a kaput, hirtelen rájuk szakad a magány. Nincs Bilux, Gyilok papa, nincsenek gumik, öregek, hallgató elvtársak, mehetnek, amerre akarnak. Civil levegő. Ködbe burkolózik a Rajcsúr közepén a szoborcsoport, tejfölszerű lebegésből bontakoznak ki a részletek: az Ősz, a Tél, a Tavasz és a csupasz talapzat a Nyár helyén. Tóth Gáspár tányérsapkája hátratulva, várja Mótrikot, visszaküldte a kapuszolgalatos. Orosz eltáv. Csálén állt a kimenő nyakkendője, nem volt nála háromszínű cérna, tű vagy buszjegy. Vagy nem tudta pontosan elmondani a szolgálati szabályzat tizedik pontját. Gyászkeretes volt a körme.

Elindulnak szédült extázisban az állomás felé. Házak, utcablák, elfüggönyözött ablakok. Bicikli suhan el mellettük, munkás külsejű férfi jön szembe kezeslábasban, rájuk néz, megy tovább. Fényesen csillog a fagyott eső a fákon. Széles főköthő, apáca a fal mellett, megérinteni ezüst haját, megfogni kékeres pergamenkezét. Rengeteg dolog, részlet, ennyire színes és zsúfolt a világ? Vissza kell fogniuk magukat, hogy ne kezdjenek futni, kergetőzni, egymás hátát csapkodni.

Bernát lemarad, hogy megkösse a cipőfűzőjét, aztán mögöttük jön, valami népdalt fütyül, valahol a közepe táján abbahagyja, kezdi előlről. A plakátokról fehér fogú munkásarcok nevetnek rájuk, jelszavak a tervteljesítésről, és hogy kössünk életbiztosítást. A pályaudvar előtt egy Moszkvics cuppanva fordul az olajos sárban. A pénztárosnő mosolya, mintha az anyjuk mosolya lenne. Csonti lehajol az üvegbe vágott félköríves ablakhoz, mélyen beszippantja a kölniillatot. Ahogy ránéz, a nő arcát előnti a vér, kimondja a szót, Budapest. Kattan odafönt a magasban a kerek pályaudvari óra.

A restibe nem mehetnek be, az állomással szembeni talponállóban isznak egy sört. Fálnak támasztott részek, sűrű füst, a kasszában kövérek, szőke nő gögös kis tokával. Karbol és gumibocskor szaga. A csapos ronggyal itatja a bádogról a sörhabot. A részek oda-odakiáltanak egymásnak, vitatkoznak. Sokszoknyás cigányasszony a lovaglónadrágos emberével borospohárból pálinkázik.

Kis lukak nőnek a sörhabban, Bernát rátesz egy gyufásdobozt, egy pillanatra megáll, aztán megbillen, süllyedni kezd. Kikapja, megtörli a zubbonyában. Idehallatszik az állomás szignálja, tű-rü-rü-rü, tű-rü-rü. Van még idő, isznak még

egyed. Odajön egy szögarcú alak vasutaskabátban. Hová mentek, fiúk? Kirándulni? Miért nem inkább a románok ellen? Oda mennék én is. Addig lőnék a géppisztollyal, míg le nem konyul a csöve. Alighogy elmegy, odajön egy másik. Hályogos szemével zölden és hidegen bámul. Felajánlja, hogy gennyes bőrgyulladászt csinál nekik. Van nála tű, petróleumot fecskendez a kezükbe vagy a lábukba. Ötszázért. Olcsó. Két hónapig lehet feküdni vele a kórházban. Ha nyállal kezelik, fél évig is. Nem kell? Akkor hívják már meg egy kisfröccsre.

Hanyagul álldogálnak a peronon, és nem akkor lépnek a vonatlépcsőre, mikor bemondják, hanem mikor ők úgy gondolják, vagyis az utolsó pillanatban. Sípszó, a kalauz fölemeli a kezét. Zsúfolt munkásvonat, emberek állnak a folyosón, a peronon, az átjárókban. Esznek, isznak, a kocsit ellepi a hagyma és a szesz szaga. Kártyáznak a sűrű füstben.

Vashidakon dübörögnék át, a házak közti résben meglátnak egy kék buszt, elakad a lélegzetük. Kék busz, aszfalt, zebra, közlekedési lámpák. Egyre nagyobb házak, lakótelep. A vonat csikorogva fékez, az emberek káromkodnak, dülöngélnek, megáll a vonat az állomás előtt, piros a szemafor. Füttyszó, elindulnak, az állomás szignálja, majd egy fáradt hang: vonat érkezett a kettes vágányra.

Kint az utcán szédítő kavalkád, mozgások, színek, illatok, az egész valami régi álomra emlékeztet, a gyerekkorra, mikor mindezt először látták. Fulladoznak a gyönyörtől. A villamos orrán hatalmas vörös csillag, mint egy kakastaréj. Emberek, nők, gyerekek, csupa civil. De főleg nők, nők, nők, minden mennyiségben. Ugyanazt érzik mindhárman, ugyanazt az eufóriát, és épp most kell elválniuk. Atölelik egymást, Csonti majdnem sírva fakad. Bernátot az állomás előtt várja a barátnője: kicsi, fekete, dundi, huncut tekintetű, a százszor látott fénykép alapján Csonti és Zakariás is azonnal felismeri. Csonti a bevonulás előtt szakított Kamillával, Zakariás december elején kapott utoljára levelet a barátnőjétől. Ült a körlet sarkában, és már vagy tizedszer olvasta. Az arca időnként elborult, de amint észrevette, hogy Csonti figyel, színt váltott, és valami olyasmit mondott, hogy na, mi van, tetszem? Egyszer csak felállt, odajött, és Csonti kezébe adta a levelet. Szokványos beszámoló volt, de egyes betűk pirossal alá voltak húzva. Olvasd össze, mondta Zakariás. Csonti kezdte a betűket összerakni: n e h a r a g u d j d e v é g e n e m t u d o m m á s h o g y e l m o n d a n i m á s t s z e r e t e k n e g y e r e n e í r j v é g e. Csonti kezében reszketni kezdett a papír. Zakariáson viszont egyáltalán nem látszott a megrendülés. Mintha máris túl lenne rajta. Összehajtogatta a levelet: Csak azt akartam, hogy tudd.

Csonti áll a buszon a télikabátok édes naftalinszagában. Egy öregasszony ránéz, és azt mondja a mellette ülőnek, szegény. Alkonyodik, a lámpák már égnek, de még nem világítanak. Az utcán feliratok, amiket azelőtt sosem olvasott el, mert úgy gondolta, nem olvasásra szánták őket. Varia bútor, Fősped Főtefu, MOS6, Nomád ing a Fékontól, Amodent fogat ment. Új felszállók, egy nő teveszőr kabátban, parfüm illata száll. Zölddinnye? Alma? A nő elhúzódik tőle. A házak ablakai pirosnak, az ég alján sárga, zöld, kék foltok. Éttermek és presszók, az utcán emberek sodródznak, autók dudálnak, árut pakolnak egy teherautóról, a taxik lassan poroszkálva utast keresnek. Holnap karácsony, ünnepi hangulat, fénylenek a kirakatok, higanygőz lámpák és neonreklámok, ki van

gyöngyözve végig a Körút. Férfiak és nők színes csomagokkal, kalapban, tarka kendőben. Holnap délelőtt neki is meg kell venni az ajándékokat.

Egy nő a kettős ülésen tükröt, púdert vesz elő a táskájából, rúzszt húzogat a száján. Mintha külön unná a száját és a pirosítót. Kisfiú ül mellette, szemérmetlenül bámulja Csontit, aztán a fejéhez kapja a kezét, és tiszteleg. Te pajancsnot vagy?, kérdi.

Lacika!, kiált rá a rúzsos nő, de a gyerek nem zavartatja magát, csavargatni kezdi Csonti egyik gombját.

Van jevénnyed? Add nekem!

A mamája magához rántja Lacikát, pofonnal fenyegeti, a gyerek hátrarántja a fejét, az arca eltorzul.

Kéjek tatonajuhát! Kéjek!

Csonti leszáll a Honvéd utcánál. *Honvéd*, atyaúristen. A sarkon karácsonyfa-árus levágott ujjú kesztyűben. Fiatalok vonulnak hosszú hajjal, unott arccal rágóznak. Rajta a kényelmetlen katonai kimenő, a „bohócruha”. Fázik a lába, a tányérsapka oldalra csúszkál, állandóan igazgatni kell. Az MN felíratú műbőr kimenőtáskában könyvek és a kék melegítő. A szabályzat szerint az utcán egyenruhában, otthon katonai melegítőben kell lenni. Egy zöld Csepel fordul be hörögve a Markó utcából.

Gyalog megy fel a lépcsőn, a fordulóban egy kéz türelmetlen mozdulattal szemetesvödöröt csap a küszöbre. Az ajtajukon az alumínium névtábla: ÉR Miklós. Vár egy kicsit, összeszedi magát, becsönget. Nyílik az ajtó: anya és apa az előszoba félhomályában. Kiélesedő tekintetükben látja, hogy mennyire megváltozott. Leveszi a tányérsapkát, puszi, puszi, mosolyog, és mintha csikorogna az arca. Jó bent a meleg, a bútorok ismerős formái és az illatok: a konyhaasztal megterítve, külön érzi a húsleves, a rántott csirke, a tört krumpoli, a savanyú uborka és persze a légfrissítő illatát, amit anya minden reggel és este szétfúj. A piros fedőn felirat: „Bonyhád”, és számok.

Hogy fáradt-e, milyen volt az út, éhes-e, szomjas-e.

Kicsit fáradt, mondja, le szeretne fürödni.

Jó, majd esznek utána, mondja anya, és megy, hogy megeressze a fürdővizet. Csonti tudja, hogy anélkül, hogy kérné, egy kék flakonból erős szagú, nyúlós folyadékot csurgat a kádba, ami a ráömlő vízből nagy habszigeteket növeszt.

Ruhák száradnak a fregolin, egyik sem az övé, rá már hónapok óta nem kell mosni. A szobájában pedáns rend, nem egészen így hagyta itt szeptemberben. A vékony Marcus Aurelius-kötet az éjjeliszekrényen a falnak döntve, címlapján a császár düledt szemű portréja. Jár a vekker, anya felhúzta és beállította az érkezése tiszteletére. Olyan ez a vekker, hogy mielőtt ébresztene, fészkelődik, moco-rog, kattog, aztán kezd csak csörömpölni. Csonti már erre a figyelmeztető nyiszogásra mindig felébredt, lenyomta a kallantyút, és aludt tovább, mert tudta, hogy anya bejön pár perc múlva, és ébreszti.

Apa az ajtóban állva a szabadságolás technikai körülményei felől érdeklődik. Hogy beírták-e a katonakönyvbe, adtak-e szabadságos levelet. Közben anya kint a fürdőszobában ellenőrzi a víz hőmérsékletét, kezét a vastag hab alá dugva meglögyböli a vizet.

Csonti a katonainget az ágyra dobja, tiszta trikót, alsógatyát, zoknit vesz elő. Megvárták a ruhái, hidegek, de a hűségük töretlen. Bőrszag száll föl a szekrény aljából, ott vannak a cipői. Anya beszél, hogy kész a víz.

Találtál mindent?

Igen.

Jó fürdést. Aztán majd eszünk. És mesélsz. Nagyon vártunk.

Anya megsimogatja, majdnem elrántja a fejét.

Ülve vizez, fogja oldalt a hideg porcelánt. Ha kiskorában bejött ide, mikor apa borotválkozott, apa azt mondta: Mi van, Zebulon?, és a pamacsról habot kent az orrára, ő meg sivitva menekült.

Feláll, lehúzza a vécét, belenéz a tükörbe. A homlokán körben szabályos árok, a tányérsapka nyoma. Nem sokszor nézett tükörbe az elmúlt négy hónapban. Savósan puffadt, viaszos bőr. Szeme fehérjén apró, rózsaszín csíkokban futó erek. A gesztenyeszín íriszben fekete pontok, a közepébe, a pupillába nem lehet belátni. Mélység. Úr. Ott van az.

Másfél órát fekszik a kádban.

Ötször mozdul meg: háromszor melegvizet ereszt, kétszer az anyja kérdésére válaszol. Lebeg a lassan fogyó habpaplan alatt.

Kihűl a vacsora, mondja anyja az ajtó mögött. Egész délután sütöttem, főztem, apád éhen hal.

Jó, megyek.

Rá kéne gyújtani valahogy.

Nem szabad észrevenniük a poloskacspéseket a hasán, a vállán, és a gombásodás nagy, barna foltjait a combtövén.

Maga köré tekeri a törülközőt, megint belenéz a tükörbe. Néma arc. Beszélő arcunkat a többieknek tartogatjuk. Egyszer Gyilok papa a répaföldön meglátta, hogy munka helyett a tűz mellett melegszik. Odaugrott: Rálépek a faszára, és hátralököm!, ordította, aztán ahogy kiadta a mérgét, az arca megenyhült, és még csúnyább lett.

Fölemeli a sérült kezét, a tükörkép gúnyosan utánozza. Indulna, de az a másik ott nem engedi. Úgy tépi le magát róla, mintha gyomnövényt szaggatna ki gyökerestül.

JELENKOR 50

Az ötvenéves folyóirat jubileumi estje

2008. október 7. 19 óra, Művészetek és Irodalom Háza
Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Beszélgetés a *Jelenkor* egykori főszerkesztőivel:
Tüskés Tiborral, Csordás Gáborral és Csuha Istvánnal,
moderátor Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője.

A folyóirat szerzőinek felolvasása:
Balla Zsófia, Bertók László, Darvasi László, Garaczi László, Kukorelly Endre,
Méhes Károly, Meliorisz Béla és Tolnai Ottó.

A kutyuska

Azt hiszem, akkor járok el tisztességesen, ha máris tudatom az olvasóval, hogy a címben szereplő kutyuskát sohasem láttam, és tulajdonképpen semmit sem tudok róla. Fogalmam sincs, vajon Flokinak vagy Bimbinek hívták-e (ez a két kutyánév jut eszembe arról a városról, ahol az alábbi történet játszódik). Nincs tudomásom róla, milyen színű és vastagságú volt a szőre (azt is csak gyanítom, hogy inkább hosszú volt, mint rövid). Ebből pedig egyenesen következik, hogy annak sem vagyok megmondhatója, milyen fajtához volt besorolva törzskönyvezés által (ha egyáltalán fajtisztának minősült, és méltónak bizonyult rá, hogy törzskönyvezve legyen, mert ezt sem tudom).

Abban sem vagyok egészen biztos, hogy a kutyuska szóba hozásakor (így tehát leírásának mellőzésekor is) indokolt-e a múlt idő használata, mert az is lehet, hogy a kutyuska megvan még. Ha tíz évvel ezelőtt, amikor bekövetkezett az az esemény, melyről mindjárt beszélni fogok, a kutyuska fiatal volt, akkor elképzelhető, hogy jelenleg is életben van, csak persze már nem kölyökkutyuska, hanem elaggott kutyuska. Aligha fogom kideríteni, hogy él-e még vagy már kimúlt, és ennek az itt olvasható történet szempontjából nincs is jelentősége.

Azt az egyet tudom róla, hogy volt neki szíve, és hogy hűséges szíve volt neki, továbbá volt neki gazdája, és a gazdája mellkasában is hűséges szív dobogott.

Távol álljon tőlem, hogy egyenlőségjelet tegyek a kutyaszív és a gazda szíve, a kutyahúség és a gazda húsége közé; még kevésbé törekszem Thomas Mann bábjaira, aki egy hosszabb elbeszélésében az említett egyenlőségjelet nagy elbeszélői hatásfokkal és a legkifinomultabb igényeket is kielégítő szemléletességgel keresztülhúzta; mindössze annyit mondok, hogy a húséget minden szívben érdemes megbecsülni.

Néhány évszázaddal ezelőtt a szívet nemcsak az érzelmek középpontjának tartották, hanem az értelmi adottságok legfőbb szervének is. Úgy képzelték, hogy a szív egyik legfontosabb feladata a szemlélődés: a szemek az ablakai, azokon keresztül tekint ki a világban előforduló személyekre, dolgokra, eseményekre. Ezek az elképzelések időközben érvényüket veszítették, így tehát nem várhatom el az olvasótól, hogy amikor tekintetét a jelen sorokra irányítja, a szívével észlelje a szó jelentését, vagy hogy zárja szívébe az ismeretlen kutyuskát és gazdáját; mindössze arra kérem, hogy azokban a ritka és többnyire magányos pillanatokban, amikor minden idegszála attól zsibbad, és a vére minden cseppje azt lükteti, hogy a szíve él és élni akar, akkor jusson eszébe: az élő szívben, sokféle hűtlenségtől közrefogva, ott él a húség.

Az esemény, melyről beszámolok, röviden így foglalható össze: egy nyári hajnalon összedőlt egy épület, egy háromemeletes lakóház.

Tíz évvel ezelőtt, 1998 nyarán egy idegen nagyvárosban éltem a családom-

mal. Csak azért nem írom le a város nevét, mert akkor az elbeszélés vagy magáról a városról, vagy a városban rám osztott szemléltető szerepről szólna, márpedig én azt akarom, hogy a hűségéről szóljon. A városnegyed, ahol laktunk, a második világháborús bombázások aránylag megkímélték, legalábbis az ottani átlaghoz és főleg a szomszéd városrészhez képest, ahol, mint a korabeli fényképek mutatják, az angolszász légítámadások nyomán kő kövön nem maradt.

Ez a tény a történet szempontjából azért érdemel némi figyelmet, mert a szóban forgó lakóház ebben a lerombolt, majd ismét felépített városrészben állt, és a múlt század ötvenes éveinek elején épülhetett. Később, az ötvenes évek második felétől kezdve az építészek, illetve a város vezetői már nem törekedtek arra, hogy megőrizték az eredeti utcahálózatot, hanem lakótelepeket alakítottak ki; ezek a szomszéd városrész túlsó, tőlünk távolabb eső szélén épültek, és a továbbiakban nem esik róluk szó.

A mi városnegyedünkben megmaradt néhány ház az „alapító időből”, ahogy a város lakói a XIX. század utolsó két-három évtizedét nevezték. Ezek az épületek mintha magát az alapítás aktusát, a világ teremtésének hatodik napját idézték volna fel. Félsszeg fényűzésükkel, ormóttan cikornyáságukkal arra emlékeztették a sivárabb utókort, hogy a néhány emberöltővel korábban itt élt jómódú polgároknak más elképzeléseik voltak a tér szerkezetéről és funkciójáról, mint a helyükbe lépőknek; és más elképzeléseik lehettek a szívben élő hűségéről is.

Az „alapító idő” szörványosan álló cifra palotái mellett egész utcasorok maradtak a múlt század húszas-harmincas éveiben épült, laktanyaszerű bérház-tömbök jellegzetes, vöröstéglás ki-beszögelléseiből. Az én otthonom is egy ilyen laktanya földszintjén volt. Szobám ablakai az utcára néztek, méghozzá nem is akármilyen utcára, hanem a városnegyed főutcájára, mely az ország államformájáról volt elnevezve.

Ez a főutca igazából nem keltette utca benyomását, inkább olyan volt, mint egy tér, melynek csak a szélei látszanak, a hossza jóformán fel sem fogható. Olyan széles volt, mint egy hatsávós autószertráda, ám ehhez képest eléggé gyér volt rajta a forgalom. Csak szombatoként élénkült meg egy kissé. Olyankor a délelőtti óráktól késő délutánig szopora túlkölés hallatszott. Egymásba fonódó, egymással feleselő kürtjelzések váltak egyre hangosabbá, majd halkultak el abban az irányban, ahol a szomszédos városrész polgármesteri hivatala működött, az anyakönyvvezető irodával együtt. Ebben a városrészben szombatoként volt szokás házasságot kötni. Minden szombaton legalább tizenöt-húsz jókedvű nászmenet hajtott végig a mi utcánkon, fergeteges dudálás közepette.

Ám aznap, amikor ez a történet kezdődik, nem szombat volt, hanem hétfő, és nem a násznépek dudálása, hanem szirénázás hallatszott az utcáról. Nagyobbik fiam előzőleg, reggeli közben elpanaszolta, hogy hajnalban felébresztette őt valami robajféleség, pedig szeretett volna sokáig aludni. Kérdezte: vajon mi nem hallottuk ezt a szokatlan, furcsa zajt?

A mi utcánkban, a gyér forgalom ellenére, sokféle zaj hallatszott; legtöbbjüket szokatlannak, furcsának éreztük. Hallottuk őket, de nem vettünk róluk tudomást; és tudomásul vettük őket, de alig hallottunk belőlük valamit.

Az ablakunk előtt, a járdán lépésben haladó lovas rendőrök és -rendőrnők lovainak patkócsattogása.

A Hildegard utcai templom óraütései.

A városi gyorsvasút dübörgése.

A nemrég megnyitott kínai vendéglő harangocskáinak csilingelése (mely néhány héttel később egyszerre csak megszűnt, elhallgatott).

A rajokban gyülekező, børszerkóban pompázó motorkerékpárosok rakétakilövést utánzó száguldozása.

A rendkívüli eseményekhez – tüntetéshez, autóbalesethez, tüzesethez – siető megkülönböztetett jelzésű járművek szirénázása.

Igen, a szirénázás.

Amikor nagyobbik fiam föltette az iménti kérdést, akkor fogtuk csak fel, hogy odakintről percek vagy talán órák óta szirénázás hallatszik ismétlődő, szűnni nem akaró hullámokban. A rendkívüli esemény, melyhez a szomszéd városrész felé sietnek a szirénázó gépkocsik, akkora horderejű lehet, hogy akármilyen sok jármű közelíti meg a helyszínt, még mindig szükség van utánpótlásra.

Átmentünk a konyhából az utcai szobába, és láttunk tűzoltóautókat, mentőket, rendőrkocsikat, ismét tűzoltóautókat (ezúttal igen sokat), aztán katonai járműveket, melyek szokatlan és furcsa módon szintén villogtak és szirénáztak. Utóbb rájöttünk, hogy ők lehetnek a tűzszerészek és a katasztrófaelhárítók.

Bekapcsoltuk a televíziót, és megtudtuk, hogy valóban katasztrófa történt. A szomszédos városrész Lepsiusstrasse nevű utcájában, közel a Zimmermann utca sarkához, összeomlott egy lakóház. Ismertem a helyet: volt a Zimmermann utcában egy teabolt, havonta egyszer-kétszer ott vásároltam. Néha megesett, hogy tettem egy kis kitérőt, és a Lepsius utca felől jutottam el a teabolthoz, úgy-hogy pontosan fel tudtam idézni a Lepsius utcát, és az ismerőség, meghittség vele járó érzését. Még azt is tudtam, mikor élt és mivel foglalkozott Lepsius, mert ebben a városban az ilyesmit kiírják az utcatáblákra.

Ám a városi televízió rendkívüli adásában a Lepsius utca csöppet sem rémlett ismerősnek. Szokatlanul és furcsán hatott a keskeny utcában a sok zöld egyenruhás hatósági személy, a mögöttük összetorlódó kíváncsiskodók tömege és a háromemeletes, keskeny házak között az a foghíj, melyet a másfél emeletnyi törmelékhalom (ezzé roskadt össze az épület) nem tudott kitölteni.

Szokatlanok és furcsák voltak a szomszéd házakban tátongó betört ablakok is.

Ezekre az ablakokra hivatkozott az a szakértő, aki határozottan cáfolta az olyan föltételezéseket, melyek szerint építési hiba vagy az építőanyag előregedése miatt omlott össze a ház. Ez a ház három hónappal ezelőtt, a legutóbbi műszaki ellenőrzéskor kifogástalan állapotban volt! – jelentette ki. Semmilyen jel nem mutatta, hogy az épületállomány (ezt a szokatlan és furcsa kifejezést használta) veszélyben forog! A környező házakat ugyanakkor építették, mint ezt, ugyanolyan tervek szerint, ugyanazzal a gyorsított ütemű, de kellően gondos munkával, ugyanabból az olcsón előállítható, de megfelelő minőségű anyagból. Az utcai front – mint a romhalmazon látszik is – üreges salaktéglából épült, az oldalfalakat előregyártott betonlapokból rakták össze. Rendszeres karbantartás mellett egy ilyen ház ötszáz évig is fennmarad, ha le nem bombázzák. Vagy ha fel nem robban. Ez tudniillik felrobbant.

Biztosra vehető, hogy robbanás történt; a környező házak betört ablakai pedig azt valószínűsítik, hogy nagy erejű robbanás.

Nem arról van szó tehát, hogy a háború utáni építésznemzedék munkája ne volna megbízható! Ellenkezőleg: olyan derekas munkát végeztek a mi építészeink, akik a „nulladik órában” léptek színre, hogy a két szomszédos ház falaiban semmi kár nem esett! Sehol egy repedés!

Ez a „nulladik óra”, mely az „alapító idő” fogalmának fontos kiegészítése és logikus következménye, ma már, hat évtized elteltével a nulladik órák beiktatására kényszerülő középiskola hangulatát idézi, és azt sugallja, hogy a tanítás – a tanulság – legnagyobb része még hátravan.

Egy másik szakember már azt is tudta, hogy az épület legalsó részében, a földszinten vagy a pincében történhetett a robbanás, és akkora volt az ereje, hogy a két szomszéd ház tűzfalai között magasba emelte az egész épületet, mint valami papírdobozt, aztán a következő pillanatban, amikor a ház visszahullott, az előregyártott oldalfalak úgy dőltek egymásra, akár egy kártyavár lapjai.

Elképzelhető, hogy a városrész újjáépítésekor ott maradt az alapozás alatt egy fel nem robbant bomba, mely valamitől egyszerre csak „kiélesedett”, és működésbe lépett. A világháborús bombák ugyanis nemcsak fölülről lefelé, hanem – idő múltával – alulról fölfelé is pusztítanak.

Mitől lép működésbe épp a mai napon egy világháborús bomba?

Miért nem tegnap vagy holnap?

És hol vannak még ilyen bombák?

Talán a mi házuk alatt is van egy?

Tudnak mozogni a bombák odalent a földben?

Ki szoktak nőni a földből úgy, ahogy a szájbán a fogak?

Ilyesmiket kérdezgettek a fiaim, de mire válaszolhattam volna, megszólalt egy igazi szakértő, egy tűzszerész.

Elmondta, hogy ebben a városban a talaj, valamint a folyók és a tavak medre tele van föl nem robbant bombákkal, és ezek nagy része évtizedek, évszázadok múlva is veszélyes lehet. Egyszer egy aluljáró építésekor találtak a város egyik legforgalmasabb útja alatt egy másfél tonnás bombát: ott feküdt közvetlenül az aszfalt alatt, és negyven éven át mindennap több ezer gépkocsi hajtott el fölötte! Máskor meg egy játszótér homokozójának bővítésekor találtak húsz centiméterrel a homokréteg alatt egy működőképes kézigránátot. Ezekhez a bombákhoz képest igazán semmiség az a mondabeli kard, mely egy hajszálon van felfüggesztve az ember feje fölé!

Más tanulságos dolgokat is elmondott volna ez az okos, bátor, tapasztalt ember, ám ekkor hirtelen fölvetődött a kérdés: no és mi lett a ház lakóival?!

Egy újabb szakértő kijelentette, hogy a túlélési arányok jók, sőt a katasztrófa jellegéhez képest nagyon jók.

A ház földszintjét egy üzlet foglalta el, ott nem lakott és nem tartózkodott senki. Azt hiszem, gombkereskedés volt, esetleg edénybolt. Semmiképpen sem lehetett fűszerüzlet, mert a fűszerek aromái más irányba terelnék történetünket. Az üzlet fölött volt emeletenként három, összesen tehát kilenc lakás. Amikor egy órával később újra bekapcsoltuk a televíziót, már a lakók névjegyzéke is megvolt.

Az egyik lakásban egy házaspár lakott három kisgyerekekkel. Ők éppen nyaralni voltak, nekik tehát nem történt semmi bajuk, azt leszámítva, hogy rombadőlt

az otthonuk, és mindenük odaveszett. Ez azonban a többi szerencsés túlélőről ugyanígy elmondható.

Egy másik házaspárról szintén kiderült, hogy elutaztak szabadságra, vagyis nem voltak otthon; egy harmadik házaspár pedig – még a nevükre is emlékszem: a Glück család és tizenöt éves fiúgyermekük – látogatóban volt az asszony szüleinél, az ország déli határán. A riporter nem is mulasztotta el megjegyezni, hogy: nekik bezzeg a nevükben is benne foglaltatik a szerencse!

Szerencsésnek mondható az a harminc év körüli, egyedül élő nő is, aki minden reggel futott két vagy három kört a közeli parkban: aznap a szokásosnál jóval korábban kezdte futását, így ő sem tartózkodott a lakásban, amikor bekövetkezett a robbanás.

Egy nyugdíjas férfi mindig hajnalban vitte sétálni a kutyáját. Aznap hajnalban is lent volt az utcán. Ő is megmenekült, a kutyájával együtt. (Mondanom sem kell talán, hogy nem erről a kutyáról szól a történet, merthogy ez kutya volt, nem kutyuska.)

Kilencből öt lakás tehát üresen állt, amikor működésbe lépett a bomba. A többi négyben ott voltak a lakók. Ki tudja, mit műveltek az előző pillanatokban: talán aludtak még, talán kávéfőztek, fésülködtek, ráültek a WC-kagylóra. Bármit csináltak is, a következő pillanatban szerencsétlenül jártak. A sunyító második világháborús bomba hirtelen élessé vált, és működésbe lépett.

Aztán kiderült, hogy szó sincs bombáról. Gázrobbanás történt. Az egész Lepsius utcában, vagy annak már nem emlékszem, mekkora szakaszán el kellett zárni a gázt. Aztán a vizet is elzárták.

Fiaim arra kértek: menjünk oda, nézzük meg a romhalmazt! Hiába mondtam nekik, hogy: nem helyénvaló, nem is egészen tisztességes dolog mások szerencsétlenségéhez kíváncsiságból odatolakodni, az ellenvetést nem értették, sőt jóformán meg sem hallották. Láttam a szemükön: úgy éreznék, hogy egy fontos lehetőséget mulasztottak el, ha kívánságuk nem teljesül. Így tehát földalattira ültünk, és kiszálltunk a katasztrófa színhelyéhez legközelebb eső állomáson.

Sem azelőtt, sem azóta sohasem kerültem idegenként olyan közel mások jó- és balszerencséjéhez, mint a földalattinak ezen a vonalán, a 9-es járaton. Először és utoljára látott emberek bízták rám életük legbensőségesebb mozzanatait, miközben hozzájuk vagy életükhöz egy lépéssel sem kerülhettem közelebb.

Egyszer egy ismeretlen nő elmesélte, hogy húsz év távollét után újból találkozott élete első szerelmével. Mindketten egészen más emberek lettek, az évek során kicserélődtek a sejtjeik, mégis ott, pontosan ott folytatják, ahol tizenhat éves korukban abbahagyták.

Egyszer pedig egy férfi, aki arra kért, szálljak ki vele az egyik állomáson, és kísérem el a közeli drogambulanciára, mert egymagában tíz lépést sem tudna megtenni, elmondta, hogy teológiát tanult, és majdnem pap lett belőle, de aztán irányt változtatott az élete, és néhány évet börtönben töltött.

Néha az a határozott érzésem támadt, hogy a szívemmel nézem őket, vagyis miközben fénysugarak hatolnak be a szemembe, egyszersmind látósugarakat is kibocsátok a szívemből: azokkal tapogatom le a dolgok, az események, a személyiségek lényegét. Ám ettől az érzéstől nem csökkent, hanem sokszorosára növekedett a szívemben felgyülemlett idegenség, és világossá vált, hogy nekem személy

szerint semmi keresnivalóm azokban a történetekben, melyeket ismeretlenektől hallottam az ottani hónapok során, és amelyek elbeszélésére csillapíthatatlan vágy ösztökél.

Amikor azonban két fiammal végigsétáltam a Zimmermann utcán, a romhalmzból semmit sem láttunk, mert a Lepsius utca addigra már le volt zárva kor-donnal, és még a városi televízió munkatársai sem hagyhatták el kijelölt helyüket. Annyi látszott, hogy valamiféle munkavégzés folyik; fiaim azonban lassúnak ítélték a munkatempót.

Így holnap estig sem fogják elszállítani azt a sok törmelék!

Elmagyaráztam nekik, hogy óvatosan kell végezni a romeltakarítást, mert emberek vannak a törmelék alatt, és lehet, hogy még élnek.

Csakugyan voltak túlélők. Mire hazamentünk, és bekapcsoltuk a televíziót, melynek képernyőjén a helyszínt sokkal közelebből, sokkal világosabban láttuk, mint ahogy magunk is ott lettünk volna, már elő is került az egyik. Negyvenöt év körüli nő volt, elvesztette az eszméletét, el volt törve a karja és több bordája, de életben maradt.

Nem sokkal később egy férfit is kiszabadítottak. Ő még ágyban feküdt, amikor történt a robbanás, és két betonlap úgy csapódott össze az ágy fölött, hogy megtámasztották egymást. Neki, néhány horzsoláson, kisebb zúzódásokon és persze az ijedségen, az órákig tartó halálfélelmen kívül nem történt semmi baja. Mihelyt olyan állapotba került, hogy kamerák elé állhatott, két fontos dologról is említést tett. Az egyik az volt, hogy amikor megkérdezték, miképpen történhetett a pincében gázrobbanás, elmondta, hogy volt odalent egy gáztűzhely, melyet a lakók a közös költség terhére, közösen használtak. Azt is elmondta, mire használták, de arra már nem emlékszem. Ez a tűzhely, illetve a belőle kiszivárgó és a levegő oxigénjével összekeveredő gáz robbanhatott fel. Hogy miért éppen kora hajnalban robbant fel, azt már ő sem tudta.

A másik fontos dolog, amit elmondott, az volt, hogy a Glück házaspár mégsem annyira szerencsés, mint azt a név megkövetelné. A házaspár tudniillik csakugyan elutazott az asszony szüleihez, ám a gyerek nem tartott velük, mert a Glück kisfiú a tanév végén megbukott matematikából, és a szülők itthon hagyták, hogy készüljön a pótvizsgára.

Szó, ami szó: ez a Glück kisfiú, a nagy Glück kicsi fia eléggé furcsán viselkedett – tette hozzá a szerencsés túlélő. Minden idejét a kutyuskájának szentelte. Ajándékokkal kedveskedett neki a születésnapján. Bodros szalagokat kötött a nyakába. Piros cipőcskét varrt mind a négy mancsocskájára. Képes volt egész délutánokat elfecsérelni mindenféle haszontalansággal, például azzal, hogy csimbókókba fonta a kutyuska szőrét.

Így persze nem csoda, ha megbukik matematikából!

De azért mégiscsak szerencsésebben járt volna, ha a szülők magukkal viszik a nagyszülőkhöz.

Igazából magukkal is vitték volna, annak ellenére, hogy megbukott, és arról volt szó, hogy büntetésből otthon hagyják. De aztán úgy gondolták a szülők, hogy pótvizsgára készülni a nagyszülőknél is lehet; bár egy olyan vadregényes környéken, amilyennek a nagyszülők tájegységét hirdetik az utazási irodák, inkább horgászni és kirándulni szokott az ember, mintsem pótvizsgára készülni.

Csakhogya a Glück kisfiú ragaszkodott hozzá, hogy a kutyuskát is elvihesse a nagyszülőkhöz, arról pedig szó sem lehetett. Ezért aztán a szülők mégiscsak otthon hagyták. Eredetileg büntetésből akarták otthon hagyni, de lényegében – ha jól szemügyre vesszük a dolgot – jutalom lett belőle.

A városi televízió stúdiójából egy riporternő felhívta az ország déli határvidékén tartózkodó Glück szülőket, akik már értesültek a szerencsétlenségről. Glück anyuka zokogott, Glück apuka hebegett, már ahogyan egyik pillanatról a másikra szerencsétlenné váló emberek szoktak zokogni és hebegni, amikor balsorsukkal kapcsolatban telefonhívást kapnak a városi televíziótól.

A riporter asszony vigasztalta a házaspárt, telefonban és képernyőn egyszerre: ne csüggedjenek, ne adják fel a reményt! Már eddig is több túlélőt kiszabadítottak a romok közül! Hátha a Glück kisfiú is életben van!

Színre lépett egy négy lábú szakértő, egy különleges kiképzésben részesült, nagy termetű kutya. Csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy benne sem kell címszereplőt látnia az olvasónak, hiszen a címszereplő már megvan: ő a Glück kisfiú kutyuskája.

Erről a nagy kutyáról viszont elmondta a televízió szerkesztője, hogy ez egy világlátott kutya: járt már Törökországban, Kínában és Pakisztánban, csupa földrengés sújtotta területen. Megszaglássza a romba dőlt épületeket, és jelzi, ha emberszagot érez a törmelék alatt.

A kutya jelezte, hogy a törmelék alatt emberi test van, egy vagy több test.

Estefelé, sötétedéskor csakugyan előkerült egy emberi test. Ez a test azonban semmiképp sem dicsekedhetett azzal, hogy szerencséje van, tudniillik holttest volt.

Ám Glückéknek, akik időközben autóba ültek, és nem voltak telefonon elérhetők, mégsem kellett feladniuk a reményt. Ez a holttest nem az ő gyerekek, hanem a házmaster vagy házgondnok földi maradványa volt. A mentőkutya (ez már egy másik kutya volt, mert az intenzív kereséstől, a folyamatos összpontosítástól az állatnak hamar elfárad a szaglása, és fel kell váltani), tehát a kutya továbbra is jelezte, hogy emberszagot érez odalentről.

És akkor jött egy élettelen szakértő is, egy készülék, egy egészen különleges detektor. Csak a hadseregnek volt ilyen műszere, de hát a hadsereg is részt vett a mentési munkálatokban. Ez a műszer nagy messzeségből, vastag beton- vagy kőrétegeken keresztül is kimutatta az élő szervezet zörejeit, mindenekelőtt a szívdobogást.

A detektor pedig azt mutatta ki, hogy még nem jöhetnek a munkagépek. Valakinek még dobog a szíve a törmelék alatt.

Éjszaka, miközben reflektorok világították meg a lassan fogyatkozó törmelékhalmot, előkerült a következő halálos áldozat. Ő is egy felnőtt férfi volt. Lehet, hogy a földrengésben és hegyomlásban járatos kutya az ő szagát érezte, de biztos, hogy nem az ő szíve dobogott. A detektor tudatta velünk, hogy odalent valakinek még mindig dobog a szíve.

Az a szív pedig most már csakis a Glück kisfiúé lehetett. Az összes többi lakó, élve vagy holtan, előkerült már.

Az persze nem volt kizárható, hogy illetéktelen személy tartózkodott a pincében, például egy hajléktalan töltötte ott az éjszakát, de ezt sem a túlélők, sem a

szakértők nem tartották valószínűnek. A városban sok ezer hajléktalan élt, de csak azokban a városnegyedekben, ahol megtűrték őket. Ez viszont egy kissé rideg városrész volt. Az itt élők szerették a rendet. Itt a szülők szigorú nevelési elveket ültettek át a gyakorlatba. Itt nem laktak sem törökök, sem afrikaiak. Errefelé nemigen jártak hajléktalanok sem, vagy ha jártak is, nem időzhettek sokáig, mert ha leültek vagy pláne lefeküdtek valahol, akkor mindjárt rájuk lett szólva, hogy: tessék szépen felállni!

Arról nem is beszélve, hogy a szerencsétlenül járt házban zárva tartották mind az utcai bejáratot, mind a pinceajtót, és csak a lakóknak volt kulcsa hozzájuk. Úgy sejtettük tehát, hogy a Glück kisfiú lesz az, aki odalent van a pincében.

Másnap reggel, amikor újra bekapcsoltuk a televíziót, és láttuk, hogy az emeletek romjait már nagyjából elszállították, sejtésünk be is bizonyosodott.

Időközben megérkeztek az országhatár mellől a szülők, és az egyik szakértő olyan ruhadarabot szeretett volna kapni tőlük, amit a Glück kisfiú viselt, hogy megszagoltassa a kutyával. A házaspár tanácstalan volt. Honnét vegyenek szagmintának való ruhadarabot, ha a kisfiúval együtt a kisfiú összes holmiját is maga alá temette a ház? Mert ha a kisfiút magukkal vitték volna, akkor most persze rajta lenne a szagmintának való póló vagy nadrág, de akkor a kisfiú itt állna mellettük, és nem volna szükség szagmintára! A férfi borostás volt, az asszonynak ki volt sírva a szeme, gyűröttek és kialvatlanok voltak. Egész éjszaka úton voltak, felváltva vezettek. Aztán arról, hogy egész éjjel vezettek, az asszonynak eszébe jutott, hogy hiszen a kisfiú baseballsapkája még a múlt vasárnap ott felejtődött a hátsó ülésen, ott is maradt. Azt meg lehetne mutatni a kutyának. És a kutya jelezte: ez az, erről van szó. Aki odalent van a pincében, az ennek a sapkának a tulajdonosa.

A detektor pedig továbbra is azt mutatta, hogy odalent a pincében még dobog egy szív.

Igen ám, de mit keresett a Glück kisfiú hajnali öt órakor odalent a pincében?

A szülők olyan arcot vágtak, mint akiknek mostanáig eszükbe sem jutott ez a kérdés, és nem tudtak válaszolni rá.

Majd megkérdezzük tőle. Majd ő megmondja!

Szólongatták a kisfiút, kiabáltak neki. Válasz nem érkezett a törmelék alól. Egy szakértő megnyugtatta a kedves szülőket és a kedves nézőket: lehet, hogy eszméletlen, lehet, hogy nem tud megszólalni, de az a fontos, hogy él!

A szakértő az órájára nézett. A kisfiú pillanatnyilag harminc órája van eltemetve. Ha feltételezzük, hogy nem reggelizett, vacsorázni viszont vacsorázott, akkor harminchat-harmincnyolc órával ezelőtt vett magához utoljára táplálékot és folyadékot. Ez soknak hangzik, de valójában egy egészséges, fiatal szervezet ennyi ideig bőven kibírja étlen-szomjan, még ha hozzászámítjuk is azt a néhány órát, amíg a mentőalakulat eljut a pincéig. Nagyon óvatosan kell eljárunk a törmelékdarabok elmozdításakor, különösen a pincerésznél. Mint a detektor mutatja (ez egy másik detektor volt, ultrahanggal működött), a pincében nagyobb üregek maradtak, és féltő, hogy ezek megbolygatásakor a földém maradványai rászakadnak a kimentendő személyre.

Kérdezte a riporter – most egy férfi – a szülőktől: nem volt-e felelőtlenség ott hagyni a lakásban egyedül azt a kisfiút? Büszkén felelték a szülők: az a kisfiú

már nagy fiú. Teljesen önállóan intézi az ügyeit. Adtunk neki zsebpénzt, és felírtuk a fontosabb telefonszámokat, hogy kinek szóljon, ha segítségre van szüksége. Egyszóval, mindene megvolt. Azonkívül nem is hagytuk egyedül, mert ott volt vele a kutyuskája, így tehát kétszeresen is mindene megvolt, mert a kutyuskája volt a mindene.

De tényleg nagyon szerette a kutyuskáját, igazán!

Mert a mi kisfiunk nagyon hűséges volt ám a barátaihoz!

Kevés barátja volt neki, de azokhoz úgy ragaszkodott, hogy az valami csoda!

Igazából a kutyuska volt az egyetlen barátja, de érte aztán az életét is feláldozta volna!

Már nem látszottak annyira gyűröttnek és kialvatlannak, mint amikor először álltak a kamera előtt. Időközben Glück megborotválkozott, Glücknét pedig mintha kezelésbe vette volna a városi televízió sminkese és fodrásza. De nem elsősorban ettől változtak meg, hanem attól, hogy szemlátomást erőt adott nekik a remény. Hangoztatták, hogy a remény hal meg utoljára, majd pedig egymás szavába vágva nem győztek csupa szépet és jót mondani a Glück kisfiúról. Hogy milyen gyorsan úszott és milyen szépen énekelt!

Csak az volt szokatlan és furcsa, hogy mindez múlt időben hangzott el. Mintha a szülők lemondtak volna gyermekükről. Mintha beletörődtek volna, hogy elveszítették, miközben elfelejtették megsiratni. Pedig hát erről szó sem volt! Ellenkezőleg: olyan sok reményük volt, hogy valósággal elárasztotta őket. Úsztak, lubickoltak a reményben. Fuldokoltak a reményben.

És ahogy teltek az órák, a szívdobbanásokat egyre közelebből mutatta a detektor, a kutya pedig jelezte: ott van a besebballsapka tulajdonosa, arrafelé keressék!

*

Háromnegyed évvel később, amikor még mindig ebben a városban éltem, egy délutáni teavásárláskor tettem ismét egy kis kitérőt, és egyszerre csak abban az utcában találtam magamat, azon a helyszínen, ahol a robbanás történt a nyáron. De csakugyan megtörtént-e az, amire kétségkívül sor került? Olyannak mutatkozott minden, mintha nem történt volna semmi. Az elpusztult épület helyén új ház állt, nem hivalkodóan új, de azért vadonatúj, és nem lakóház, hanem irodaház. Így tehát a kora tavaszi késő délutánban sötétek voltak az ablakai, de azért az új épület így is hiánytalanul kitöltötte azt az ürességet, melyet holmi történetek és történetek amúgy sem tudnának kitölteni. Teljesen hétköznapi volt, mégis furcsának és szokatlannak éreztem, méghozzá éppen a teljes hétköznapiság miatt. Ez elárul valami lényeges dolgot, persze nem a gyors, de nyilván gondos munkával felhúzott épületről, hanem a jelen sorok írójáról. Arról árulkodik, hogy idegen vagyok itt, és az is maradok, testem idegen test; minél többet tudok erről a városról és lakóiról, minél közvetlenebbül nyomon követem boldogságukat és szerencsétlenségüket, annál idegenebb.

Akkor már tudtam, mi keresnivalója volt a Glück kisfiúnak odalent a pincében azon a nyári hajnalon, melyet azóta újabb hajnalok és alkonyatok hátrább löktek a semmibe. A felelősségre és felelőtlenségre irányuló kérdést ugyanis nemcsak a városi televízió riportere tette föl, hanem a rendőrség is megvizsgálta.

A Glück szülők csakhamar beismerték, amit eleinte megpróbáltak elhallgatni: hogy tudniillik a robbanás előestéjén zajlott egy hosszú telefonbeszélgetés.

A szülők a nagyszülők házából, az ország déli határa mellől felhívták a kisfiút, és kérdőre vonták: mivel töltötte a napot? A kisfiú váltig állította, hogy a matematika pótvizsgára készült.

A szülők azonban tudták, hogy hazudik, mert előzőleg felhívták a szomszédot is, aki aztán túlélte a robbanást, és akinek a rendőrségen szintén eszébe jutott egy sor olyan részlet, melyet előzőleg a televízióban képtelen volt felidézni, és aki aznap este, amikor a szülők felhívták, elmondta nekik, hogy a kisfiú egész nap lent játszott a kutyuskájával a parkban: elhajított egy teniszlabdát, a kutyuska pedig szaladt, és farkcsóválva visszahozta. Ezzel töltötték az egész napot, a kutyuska meg a kisfiú.

A túlélő szomszéd még meg is kérdezte a kisfiútól, miért pazarolja ilyen esztelenül a drága időt. A Glück kisfiú pedig azt felelte: azért, mert őt az égvilágon senki sem szereti, csak a kutyuska.

És ez még hagyján, de ráadásul a kutyuska fejére oda volt erősítve egy kartonpapírból és vékonyra szeletelt parafadugókból összetákolt kalapféleség, melyen a kisfiú legalább egy napig dolgozhatott, hacsak ennél is több időt el nem fecsért rá az életéből!

Mire a szülők haragra lobbantak, és elhatározták, hogy véget vetnek ennek az ostobaságnak, mert ez így nem mehet tovább! Értésére adták a kisfiúnak, hogy búcsúzzék el a kutyuskától, mert ők, mihelyt hazaérkeznek, vagy beadják a kutyuskát az egyik állatmenhelyre, vagy örökre elaltatják. Így majd a kisfiúnak elmege a kutyuskája, és megjön az esze.

Ez a számítás azonban nem vált be. A Glück kisfiú eszének esze ágában sem volt megjönni. Egész éjjel kiabált és csapkodott (nem az ész, hanem a kisfiú), úgy-hogy a túlélő szomszéd át is kopogott: halkabban sírjál már, egyem a szívedet!

Mire a kisfiú el is hallgatott, viszont hajnalban felnyalábolta a kutyuskát, lement vele a pincébe, ott kinyitotta mind a három gázcsapot, várt egy darabig, aztán gyufát gyújtott. Annyi elkeseredés volt benne, hogy azzal az egész világot elpusztíthatta volna, ám a rendelkezésére álló eszközökből mindössze egy háromemeletes lakóház lerombolására futotta.

És a ház úgy emelkedett a levegőbe, mint valami papírdoboz.

A következő pillanatban, amikor az épület a gyors emelkedés után fáradtan összeroskadt, a Glück kisfiút agyonütötte az egyik leszakadó betongerenda. A kutyuska pedig ott feküdt a kisfiú teste alatt, mely felfogta az ütés erejét.

Nehéz volna vitába szállni azzal a véleménnyel, mely szerint a kisfiú, ígéretéhez híven, valóban feláldozta az életét a kutyuskáért. A mentőkutyák szimata nem csalt: ők valóban a baseballsapka tulajdonosának a szagát érezték, csakhogy ez a tulajdonos halott volt. És a detektor is a tényeknek megfelelően mutatta, hogy odalent valakinek dobog a szíve, csakhogy ez a szív a kutyuska testében dobogott.

Amikor a Glück kisfiú összezúzott holttestét felhozták az egykori pincéből, a kutyuska még élt. Azon kívül, hogy eltört az egyik lába – és persze leszámítva az ijedséget, a halálfélelmet, a két napig tartó szomjazást és koplalást, valamint azt, hogy elveszítette hűséges gazdáját, akit rajta kívül az égvilágon senki sem szeretett –, mindezt leszámítva, tulajdonképpen semmi baja sem történt.

A hiúság vására

Érdekes, hogy mély hangú, szigorú nénire emlékeztem.

Apám megigazította a katétert a lába között, libbentett egyet a paplanon, aztán ugyanolyan szúrós szemmel nézett rám, mint gyerekkoromban, amikor számon kérte rajtam, hogy nem készültek el a számtanpéldák, vagy amire a legmérgebb volt, ha a szemetes kiürítése után nem béleltem ki újságpapírral a vödört.

El kell menned Manyikához, mondta, nem tagadhatod meg egy haldokló kérését.

Mért, haldoklik?, kérdeztem epésen, mire apám szinte felpaprikázódott: Mi az, hogy ő? Én haldoklom, fiam, én!

Tehát apám utolsó kérésévé nemesedett Manyika néni meglátogatása. Kissé érthetetlennek tűnt, mitől lett számára ennyire fontos ez a nénikéje, akit igazából sose tartott semmire, sem ő, sem a „nagy család”, mert képes volt hozzámenni egy belügyishez, aki – meggyőződésük szerint – mindenkit besűgött. Nem is tartottuk velük a kapcsolatot, csak Manyika néni névnapján jártunk ott évente egyszer, meg akkor, amikor a dédi meghalt, és azt a nénit, akire én nem is emlékszem, „tőlük” temették. Talán ezért is maradt meg bennem Manyika néni olyan sötét tekintetű, mérges asszonyságnak, a gyász miatt.

De a mély hangja rögvést a fülemben csengett, ha szóba került.

Te gyerek... így meg úgy. Mindig ezzel kezdte a mondatot, mintha tudatosítani akarta volna bennem, hogy gyerek vagyok, és ez elég ok arra, hogy meghúzzam magamat, és együttal arra is, hogy oktasson.

Sejtettem, hogy apámban, ahogy ő mondta „haldoklása” során valamiféle lelkiismeret-furdalás buggyant elő, tán arra gondolt, hogy méltatlanul szigorúak voltunk Manyika nénivel, elvégre neki lehetett a legrosszabb a béemes Bandi bácsi oldalán. A tette, hogy hozzáment, ugyanezzel a cselekedettel elnyerte a méltó büntetését, hiszen tudtuk jól, hogy Bandi bácsi miféle „szerzet” volt (néha „alaknak” titulálták), aki ivott, nőtt, és semmibe vette Manyika nénit.

Ezért szidhatott ő másokat mély, rekedt hangon.

Apám az én látogatásommal akarta kiengesztelni, még az is lehet, hogy nem csak az öregasszonyt, hanem magát a haragvó Úristent is.

Manyika néni sipító, éles fejhangon óbégatott egész délután. Csak nehezen ismert meg, Tibi, miféle Tibi, kérdezte a kertajtóban, aztán amikor megértette, hogy az a Tibi vagyok, aki a Tibi fia, csak ő sosem hívott így, Tibinek, mert a Tibi az apám volt, és én a „Te, gyerek...”, akkor nagyon elcsodálkozott. Szinte felvisított, hogy a Tibi még él?, és szűkre húzott szemmel úgy mustrált, mint aki most kénytelen lesz kibőgni a nagy igazságot, hogy nem, igaza van, Manyika néni, a Tibi, jut is eszembe, meghalt, hát persze, már mikor. Ezzel szemben megerősítettem, hogy Tibi, vagyis apám még él, igaz, kórházban van, de reménykedünk a legjobbakban.

Igazából nem tudtam, mit kellene mondanom Manyika néninek, apám sem-mivel nem vértezett fel, a feladat önmagában állt: látogasd meg Manyika néni-t. És kész. Mintha a meglátogatás akár kimerülhetett volna annyiban, hogy a néni ajtót nyit, köszönök, megkérdem, jól van-e, aztán még ott, a kapuban el is bú-csúzkodom, és ezzel teljesítettem egy haldokló utolsó kívánságát.

De nem volt bennem ennyi bátorság, vagy minek is nevezzem, ami azt ered-ményezte, hogy miután Manyika néni elfogadta a pusztá tény-t, hogy a Tibi fia, aki szintén Tibi, tehát akár maga Tibi is lehetne, eljött hozzá látogatóba, annyi idő után, holott a Bandi is meghalt már, sok-sok éve, és közben rá sem néztek.

Most viszont itt voltam, ültem a sötét, rossz levegőjű szobában, amit mintha még máig belengett volna Bandi bácsi rettenetes Filtol cigarettájának áporodott bűze, és az elhúzható üvegű vitrinek mögött ott láttam gyerekkorom felhomály-ló dísz tárgyait, a Zsolnay porcelán macskát, a galambot etető lánykát, a cseh-szlovák kristályszelencét, amiben régen franciadrázsét tartottak, és a vitrin fölöt-ti polcot pedig végigfutotta a Világirodalom Remekei vászonba kötött sorozata, a színskála szerint rendezve el. Az orrom előtt Thackeray *A hiúság vására* című művével, amiről oly nehezen tudtam volna elképzelni, hogy Bandi bácsi vagy Manyika néni olvasta, mert én sem olvastam, s tudomásom szerint apám se, aki pedig a nyugdíjban falta a könyveket. Eszembe jutott, hogy kölcsön kellene kér-ni Manyika nénitől a vaskos kötetet, vajon mit szólna hozzá, szívesen odaadná-e, és mit szólna apám, ha a misszióból *A hiúság vásárával* térnék vissza, mond-ván, ezt küldte Manyika néni, tessék, olvasd csak el.

Alig helyezkedtünk el, és kezdtem el töprenkedni rajta, miről fogunk most társalogni, zörgést hallottam kintről. Erre Manyika néni felugrott, és hirtelen cinkossággal odalépett a fotelhez, amiben ültem. Sipító hangját a tőle telhető módon visszafogta, de még így sem lehetett suttogásnak nevezni, ahogy beszélt. Ez a Szilvi, közölte velem, és bennem felrémlött Manyika néni nálam két vagy három évvel fiatalabb lánya, akit csak Szilvikének hívtunk, és aki már tizennégy évesen teherbe esett annak idején, megerősítve mindenkiben, hogy egy belügyis csak romlást hozhat a familiára, tessék, mi lett ebből a szerencsétlen lányból.

Nem lehetett sokat merengeni a múlton, mert Manyika néni elkezdte darálni a maga szövegét. Vigyázni kell vele, de nagyon. Emlékszel te rá, hogy milyen lány volt ez, hát emlékszel. Persze, hogy emlékszel. Na, megmondom neked, hogy semmit sem változott. Idejár, úgy tesz, mint aki segíteni jött, de nincs benne köszönet. Nekem elhiheted. Még hogy bevásárol, köszönöm szépen. Be tu-dok én vásárolni magamnak. Látom, mi folyik itt, nem vagyok annyira lütytyő. Nyitogatja a hűtőt. Hogy berámol. Tudod, mit rámol be? Hoz két joghurtot. Mi-nek az nekem? Ki kérte? De közben meg elviszi a sajtomat. És a szalonnát. Azt hiszi, észre sem veszem. Mert hülye vénasszony vagyok. Akinek fel sem tűnik, hogy itt volt a sajt, aztán meg sehol.

Továbbra is szöszmötölést hallottam kintről, ajtók nyitódtak, csukódtak. Ma-nyika néni hol kifelé pislogott, hol meg visszahajolt a fülemhez.

Nem sejti, hogy itt vagy, különben nem merné. Ilyen nyíltan meglopni az anyját. És ez még semmi...

A konyhából vagy a fürdőből víz-zubogás szűrődött be.

Lopja a bugyijaimat, mondta Manyika néni, a szeme meg úgy villant, hogy

érezhető volt: nehezen tud nagyobb gazemberséget elképzelni ebben a földi világban.

Tényleg?, kérdeztem, mert éreztem, hogy erre a bejelentésre mindenképp reagálnom kell.

Ha mondom! Bent van a hálóban minden, a komódfiókban. És egyre csak fogynak a bugyik. Itt tartunk, édes Tibikém..., bólogatott nagyokat Manyika néni.

Életemben először nevezett Tibikének. Végül is, minden cselekedet elnyeri egyszer méltó jutalmát, tudta apám, hogy mért küld ide.

Nem tudtam mit felelni, szerencsére Szilvi megmentette a helyzetet, azzal, hogy végre benyitott.

Jó napot, anyuka, mondta fáradt hangon. Aztán vett észre, amint felálltam a fotelból. Rögvest megismert. Tibi? De örülök!

Az öröme azonban nem tűnt túláradónak, az anyját méregette, az meg őt, és végül mindketten rám szegezték a szemüket. Meglehetősen kínosan éreztem magamat, rögvest javasoltam is, hogy akkor megyek, nem akarok zavarni. Szilvi korholni kezdte Manyika nénit, amiért még egy kávéval sem kínált meg. Manyika néni teljesen igazat szólt akkor, amikor azzal vágott vissza, nem azért jött a Tibike, lányom, hogy igyon, hanem hogy meglátogasson.

Elbeszélgettetek?, kérdezte Szilvi, és megint ide-oda járt a szeme.

Kicsit mesélt a Manyika néni, szögeztem le sietve.

Na, jól van akkor. Anyuka, le kéne dőlni egy kicsit, nem? Tibinek főzők egy kávé, gyere ki velem a konyhába, Tibi, mondta Szilvi, most keményen, szinte parancsolóan.

Manyika néni éles fejhangon válaszolt. Mért feküdjek le, nem vagyok fáradt, ki látott olyat, mindig csak feküdni, mint aki megdögleni készül.

Senki sem készül megdögleni, de megmondta az orvos is. Jó tesz az anyukának, ha minél többet fekszik.

Szilvi megragadta karomat, és maga után vonszolt a konyhába.

A konyhára is emlékeztem, itt álltak valaha tepsiben a sápatag pogácsák, amiket Manyika néni sütött a vendégeknek, mindig ugyanazt, és anyámék alig akarták megkóstolni, mi faltuk fel a Szilvivel, és hazafelé én még rendre szidást is kaptam, amiért nem tudok uralkodni magamon, miért kell azt hinni a Bandiéknak, hogy kiéhezve megyünk oda hozzájuk, most aztán mesélhetik fűnek-fának, hogy ez a gyerek úgy evett, mint a farkas, biztos nem süt neki az anyja pogácsát, a kis szerencsétlennek.

Miket hordott össze neked?, kérdezte Szilvi minden átmenet nélkül. Úgy állt előttem, mint egy tanítónő, aki egy gaz diákból akar kikényszeríteni valami valomást.

Még a vállamat sem tudtam megrándítani.

Elkezdte, hogy kirámolom a hűtőjét? Hogy hazaviszem, amit találok benne. Most húztam fel a vállam, beleegyezőleg.

Hogy elvittem a sajtját?

Bólintottam.

Meg a szalonnáját.

Bólintottam.

Meg a stifolderét.

Stifoldert nem mondott, szúrtam közbe.

És a bugyik? Előjött a bugyikkal is, ugye?

Bólintottam.

Szilvi itt kapott hisztirohamot. A nyavalyás boszorka. Ezt hogy volt képes kitalálni! Hogy én lopom a bugyijait! Az ő ezeréves, retkes, foltos cuccait. Szilvi a mutatójával az orrom előtt hadonászott. És mindenkinek elmeséli. Ezek meg amilyen birkák, a sok dilis szomszéd... el is hiszik neki. Miért mondaná a Manyika, ugyan miért mesélne be effélét? Megőrülök.

Szilvi körberohant a konyhában, aztán megállt előttem.

Remélem, egy szót sem hiszel el belőle.

Erőteljesen megráztam a fejemet. Éreztem, jobb, ha a lehető legkevesebb szót ejtem ki a számon.

Még jó, hogy most jöttem. Különbén tudod, mi lett volna? Megmondom én. Jobb, ha tőlem hallod. Hogy a Géza, a férjem, a szenet lopja tőle. Idejön a Trabanttal, telelapátolja szénnel, és ellopja. Mert a drága Manyika néninek nem kellett a gáz. Hú, az veszélyes. Jó neki a szén meg a fa. Csak ne lopná a Géza. A veje a szenet lopja, a lánya bugyit. Ez a hála, drága elvtársaim.

Arra emlékszem még, hogy az előszobában, felettébb sután annyit kérdeztem még, azért jól vagytok?, mire Szilvi rám nézett, és egy mosolyféle suhant át az arcán. Hát persze, felelte, azért jól. Tibi bácsi?, kérdezett vissza, hallottam, hogy műteni kellett. Háromszor, mondtam erre, majd kópésan hozzátettem, azért megmarad, legalábbis a jelek szerint.

Szilvi nem engedte, hogy beköszönjek Manyika nénihez. Ha lefekszik, el is alszik. Az a legjobb, ha alszik, nem beszél, nem gondolkodik. Na pusszantalak.

Az utcán, a ház előtt a kombi Trabant állt, kék színű. Ahogy elhaladtam mellette, önkéntelenül is bepislogtam az ablakon. Tény, hogy a hátsó ülése ki volt szedve. De nem úgy tűnt, mintha szenet szállítanának benne, legalábbis nem rendszeresen. Igaz, még csak szeptember elejét írtunk.

Apám látható elégedettséggel vette tudomásul, hogy ott jártam Manyika néninél. Szinte semmit sem kérdezett. Annyit meséltem, mint a legérdekesebbet, hogy emlékezetem szerint Manyika néni hangja mély és erőteljes volt, most meg magas és sikongató. Erre azt felelte, hogy az a hülye Bandi biztos ez elől menekült a sírba.

Amikor olvasnivalót kért, megkérdeztem, érdekli-e a klasszikus irodalom is esetleg. Mivel akarsz traktálni a halálos ágyamon?, nézett rám a szemüvege fölött. *A hiúság vására*, mondjuk, vettem oda lazán, jó vastag.

Apám csak ingatta a fejét. Nem mondta, hogy hozd, de azt sem, hogy a kutyát sem érdekli.

Főtiszteletű Superintendencia!

Még a múlt esztendő December havában történt, hogy két Ifjúval – kikkel a balszerencse hozott össze –, egy estve járkálni elindultam, s ugyanazokkal egy bormérő helyre bétetődtem, a Főtiszteletű Superintendenciának azt tiltó nyilvános parancsolatja elmulasztásával – s még csak nem is sejtve, mily romlást fog nekem okozni ifjúi szelességből származott ezen cselekedetem, amelynek emlékezetemben való későbbi megújítása reám nézve sokszorosan lesújtó volt.

A fönt említett helyről mindhárman hazaindultunk, mégpedig – szégyennel vagyok kénytelen megvallani – egy kissé vidámon. A vélem lévő ifjaktól én már jövés közben el akartam válni, hogy hamarább hazaérhessek, részint azért, hogy őket is ösztönözhessem a minél hamarábbi hazasietésre; részint, nehogy valami botránkoztató s a közcsendet megháborító lármát okozzanak; részint, hogy magokat valami bajba ne keverjék. De nem tettem. Útközben tehát egyike a vélem lévő ifjagnak egy helyt valami neszt vévén észre – mit ő későbbi tudomás szerint lúd gágogásának esmére –, azon szerencsétlen ötletre vetemedett, hogy a kerítésen bemenjen, magáról mintegy elfelejtkezve. Anélkül, hogy én tudtam volna, mi okból teszi ezen vakmerő lépést, és hozzá intézett, a kerítésen való bemenésről leverní igyekező kéréseim ellenére is!, onnan két libát kihozott.

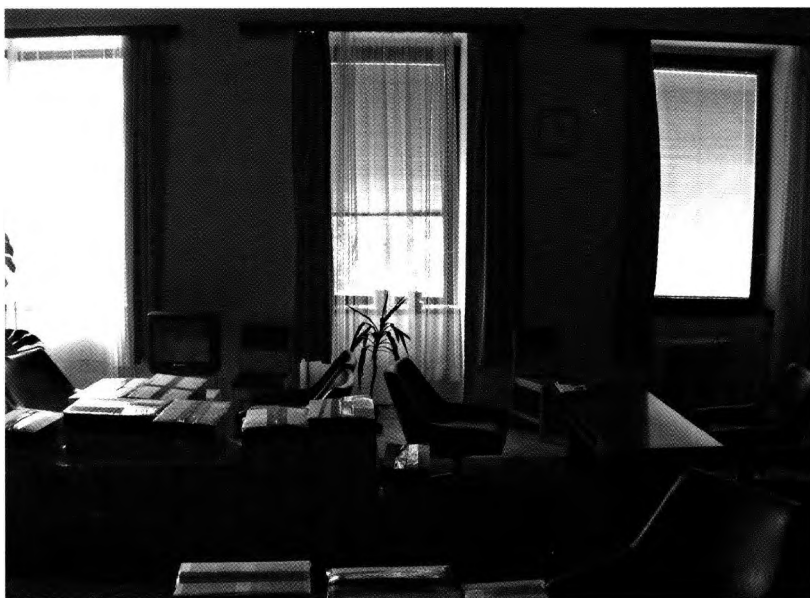
Később, kivilágosodván, e folyó hónap 4-én Oskolai Törvényszék eleibe idéztettünk, többekkel együtt én is, mint aki személyesen jelen voltam azon vigyázatlan cselekedetkor, és így mintegy részese valék eme gyalázatos tettnek, a VII-ik Törvény értelménél fogva: az alsóbb Oskolai Törvényszék által a Tanuló Ifjúság közül kirekesztettem, mely ítéletet a Felsőbb Oskolai Törvényszék is megerősítette.

Fájlalva tudom, s leveretve újjítom meg emlékezetemben, hogy a föntebbi magam viselete a Főtiszteletű Superintendencia által kiadott kegyelmes parancsolattal – mely a Tanulónak a borházba való járást szorosan tiltja – igen ellenkezett. Keservesen érzem hibámnak súlyos voltát, mely engem némineműképpen elrettent, s elszégyenít a Főtiszteletű Superintendencia jóltevő színe eleibe folyamodni; de másfelől bátorít engem a Főtiszteletű Superintendenciának Atyai kegyessége, mellyel több ily szerencsétlenek eránt viseltetni méltóztatott. Biztat jótéteményinek határtalan száma, mellyeket sok boldogtalanokra árasztani kegyelmes volt, hogy közelítsek a Főtiszteletű Superintendenciának csak egyedül jótéteményt osztogatni tudó székéhez. Vagyok is bátor folyamodni azon legalázatosabb könyörgéssel, hogy ne engedjen engem a Főtiszteletű Superintendencia ezen szomorú helyheztetésében – melybe egy botlás és ifjúi vigyázatlanság taszított – a kétségbeesés áldozatjává lenni, hanem ezen szelességből s gondatlanságból esett hibámat kegyessen elnézően, a Tanuló Ifjak száma közzé – szokott kegyessége szerint – bévenni méltóztasson. Örök hálára fog engem ezen jótét kötelezni, s ösztönözni az Oskolai minden Törvények legpontosabb megtartására, és minden tekintetbeni erkölcsi jó magam viseletére, amire magam szentül ígervén, vagyok Martius 12-ik napján az 1837-ik esztendőben a Főtiszteletű Superintendenciának örökös tisztelő szolgája, Baráth János.

TÓTH KRISZTINA

Játék, öröm

*Tompa vége lett aztán. Úgy zuhant
az utolsó mondat az öblös csendbe,
mint amikor a hezitáló tudat
átbillenti a testet a kövezetre,
és estében még álmélkodik, hogy mégse,
mégse lett folytatás, pedig hogy akarta,
pár másodperc a vér szabadesése
a szív felé, aztán kattan, lerakta,
valamit hozzá kellett volna tenni,
valami frappánsat, ami lezárja,
de csak sípoló hallgatás, csak ennyi,
a felgyűródött ég és lent a járda,
nézi szemben a világító betűket,
hogy Játék, öröm: sose tudta, miért
írhatták oda. Hogy az milyen üzlet.
Sokszor látta az erkélyről, míg élt –*

A Jelenkor régi szerkesztőségének nagyterme a Széchenyi tér 17-ben, költözés előtt, 2003 júliusában.

(Fotó: Németh Pál)

A változás felszínére

*Már nincs, akit zavarjon,
ha almát rágok, már nincs,
aki a szakállamra megjegyzést
tegyen, nincs, akivel arról
vitatkozzak, mit nézzünk
a tévében. A szakállam*

*rég levágtam. Máshol élek,
és nekik, akik egyedül
maradtak, több tévéjük van.
Egyedül van egyikük a halálban,
másikuk az életben. Minden
más lesz. A változás felszínére*

*kerültem, mint az autópálya-
építésnél megtalált római villa.
A buldózer vezetője, mikor
a felfedezést tette, kiszállt,
és mielőtt bárki odajön, egy
aranypénzt a nyelve alá rejtett.*

Infúzió, élet vize

*Nem vagyok méltó a mártír-
glóriára, amit apám halála miatt
a fejem fölött hordok. Ellen-
szenvesnek találok magamat,
ahogy az együttérzést fogadom,
ahogy a betegség lefolyását*

*mesélem. Lefolyás? Az infúzióé.
Vérátömlesztés. Az utolsó előtti
napon a lepedőcsere, úgy, hogy*

*már nem tudott fölkelni, és
a két nővér „Jól van, Pista bácsi!”
kiáltások közepette az oldalára*

*fektetve az ágya rácsához
támasztotta. Ő csak nézett.
A feje nagy volt, valószínűtlenül
nagy. Aztán rohantunk a lányunkért
a zsúrhoz. Boszorkánynak öltöztek.
Mégfőzték az élet vizét.*

Hiányaimból

*A fiam honnan tud mindent
az életről, mert tőlem
ugyan nem, mivel én
semmit nem tudok róla.
Bármiről vitatkozunk,
mindig a feleségemnek*

*van igaza – nem tudom,
hoggy csinálja –, még akkor
is, ha én egy tőle hallott
álláspontot képviselek.
Az apám még mindig jobb
ember volt nálam, mert*

*rejtette, amit én észre
se veszek. A lányom többre
emlékszik, mint amit én
elfelejteni bírok. Hiányaimból
ki köt majd csokrot. És
mikor lesz tele a keze?*

(a vér visszavétele)

Ámde véretek, a lelketeket, követelem majd.

I.Móz 9,5

1.

*barlangot, mélyedést, fülkét. hasadékot, amelyben
bezárva, elfalazva élhet. bezárva, pedig tudja,
hogy nincs olyan hely. élhet egy hangokból, képekből
összeállt tömbben. ő, aki hangok és képek nélkül.
ha bent valami gyerekkori ezt akarja. hogy rajta
semmi se látsszon. hogy tartsa a tenyerét, de vigyázzon,
pisszennie sem szabad. hogy éles szilánkkal újra
belevágjon. egy nyílást, kaparja le a régi heget,
hogy újra látni, hallani lehessen. látni, ami azon át
kilép. hallani is, ahogy újra felszisszen. és mindig
ugyanott, ha kérdezik, melyet bezárhat. mert nincs
és nincs olyan hely. büszke volt, hogy bírja
a fájdalmat. ha belélegzi, hogy megteljen végre
a barlang. lüktetve bezárja, hang- és képcement.*

2.

*vésődik, mélyül. forrás nyílik, vér futja el a medreket.
még nem alvad, vár. hangokat, képeket old ki a tömbből,
mintha fémekeket, alvó tömbje, ha ébred. most enged
a szorítás. most kell hirtelen kitárni, hogy bővében
a forrás még több képet. még több hangot. hogy
réseket, melyeken át kijuthat. és kijutva a lemezekék,
majd ha ismét bezárul. a hang a te hangod, a kép
a te képed. aki nem. aki láttad a vért, de nem szóltál,
aki láttad a vért, de nem mutattad meg magad.
és az éles szilánkkal még. hogy ne csituljon a forrás,
amit akar. valami gyerekkori. és végül, hogy lenyalja.
lenyalni a képet, a hangot, amit te nem. lenyalni, mielőtt
bezárul. a képet, mely téged megszült, a hangot, amit
adsz. lenyalni a kezet, mint újszülöttjét az anyajuh.*

Valahogy mégis

*szeretem ha a titkos törekvések
hálójában találva magam
korán de pihenten ébredek*

*lemondok ilyenkor a reggeli hírekről
hagyom hogy a rigók szórakoztassanak
rejtett értelmű szövegeikkel*

*nem akarok semmi különöset
csak igyekszem a kezdetleges álmok
a múlt bukolikus finomságaira emlékezve
illúziótlanul nézni a világba*

*elképzelem amint széttartó vonalak között
már a biztos középpont reményét is föladva bolyongok
s valahogy mégis sikerül
szóra bírnom az időt*

Füstfelhőben

*a megunthatatlan sziklás partvidék
misztikus geometriája
az örökös morajlásban
egymást dörzsölve
tökéletesedő kövek
néhány öngyilkosságra készülő fenyő
elágazások
nehezen járható ösvény
a szamaraival beszélgető pásztorral
már nem tudni milyen volt
a rózsásujjú hajnal
a távolban erdőtűz
füstfelhőben a nap formátlan mása*

Jelenkor

*'986 augusztus valahanyadikán jártam
először a jelenkor szerkesztőségében
beutalt sikondára a magyar népköztár*

*saság művészeti alapja irodalmi
szakosztály sikondafürdői alkotóház
működik ez még? beutalás van ilyen? ba*

*lassáékkal kerültem egy turnusba együtt
vonatoztunk pécsre és a pályaudvarról
zsupsz a szerkesztőség egyből a szederkényi*

*irodájába beugrunk még az ervinhez
közölte velem bé pé az étkezőkocsi
ban érdekel ez valakit? na mindegy ott ült*

*tényleg szederkényi az íróasztal mögött
és ahogy megpillantott minket rögtön fölállt
beugrunk ez nagyon jól hangzott izgalmas volt*

*belépsz fölkel az a valaki aki fogad
a főszerkesztő sőt felpattan jó azért nem
pattan hanem gyorsan fölkel van ennek ugye*

*egyfajta sebessége kiszabott üteme
hogy például megvárat-e mennyi ideig
várat bejelenti-e a titkárnője be*

*sem kell jelentenie az íróasztal-ügy
hogy ül vagy fölállt már addigra esetleg épp
igyekszik feléd eléd siet nem feléd vagy*

*eléd hanem hogy is mondjam a dolog felé
amit valamiképp ezek szerint mégiscsak
jelentesz netán az iroda ajtajában*

*vár sarkig tárt párnázott ajtó vagy már a szerk.
előtt a vasrácsnál egyenesen lejön a
lépcsőn a kapuhoz satöbbi balassa pé*

*ter szederkényi ervin már nem élnek balas
sa akkor kábé 37 lehetett jóban
voltunk ez kicsit hülyén hangzik így tisztelet*

*bámulat szeretet ilyesmi a barátod
ő is úgy látszik szeret téged aztán ez majd
nagyon megváltozik szörnyű*

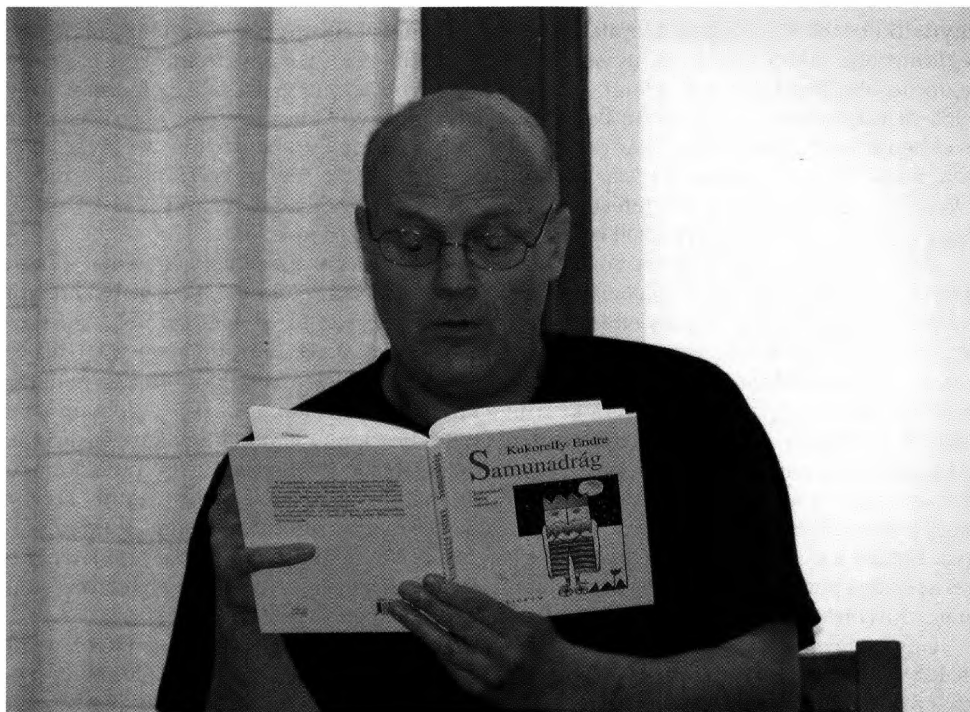
*mód de az majd lesz most most van úgynevezett te
kintélyes kritikus kánoncsináló tekin
télre csaknem teljében én semmi és sehol*

*majdnem semmi/sehol jelent már meg írásom
a lapban azt hiszem mindjárt utánanézek
igen '84/7-8 '86/1 és nyolc*

*vanhat hét-nyolc volt 2 verseskötetem díjak
jó kritikák meg még az hogy egy helyes fiú
voltam kaptunk kávét szódavízét hűvös volt*

*kint forróság az ervin kivitt sikondára
egy valószínűleg szolgálati skodán de
lehet hogy nem szolgálati és nem skoda csak*

*jól hangzik így együtt hogy skoda és sikonda
és lehet hogy nem is volt étkezőkocsi a
vonaton.*

Kukorelly Endre 2007 áprilisában a *Review within Review* felolvasóestjén Pécsen a Művészetek Házában.
(Fotó: Décsi Tamás)

PÁRHUZAMOS PORTRÉK

A Határ–Balassa-vita

1988/2-es számában az *Újhold-Évkönyv* közölte Határ Győzőnek *A nemzeti hamistudat* című írását két vitacikk kíséretében: Ács Margit levele *A magára gömbölyödő sün*, Balassa Péter hozzászólása az *Összehasonlító sérelemtudomány* címet viselte. Ma már valószínűleg kevesen emlékeznek e vitára, egyrészt mert 1988 a rendszerváltás politikai izgatottságának első éve volt, mely izgatottság háttérbe szorította az irodalmi izgalmakat, másrészt mert a magyar irodalmi kultúrában, nekem legalábbis úgy tűnik, még a nagy jelentőségű viták is hamar feledésbe merülnek, s ha témájuk néhány év vagy évtized múltán újra előkerül, az új vitázó felek nem folytatják és átértelmezik az előző vitát, hanem előről kezdenek mindent. Én nagyon fontosnak láttam 1988-ban e vitát, ám ahhoz, hogy el tudjam mondani, miért láttam annak, s miért nyúlok vissza hozzá húsz év múltán, először is fel kell idéznem akkori irodalmi gondolkodásomat, s azokat a kereteket, amelyek között e gondolkodás zajlott.

Mikor az 1988/2-es *Újhold-Évkönyv* megjelent, huszonhatodik életévemben, néhány hónapja már a *Jelenkor* (segéd)szerkesztője voltam, s Határ és Balassa – legalábbis 1988-ban – a *Jelenkor* legfontosabb szerzői közé tartoztak. Balassa a nyolcvanas évek elejétől kezdve lett egyre fontosabb kritikusrává a lapnak, abban az ütemben, ahogyan a *Jelenkor* az „új próza” legfontosabb folyóiratává vált ugyanezen évtizedben. 1988-ban egyértelműen a folyóirat legfontosabb kritikusa volt. Határ 1988 előtt nem volt alapvető szerzője a lapnak; hogy 1988-ra azzá vált, abban valószínűleg Csuha Istvánnak volt nagy szerepe, aki azokban az években sokat foglalkozott Határ regényíráásával, talán egy monográfiát is forgatva a fejében, s aki 1987-ben került a *Jelenkor*hoz, Szederkényi Ervin főszerkesztő mellé. Amikor 1988-ban a folyóirat nyolc folytatásban megjelentette Határ *Eumolposz* című 1948-ban írott, negyven évet kéziratban átvészelt regényét, Csuha írt hozzá utószót.

1988 különben nagyon jó éve volt a *Jelenkornak*: nemcsak az *Eumolposz* jelent meg ekkor, hanem például Balassától a *Halálnapló* egyes darabjai, Nádas Péter *Évkönyvének* hat hónapja, több kiváló Mészöly Miklós-elbeszélés, például *A kitelepítő-osztagnál*, Bertók László szonettjei (első szonettkönyvét ez évben adta le a kiadójának), Petri György-versek, Parti Nagy Lajos „mintamondatai”, Nemes Nagy Ágnes fél tucat verselemzése stb. Mindez nem dicsekvés. Most, hogy e tanulmányra készülve átlapoztam azokat a *Jelenkor*-évfolyamokat, amikor a folyóirat segédszerkesztője voltam (1988–1990), úgy látom, hogy kevésbé látszik meg rajtuk a kezem nyoma. 1988-on egyáltalán nem látszik, 1989-en is alig. Ugyanakkor ennek az „alig”-nak megvan a maga irodalomtörténeti jelentősége. Kovács András Ferenc nagy költeményének, a *Novecentónak* a gépirata 1988 nyarán jutott át hozzám a román-magyar határon, cipőtalp és talpbélés közé rejtve. Máshol elmeséltem már ezt a történetet: mivel a *Jelenkor* nem kívánta leközölni az ötrészes költemény egészét, muszáj volt neki alapítani egy folyóiratot (mert már lehetett), hogy megjelenhessen. Ez lett a *Nappali ház*.

Úgy emlékszem, az *Eumolposz* 1988-as közlésében, *Jelenkor*-segédszerkesztőként, nemcsak egy jó írónak a megnyerését láttam, s egyben „jóvátételt”, a magyar irodalom megszakadt folytonosságának helyreállítását, hanem lehetőséget is a folyóirat profiljának a bővítésére. Még a nyolcvanas évek közepén, abban a kis irodalmi közösségben, a szegedi *Harmadkor* című irodalmi lap körében, amelybe Csuha is, én is beletartoztunk, kialakult va-

lamiféle közös vélekedés arról, hogy a hatvanas-hetvenes években Nyugat-Európában és a Vajdaságban olyan magyar elbeszélőprózai alkotások jelentek meg, amelyek megelőzték az „új próza” hetvenes évek végi megújulását, noha nem (vagy alig) váltak előzményévé, s amelyekben sok szempontból radikálisabb, modernebb formai, nyelvi eljárásokat alakítottak ki, mint az 1978 utáni „új próza” – leszámítva a *Bevezetés a szépirodalomba* darabjait. Úgy is mondhatnám, hogy 1985 táján a *Harmadkor* kis köréből nézve megírhatónak tűnt egy másik, alternatív *Észjárások és formák* kötet is (hogy Balassa kiváló és nagy hatású könyvére utaljak), amelyben például *Az Őrző Könyvéről*, az *Anibelnél*, a *Hampsteadi semmittevőkről*, a *Rovarházzal* szoltak volna fejezetek – és természetesen Szentkuthy Miklósról. Egyszóval: segédszerkesztőként 1988-ban úgy láttam, hogy az „új próza” folyóirata főként két irányba bővíthetné a profilját: a korábbi évtizedek modern nyugat-európai és vajdasági magyar irodalma és a saját generációm (a *Harmadkor*) legjobb szerzői felé.

Így talán már érthetőbb, miért tartottam fontos irodalmi pillanatnak Határ Győző és Balassa Péter 1988-as vitáját, s miért fogok az alábbi bekezdésekben főként kettejük írásai-val foglalkozni. Nem tüzetes elemzést kívánok írni a vitáról és két szerzőm írásairól, inkább körüljárni szeretném némely állításukat, s valamelyest beágyazni fejtegetéseiket életművük kontextusába. A *nemzeti hamistudat* mindenestül ironikus szöveg (majdhogynem gúnyirat): beszélője az első és az utolsó bekezdésben is megígéri, hogy sosem fogja publikálni, s ha hazaér, elégeti a kéziratát. Mivel több hang is megszólal benne – a narrátor mellett Alfa, Béta, Gamma, Delta, Epszülon és Zéta, angol, francia, német, olasz, skót és amerikai egyetemi professzorok, valamennyien a magyar nyelv és irodalom jó ismerői –, színjátékra vagy hangjátékra emlékeztet (eredetileg előadásként hangzott el Brüsszelben, 1986-ban), mégpedig komédiára. A komédia témája ugyanakkor komoly, s jelöletlenül Babits Mihály 1913-as nagy tanulmányát, a *Magyar irodalom* címűt idézi: milyen idegen szemmel nézve a magyar irodalom, s mi az oka annak, hogy mindeddig elmaradt világirodalmi „áttörése”?

Határ „világirodalomra rákondicionált” professzorai, összefoglalva, leegyszerűsítve, a két világháború közti és a kádárista irodalompolitikát is okolják a magyar irodalom „áttörésének” elmaradásáért, mert – alig ismerve a befogadó nyugat-európai közeget – olyan hazai írónagyságok műveit próbálták lefordíttatni, megjelenésüket támogatni, akik érdektelenek a nyugati olvasó számára: „minden épelméjű irodalmár tudhatja (kommentálta ezt a félrefogást Béta professzor) –, hogy Móricz Zsigmond legyen bár óriás saját hazájában, termésének az a fő jellemzője, hogy öt kilométerrel a határon túl – érvénytelen...” Nemcsak nemzetközi tájékozatlanság (Határ szójátékával: értesületlenség) ez, hanem a hazai és a világirodalmi értékelés éles eltérése. Idegen és „világirodalomra kondicionált” tekintettel más tűnik értékesnek és érdektelennek a magyar irodalomban, mint itthonról nézve. Alfa professzor szerint az egész 19. századi magyar regényírás másodlagos és derivatív; a magyar költészet rigmusossága archaikus vonásnak tűnik a nyugati olvasónak; irodalmunkból hiányzik a bölcséleti érdeklődés, s így maga a bölcséleti irodalom is.

Gamma professzor így fogalmaz: „A ti irodalmatokat két mozzanat fertőzi, kettős kizárólagossággal: a kizárólagos magyarközpontúság és a politikum. A magyar politikum, a szokásos balsorssal a mellézköngékben...” Néhány nemzeti klasszikus alkotásunk is pórul jár a professzorok értékelésében: a *Gondolatok a könyvtárban* avitt költeményes moralizálásnak látják, *Az ember tragédiáját* „jellegzetes műkedvelői alkotásnak”, amely franciára lefordítva „nemes közhelygyűjteménnyé” válik. Határ írásának zárlatában, példaként, ironikusan, saját életművét is megidézi: „Bűnöztem, atyámfia, súlyosan vétettem irodalmunk nemzeti illemkódexe ellen, s nem is egyszer. Olyan könyveket – is! – írtam, amelyeknek azon kívül, hogy magyarul íródtak, a magyarsághoz semmi közük. Íródhattak volna akármelyik nyugati nyelven. Aminek féltő, nagyon féltő, az a rám nézve súlyos

és helyrehozhatatlan következménye lesz, hogy ezek a könyvek nem számítanak irodalomnak.” Mármint: nem számítanak *magyar* irodalomnak.

Balassa Péter hozzászólásának a címe – *Összehasonlító sérelemtudomány* – Határ írásának ez utóbb megidézett önértelmező részére is utal: „Miközben... duzzogó kis irodalmunk Nyugattal szembeni sértődését ostromozza, ő maga hihetetlenül sértődött saját irodalmára...” Azt hiszem, ebben Balassának nincs igaza. Határ valóban sértődött volt saját irodalmára, s nem is titkolta e sértődést: például a Mezei András által a győri *Műhely* számára 1981-ben készített interjúban (tudtommal ez volt az első Magyarországon megjelent beszélgetés vele) nyíltan beszélt róla. A *nemzeti hamistudat*ot viszont nem a sértettség mozgatja, annál sokkal felszabadultabb, játékosabb és szórakoztatóbb írásmű. Igaz, Balassa hozzászólásából látszik, hogy ő nem szórakozott olyan jól Határ írását olvasva, mint én már akkor is, most is. Ám nem beleszólni szeretnék e húsz évvel ezelőtti vitába, csak tisztázni az álláspontokat, s rámutatni olyan gondolatmenetekre mindkettőjük írásában, amelyeket kár volna elfelejtenünk.

Balassa úgy látta, hogy Határ a magyar irodalmi elzárkózás ostromozása közben a Nyugat szempontjainak „akar eleget tenni, már-már karikaturisztikus igyekezettel”. Többszörösen is megkérdőjelezi A *nemzeti hamistudat* nyugati-nemzetközi perspektíváját, egyrészt azért (herderi módon), mert minden irodalomnak, kultúrának megvan a maga önértéke (amely egyfelől a tagjai számára való érték, másfelől érték a világ kultúráinak sorában is), másrészt azért, mert a Nyugat mára elvesztette a képességét, hogy felismerje a tőle különböző kultúrák specifikus vonásait – hogyan lehetne hát e nyugatos-nemzetközi perspektíva megfelelő a magyar irodalom értékeinek megítélésére? 1988-ban olvasva, úgy emlékszem, leginkább a Nyugatot bíráló kultúrkritikai hangvétel lepett meg Balassa hozzászólásában; az alábbiakban még idézni fogom. Most újraolvasva viszont inkább írásának az a része tűnt fontosnak, amelyben kísérletet tesz a magyar irodalom világirodalmi specifikumának, sajátos vonásának, *hozzátételének* a megragadására. Noha én magam nem nagyon vállalkoznék ilyesmire, mégis a kritikai bátorságtól lenyűgözve olvastam fejtegetését.

Ám mielőtt részletesen tárgyalni kezdeném Balassa írásának e részeit, arra szeretnék kitérni, amit nem tett szóvá vagy nem vett észre A *nemzeti hamistudat*ban: a magyar irodalmi kánon átrendezésének kísérletét. Határ professzorainak a magyar irodalomra tett megjegyzéseiből ugyanis kirajzolódik a magyar irodalom történetének (persze, elnagyolt) átértékelése. Hallgassunk csak bele, hogyan beszél erről, világirodalmi perspektívából nézve, az angol Alfa professzor: „A 17-18. századi magyar (erdélyi) memoárirodalomnak nincs párja: ez a ti irodalmatok színe-java. Kemény János, Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Apor Péter és társaik. Európai szellemiségű és műveltségű koponyák, akik még akkor éltek és írtak, amikor a provincializmus férgé, a 19. század eklekticizmusa bele nem esett az irodalmatokba.” S valóban, a Határ írásában leszólt nemzeti klasszikusok többnyire 19. századiak. Az angol professzor még azt is hozzáteszi, hogy angol fordításban Déry Tibor „beszürkül”, „Németh László lassított regényei a kutyát se érdeklik angolul”, amit az olasz Gamma professzor azzal told meg, hogy nyugati nyelveken a *Puszták népe*: „szociológiai tanulmány”. Mivel angolra nem a fiatal, avantgárd Déryt fordították, hanem a későbbi realista prózaírókat, talán úgy összegezhethetjük mindezt, hogy Határ írásában felértékelődik a 19. század előtti emlékirat-irodalom, és leértékelődik – avíttként, világirodalmi szempontból másodlagosként vagy helyi érdekűként – a 19. század irodalma és a magyar realista prózaírás hagyománya.

A *nemzeti hamistudat* szerzőjének sokadik hasonló kanonizációs kísérlete, néhányat felidéznek közülük. 1960-ban a párizsi Magyar Műhelyben jelent meg *Csokonaitól Weöresig* című esszéje (olvasható a szerző 1991-es *Irodalomtörténet* című kötetében is), amely nemcsak hasonlóan mutatja be a két költő karakterét, hanem a magyar költészettörténet csúcspontjait.

ként mutatja be őket: „a közbülső csúcsok alatta maradnak”. Weöres költészete a kortárs magyar költészet ellenpontja is: „A magyar költészet többé-kevésbé a 19. század tisztaságát és kiérdemesült, de áporodott hagyományainak a foglya... Legújabb kori költőink pléiade-ja a Parnasse-t és a szimbolistákat alig haladta meg, s igen kevesen tudtak róla és törődtek vele, hogy mi történik Londonban, Párizsban vagy Moszkvában...” Weöres viszont tudta, ő „egyetemes európai költő”, amilyen Csokonai is volt. Határ a *Mahruh veszését* nevezi Weöres – és a 20. századi költészet – legkiemelkedőbb teljesítményének (ezt negyven évvel később is így gondolta), és saját regényét, *Az Őrző Könyvét* állítja párhuzamba vele.

A 18. század (és Csokonai) fel- és a 19. század leértékelésének még világosabb megfogalmazását adta Határ 1977-es, az *Új Látóhatárban* megjelent bírálatában, amelyet a *Három veréb hat szemmel* című antológiáról írt. „Hol sikkad el a magyar ihlet európaisága, egyetemessége? Alkalmassint a Mozart-rajongó Csokonai után, valahol a 19. század első harmadában. A nacionalizmus irodalmi szükségleteinek kielégítésével...” kezdődött Határ szerint a magyar költészet provincializmusa. Weöres antológiájának törekvését így jellemezte ekkor: „A magyar irodalmi tudatot lezökkenteni a 19. századi alapokról, szétfeszíteni a műfajmodellek öntőformáit, a megcsontosodott-sajátos magyar verselképzelet, regényelképzelet; a magyar drámát felszabadítani a helyi érdekű nehézkedés alól; a közizlést... visszaterelni a felé a világérvényes értékrend felé, amely a 18. század végéig irodalmunk oly természetes betájolása volt: íme a szándék.” A szerző *Irodalomtörténet* című kötetének (amelyben a most idézett bírálat is újra megjelent) hazai recenziói általában nem láttak rendszert Határ irodalomkritikai beszédében; alkalmi dicséretei és indázó-túlírt stílusa elfedte előlük kanonizációs szándékait. Pedig újra és újra előtörnek a kötet írásaiban.

Weöres antológiájának kanonizációs kísérletét szóba hozta Rába György Babits-monográfiája bemutatásakor is: „...mint ahogy Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiájának az ízlés újranivelése, a túlértékelt 19. század hátranyomása lehetett a célja..., [úgy] Rába György Babits-tanulmányának is lehet párhuzamos szándéka: a bölcsélet prezenciájának betuszkolása a magyar irodalmi tudatba...” (Ez a bírálat is megtalálható az *Irodalomtörténet* című kötetben.) Íme, *A nemzeti hamistudat* másik fontos professzori mondanója: a magyar irodalom bölcséleti érdeklődésének hiánya, illetve itt: a bölcséleti érdeklődés visszahozására tett irodalomtörténeti próbálkozás. E témáról Határ még többször írt korábban, mint a 19. század kívánatos „hátranyomásáról”. Egy példa, a Gömöri György készítette, a *Híd*-ben 1972-ben megjelent beszélgetésből: „A magyar irodalom a költészetre vízfejű, a filozófiára agykérgi süket...” – olvashatjuk a jellegzetes, túlzó határi megfogalmazást. (Egy értelmezője, Szirák Péter, annak idején *A túlzás poétikája* címmel írt a szerző sokak szerint legfontosabb regényéről, a *Heliánér*-ről. Kifejezése Határ sok-sok írás- és beszédművére találó.)

A Gömöri-beszélgetés egyik válaszából még világosabbá válik, hogyan függ össze világirodalmi látószög, (magyar) irodalomtörténeti értékelés, kortárs kritikai értékelés és saját írói gyakorlat Határnál. Itt is előkerül az immár tízegynéhány éves téma, Csokonai és Weöres kiemelése a magyar költészet történetéből, ám kiegészíti és összeköti a kortárs költészet értékelésével: „...a magyar költészetnek csak az a viszonylag fiatal hajtása érdekel, amely 1) túljutott a józsefattilai vízválasztón 2) levetette a messiáskodás, a közlés, a mezei próféta-ság rekvizitumait és 3) összefűzi a kontinuumot Csokonaival. Az út a fiatal Déry bámulatos találatain, a fiatal Sirató slágeres-tragikus hangvételén keresztül egyenesen vezet Marsall, Tandori, Oravecz és az Új Symposion kísérletező fiataljainak textusaihoz; ami persze – ott és most – egy kissé pionírmunka is”, ami alatt versnyelvi pionírmunkát ért, s azzal támasztja alá, hogy a modern francia és angol költők magyar átköltéseinek meglátászik, hogy „a modern nyugati líra befogadására a nyelv nem készült el.” Gondolom, volna, aki vitatná például, hogy Oravecz Imre hetvenes évek elejei költé-

szete „összejárja a kontinuumot Csokonaival”, mégsem az ilyen vitatható helyekre irányítanám a figyelmet, hanem a fejtegetés átfogó pillantására.

Zákány és macskajaj című írásában, megint csak az *Új Látóhatárban* jelent meg 1977-ben (majd az *Irodalomtörténetben*), már majdnem minden téma együtt van, amely aztán más, sokkal hatásosabb formát öltve *A nemzeti hamistudat*ban elének kerül. A magyar irodalom befelé fordulásának, autarkia-hajlásának bírálata; a nagy és kis irodalmak különbségének jellemzése (a nagyok – a spanyol, az angol, a német, a francia – önmagukban is egészek, míg a kicsik hiányosak); a magyar irodalom filozófiai (és világtörténelem iránti) érdektelensége; a magyar nemzeti felfuvalkodottság, történelmi önsajnálát, a szomszéd kis kultúrák lenézésének bírálata. *A nemzeti hamistudat* felől nézve azonban a legérdekesebb benne francia szereplője: „Egy nagy olvasottságú francia hungarológus, Jean-Luc Moreau szerint irodalmunkkal az a baj, hogy az esetleg inkább fordítható széppróza, vidékies tematikájával, múlt századi anekdotizmusával és stílusmaradiságával alatta marad a lírának, amely viszont nem fordítható.” Vajon Jean-Luc Moreau egyike Határ professzorainak vagy legalábbis Béta professzor egyik „mintája”? *A nemzeti hamistudat* „kulcsregény”? Az előző bekezdések idézeteiből talán láthatóvá vált, hogyan „készült az időben” Határ kritikai életművében *A nemzeti hamistudat*. Ha a professzorok nem fiktív szereplők, hanem valóságos minták után megformáltak, az a szöveget valamiféle közös tudás foglatának mutatja, s nem pusztán a szerző extravagáns termékének.

Próbaképpen hoznék három idézetet Paolo Santarcangelinek egy 1975-ös előadásából, ugyanis Határ professzorai közül az olasz Gamma professzor leírása és nézetei erősen hasonlósak Santarcangeli alakjához és véleményéhez. A példák *A magyar irodalom Itáliában* című előadásából valók: „a legjobb modern magyar prózaírók jelentős része Krúdytól Móriczig, Tamásitól Tersánszkyig, olyannyira kötődik szülőföldje történelméhez, szokásaihoz, légköréhez, hogy a művészi világukba való beleélés csak igen nagy képzelőerő révén lehetséges”; az olasz olvasónak jóval nagyobb erőfeszítésre van szüksége befogadásukhoz, mint például a latin-amerikai prózaírók művei esetében. A későbbi generációkhoz tartozó realista magyar prózaírók művei (Déryé, Németh Lászlóé, Lengyel Józsefé stb.) Itáliában „nem arattak nagy sikert”. Mi a helyzet a magyar líra olasz fordításával? „[K]éteyleimnek kell hangot adnom azt illetően, hogy időszerű-e ma olyan költőket ajánlanunk az olasz olvasónak, mint Ady vagy Kosztolányi. Mondanom se kell, hogy mindkettőjük mily kedves a szívemnek, ám működésük óta mélységesen megváltoztak az idők”. Santarcangeli 1975-ben arra biztatta hallgatóit, hogy inkább a fiatalabb nemzedékeknek az olasz költészettel szinkronban mozgó líráját próbálják fordítani. Határ írásának tételeit tehát a magyar elbeszélő próza tematikus korlátozottságáról és a magyar líra nyugat-európai aszinkronitásáról az olasz szerző előadása visszaigazolja.

Határ irodalomtörténeti átértékelése nem társztalan a magyar irodalomban. Babits Mihály *Az európai irodalom története* című könyvéből hasonló értékelés olvasható ki, mint Határ cikkeiből: a befelé forduló, helyi érdekű, 19. század elejétől kimunkálódó nemzeti irodalmak másodrendűsége az európaiként értett világirodalom egyetemes értékeihez képest. Babits tanulmányát olvasva könnyebben érthetővé válik Határnak minduntalan előkerülő érve a magyar irodalom provinciális elvárásairól: hogy regényei Magyarországon játszódnak, magyar témákról szólnak. *Az európai irodalom története* a 19. század irodalmának a romantikától kezdődő valósághoz fordulását, a korhűség és a helyi szín biztosításának a normáját a nemzeti ’itt és most’ ábrázolásának az igényével magyarázza. Babits a 20. század irodalmának partikulárisává válásáról írja, hogy némely kultúrában faji vagy osztályirodalommá válik, máshol nemzetivé. „Az íróknak legfőbb gondjuk és dicsőségük, hogy amit írnak, az a talajból nőtt, helyi jellegű, »nemzeti« legyen.” Nem kétséges, hogy a szerző számára az irodalomnak ez az átalakulása hanyatlástörténet a világirodalom régi egyetemességéhez és egységéhez képest.

Weöres Sándornak nemcsak a *Három veréb hat szemmel* antológiája, hanem *Psyché*je is „külön irodalomtörténet”, azaz a magyar irodalomtörténet átértékelése (miként Ungvárnémeti Tóth-tanulmánya vagy Czóbel Minka-kiadása is ennek kísérlete). A *Psyché*t Kenyeres Zoltán *Tündérsíp* című Weöres-könyvében modellfelállításnak nevezte. „Annak megálmodása, hogy milyen lett volna egy európai színvonalú magyar irodalom, amely megengedheti magának a fényűzést, hogy csak nyelvében legyen magyar, s ne tematikájában is. A *Psyché* azoknak a verseknek az utólagos megírása, amelyek múlt század [a 19. század] eleji magas irodalmunkból szükségszerűen kimaradtak. (...) Weöres Sándor azt a stílust építi föl ebben a könyvben, ami a rokokó és a biedermeier között nem tudott kifejlődni nálunk, aminek Csokonaitól Ungvárnémeti Tóth Lászlóig megtaláljuk a nyomait”, de alakító erővé mégse válhatott. A *Psyché* eszerint egyrészt a magyar költészet soha-meg-nem-valósult (európai jellegű) modellje, másrészt egy 19. század elején megszakadt folyamat 20. századi folytatása, hagyománypótlás, amely áthidalja a 19. század eleje és a 20. század vége közti távolságot. Weöres hasonlónak láttatta Határ Győző költészetét neki címzett költeménye V. strófájában: „Mióta él a magyar imádság és káromkodás, / valami hívja, idézi, kelti Határ Győző szavait, / Nyéki Vörös Mátyásban vagy Vályi Nagy Ferencben / már ott ébredez ez a beszéd.”

Az utóbbi évtizedek jelentős írói kísérletei az irodalomtörténeti emlékezet átrendezésére főként 20. századi írókat, írócsoportokat vagy szubkultúrákat igyekeztek felértékelni. E kísérletek gyakran arra irányulnak, hogy a saját írói teljesítmény mögé magyarázó erejű irodalomtörténeti hagyományt „húzzanak fel”. A legsikeresebb ilyen átrendezési kísérlet a hetvenes évek második felétől, Lengyel Péter és Tandori Dezső írásaitól kezdődően Ottlik Géza, az *Iskola a határon* központi helyre emelése volt a modern magyar próza kánonában. Szép Ernő lírai költészetének felértékelésében is kulcsszerepe volt Tandorinak. Kukorelly Endre két évtizede újra meg újra visszatér a hatvanas-hetvenes évek budapesti underground avantgárdjának a jelentőségére – legnagyobb nekikészülődéssel 666 999 című írásában (a 2000-ben volt olvasható 2000-ben). Tolnai Ottó néhány évvel ezelőtti nagy beszélgetéskönyvében (*Költő disznózsírból*) az utolsó fejezetben találhatjuk meg a maga rendkívül érdekes „külön irodalomtörténetét”, például a kései Pilinszky-költészet melletti érvelését, s elgondolkodtató fejtegetését arról, hogy a nyugatos versízlés (itt most a *Nyugat* folyóirat versízlésének tradíciójáról van szó) a Pilinszky-lírának csak a korai szakaszát volt képes elfogadni, a késeit nem. 20. század előtti magyar irodalmi hagyományig teoretikusan szinte csak Márton László nyúlt vissza, éppen a *Jelenkorban* megjelent nagy tanulmányában, *A kitaposott zsákutcában*, Weöreshez és Határhoz hasonlóan leértékelve a 19. század, felértékelve a 17–18. század prózahagyományát.

Írók gyakrabban fogalmaznak meg általános kritikát – legalábbis újabban – a magyar irodalomról, mint kritikusok. Nádas Péter nemrégiben, Mihancsik Zsófiának adott könyvnyi interjújában (*Nincs mennyezet, nincs földem*) beszélt a magyar irodalmi nyelvi-formai repertoár szűkösségéről (többek közt, Határhoz hasonlóan, a filozófia hiányáról és e hiány következményeiről is): a magyar irodalomnak „nagyon kevés stabil hagyománya van”, „nagyon kevés dologra támaszkodhat az ember” alkotás közben. Különösen érdekes könyvének az a része, amelyben a magyar irodalmi tradíciót a nyugatiakkal összevetve úgy jellemzi, hogy abban hatszorosak, tízszeresek a „stilisztikai áttételek” mű és személyiség között. Az *Emlékiratok* könyvének megjelenését emlékezetes vita követte Radnóti Sándor értékelése nyomán, miszerint e regény „egész szellemét és stílusát tekintve a német irodalmi tradícióba tartozik” (fellbach-i beszéde, amelyben e kijelentés elhangzott, *Recrudescunt vulnera* című kötetében olvasható). Az interjúkönyvben ugyanazt a problémát az író úgy fogalmazza meg, hogy neki nincs olyan magyar hagyománya, mint Esterháznak Ottlik és Kosztolányi. Határ és Nádas nagyon különböző művei talán arra példák, hogy jelentős alkotások az anyanyelvi formahagyomány szűkössége

vagy egyenesen hiánya mellett is íródhatnak – igaz, ez megnehezíti az alkotás és a befogadás folyamatát.

Az 1988/2-es *Újhold-Évkönyv* Határ–Balassa-vitáját tudtommal nemigen emlegették későbbi kritikusok. A kivétel Bán Zoltán András, aki Határ *Irodalomtörténetéről* – kissé unott – bírálatot közölve kitért a vitára is, Balassa mellett foglalva állást, felröva Határ „fordított provincializmusát”. Bánnak feltűnt Határ irodalomtörténeti víziója: úgy ítélte meg, hogy Németh Lászlónak a nyelvújításban a magyar irodalmi folytonosság megszakadását látó elgondolásának a rokona. Ez tévedés. A *Kisebbségben* kiinduló kérdése épp az ellenkezője a Határénak. Németh esszéje arra keresi a választ, hogyan veszett el a nemzeti jelleg (a „mélymagyarság”) a magyar irodalomból a 19. század elejétől kezdve; A *nemzeti hamistudat* arra, milyen következményei lettek annak, hogy ugyanakkortól elveszett az európai horizont a magyar irodalomból? Modellekre egyszerűsítve, s a *Kisebbségben* ellen „pajzzsal és dárdával” kikelő Babits Mihály kifejezéseit átvéve azt mondhatnám, az 1939-es esszé endogám, az 1988-as viszont exogám irodalmi fejlődést tart kívánatosnak. Határt nem a nyelvújítás, hanem a nacionalizmus okozta törés érdekelte a 19. század első harmadában. Különös módon Németh gondolkodásával inkább a Balassa Péteré, s nem a Határé analóg, ám nem a *Kisebbségben*, hanem az azt korrigálni igyekvő, kiegyensúlyozottabb *Fantomok ellen* című esszé gondolatmenete, amely arra keresi a választ, hogy mi „a mi külön mondanivalónk” a világirodalomban.

Az 1988-as vitának Bán bírálatán kívül egyetlen külső értékelését ismerem: Lengyel Balázs leveleskönyvében (*Újholdak és régi mesterek*, 1999) egymondatos megjegyzéssel tette közzé Határ 1988-as válaszlevelét, amelyben közli az *Újhold-Évkönyv* szerkesztőivel, hogy nem kíván viszontválaszt írni Ács Margit és Balassa írására, s különösen az utóbbit (láthatóan: a fájóbbat) kommentálja is. Lengyel e mondatban Határnak, s nem Balassának adott igazat. Hogy ez az *Évkönyv* szerkesztőinek közös véleménye volt-e vagy csak Lengyel Balázsé, nem tudom. A *nemzeti hamistudat* néhány alapállítása mindenestre párhuzamos a két legfontosabb újholdas szerkesztő többször emlegetett nézeteivel. Lengyel például 1982-ben a hajdani *Újhold*hoz hasonló folyóirat kiadását kezdeményező feljegyzésében azt írta, hogy a régi-új folyóiratot „az irodalmunkat részben ma is nyomasztó »extra Hungariam«-szemléletnek, egyfajta önmagunkba zártágnak” az ellensúlyául is szánná. A magyar irodalom nyugati aszinkronitásáról tanulmányaiban is írt, az alábbi idézet 1972-es *Hagyomány és kísérlet* című kötetéből való: „A 30-as években a nagy külföldi irodalmakban az avantgardizmus túlnyomó győzelmet aratott – s a győzelemben átlényegülve, a költészet világnyelvévé lett. Nálunk viszont (...) az európai lírától eltért, hagyományosabb lett a fejlődés.” Ugyanerről a témáról Nemes Nagy Ágnes is beszélt, részben az újholdas költők fejlődésére is vonatkoztatva, a *Látkép, gesztenyefával* című könyvének nagy, azonos című interjújában, a világirodalomhoz képest konzervatívnak nevezve a magyar irodalmat. Határ persze jóval élesebben fogalmazott A *nemzeti hamistudat*ban, mint Lengyel vagy Nemes Nagy.

Se szeri, se száma azoknak a szöveghelyeknek, ahol Határ a magyar irodalom másodlagos voltáról, provincializmusáról ír. Vajon nyugati emigrációja idején alakult ki ez a képzelet vagy még idehaza? Az *Életút* első kötetében – önéletrajzi beszélgetéskönyvében – Határ felidézi egy 1945–1948 közti párbeszédét Vajda Endrével, kritikus és műfordító barátjával: „Te Bandi. Miért nem írod meg a magad meglátása szerint a magyar irodalom történetét, a 18. század diadalmenetét, a 19. század hanyatlását, a 20. század átértékelését... Tizenhat kötetben! Te lehetnél a magyar irodalom Sainte-Beuve-je!... Mire ő lemondó kézlegyintéssel (»tizenhat kötetben!«) csak annyit válaszolt: – Egy másodlagos irodalom Sainte-Beuve-je lenni...?!” Határ e párbeszédben olyasféle „külön irodalomtörténetet” és szemléletet tulajdonít Vajdának, mint amilyenről későbbi írásaiban találkoztunk. E szemlélet 1945–1948 közti nyomaira az *Életútból* további példákat is lehetne hozni. Azt persze nem tudhatjuk, mi benne a fikció, s mi nem. Ám egy 1956-ban írt szöveg megerősíti, hogy Ha-

tár budapesti baráti körében a magyar irodalmat provinciálisnak látták. „Negyvenkét éves korában, élete virágjában meghalt egy furcsa költő, provinciális irodalmunk egyik legidegenebb, legfélreismertebb alakja” – így kezdte különös fiktív nekrológját Határról Szöllősy Klára. A „nekrológ”, az író addigi (nagyreszt kéziratoss) életművének kitűnő értelmezése, csak évtizedek múlva, 1994-ben jelent meg nyomtatásban. E szövegrészek azt sugallják, hogy Határ irodalmi gondolkodása 1945–1956 közötti kis irodalmi-baráti köreiből a nézeteit vitte tovább.

Ezek az irodalmi-baráti körök úgy látták, mint Szöllősy Klára, hogy Határ írásművésze a magyar irodalom egyik legkevésbé helyi érdekű teljesítménye. Az alábbi idézet Weöres Sándor egy szintén 1956-os leveléből származik: „író-társaságban beszélgettünk arról: van-e olyan magyar regény, mely világsikert arathatna; mely francia, angol vagy német fordításban nem sikkadna középszerűvé, hanem pótolhatatlan értéként ragyogna. Sorra vettük a múlt és jelen kb. félszáz íróját. (...) Végül is, mindnyájunk nagy meglepődésére a te *Heliáné* című regényednél kötöttünk ki: ez a regény európai, anélkül, hogy úgy volna európai, mint a nyugatiak; érdekes, Duna-vidéki, de nem mucsai; ha lefordítanák nyugati nyelvre, nem zökkenne valamely nagy előd hatáskörébe...” A *Heliánét* sem akkor, sem később nem fordították nyugati nyelvekre; a franciára a hatvanas-hetvenes években lefordított Határ-regények nem váltak igazán sikeressé. Weöres levélrészletében az is érdekes, hogy az író-társaság véleménye „mindnyájunk nagy meglepődésére” alakult ki, s az is, hogy értékelése egybeesik a szerző törekvéseivel: Határ, azt hiszem, épp olyan műveket szeretett volna írni, ahogyan Weöres jellemezte a *Heliánét*.

Határ Győzött és Balassa Pétert szellemi értelemben egy világ választotta el egymástól. Határ kereszténység-ellenes és agnosztikus volt, Balassa hívő, vívódó katolikus. Határ a Nyugat értékeinek védelmezője, Balassa kultúrkritikus bírálója. E különbség, tudva vagy öntudatlanul, kiütözött vitájukon, pontosabban Balassa hozzászólásán is. Az alábbiakban nem foglalkozom a vitacikknek *A nemzeti hamistudatra* vonatkozó részeivel, csak két, egyenként is több oldalas gondolatmenetével: a nyugati kultúra bírálatával és a magyar irodalom sajátlagosságának megragadási kísérletével. A Nyugat-kritika külön érdekessége a dátuma: 1988-ban, a rendszerváltás idején íródott (valószínűleg az év elején); jelentősége nemcsak irodalomkritikai, hanem politikai is. S felőle nézve akár a másik témának, a magyar irodalom sajátlagosságát taglalónak is lehet politikai értelmezést adni. 1988 fontos év a szerző pályája szempontjából is: mint *Eszéktől északra* című (Pécsett elhangzott, a *Jelenkorban* megjelent) 1993-as elemző-emlékező írásából tudhatjuk, 1987-ben látta lezárulni az „új próza” tízéves irodalmi (és személyes) korszakát.

„Éppen a Nyugat az, amely képtelen megérteni a mindenkori másikat, pontosabban: kizárólag a saját nyelve, szemléletmódja, »paraméterei« felől képes érteni. Ám ennek nem is megértés, hanem civilizálás – horribile dictu – globális kultúrkolonizálás a neve.” E kijelentést nem valamely posztkolonialista kritikusnál olvashatjuk, hanem az *Összehasonlító sérelemtudományban*. A *nemzeti hamistudatban* „megszólaló” nyugati professzorok hasonló posztkolonialista bírálatot váltottak ki különben Ács Margitból is: később még visszatérek rá. A Nyugat, Balassa interpretációjában, önnön középpontját elvesztett, „pragmatista relativizmusba” fordult, gőgös, „belső ürességét” „semmire sem kötelező mosollyal” leplező, önreflexióra képtelen, a világ többi, szerencsétlenebb részeit megérteni nem képes régió. Balassa gondolatmenete szerint Magyarország vagy akár a magyar kultúra nem a Nyugat része, hanem tőle elkülönülő, sajátos térség: éppen e sajátosság megnevezését kíséri meg az írás legfontosabb részében. Nemhogy nem szorgalmazza Magyarország vagy a magyar kultúra szorosabb kötődését, „felzárkózását” a Nyugathoz, épp ellenkezőleg: tart tőle. „Mély és egyre mélyülő meggyőződése – írja –: a Nyugat pragmatista relativizmusa mint világszerte győztes életvezetési filozófia – vég-

zetes.” Ha jól értem, azért tekinti végzetesnek (Határ túlzásaira emlékeztető túlzással), mert – egyebek között – a „lelkiismeret csöndjéhez”, „belső ürességhez” vezet. E megfogalmazásokból már sejteni lehet, hogy Balassa kultúrkritikájának az ihletői nem a poszt-kolonialista elméletek voltak, hanem 19–20. századi orosz gondolkodók.

Irodalomkritikai normáihoz a tragikum témáján keresztül kapcsolódik kultúrkritikája. „A Nyugatnak a 20. század folyamán felgyorsultan megmutatkozó vétsége, hogy feladta és elvesztette, a pragmatista relativizmus és háritás-ideológia bűvöletében, a tragikum-tudatot, a tragikus önszemlélet és problémalátás képességét”, s emiatt csökkent benne a „mélyebb kreativitás képessége”, noha nőtt a „passzív befogadásé” – írja. A tragikum témája 1986 táján került Balassa kritikusi gondolkodásának középpontjába (írásaiból legalábbis így látom), elsősorban *Hajónapló-töredék (A tragikum elvesztése és irodalmunk)* című beszédében és egyik legkitűnőbb kritikái írásában, az 1985–1986-ra datált *Drámai események: félelem és részvétel a nyolcvanas évek művészetében* című tanulmányában. Azért idézem most fel ezeket az 1986-os írásokat, mert megvilágíthatják az *Összehasonlító sérelemtudomány* számomra ma legérdekesebbnek tűnő vállalkozását, a magyar irodalom sajátlagosságának megragadását, s egyben képet alkothatunk általuk a szerző szinte állandó átalakulásban lévő kritikusi gondolkodásáról.

A *Hajónapló-töredék* nagyon érdekes írás: az „új próza” jellegadó kritikusa felülbírálja benne saját kedvelt irodalmát (és egyben saját kritikusi működését), súlyos hiányt állapít meg benne, korábban nem hangoztatott normát állít fel számára, s meghökkentően nagyot kíván fordítani írásával, normájával az irodalom jellegén. Lássuk először az állapotleírását: „az irodalom sok tekintetben eljutott az áhított – áhítottam – szakmai szoliditás állapotába. Igen: ne mutassunk utat, igen: ne valósítsuk meg a filozófiát, igen: ne hódítsuk meg a természetet, és egyáltalán semmit. Magam is ezt mondtam és mondom.” Mint hamarosan kiderül a gondolatmenetből, helyett a szakmán túllépő és állító irodalmat szeretne látni. „Néhány kiemelkedő kivételtől eltekintve azonban mélységesen hiányolom a tragikus embert, a válságát megnevező, tudatosító, néma végzetét szóra bíró ember jelenlétét”. A „minden mondható” szituációjában az irodalom „komolytalanabb, súlytalanabb, tét nélküli” lett. A program: „a tragikus világkép restitúciója”. Mindenekelőtt látni kell, hogy a *Hajónapló-töredék*ben másfajta kritikusi szerepben láthatjuk Balassát, mint korábbi éveiben, amikor – saját megfogalmazása szerint – az „új próza” „bábájaként” értelmezte-értékelte az elkészült műveket. Itt *elél* a készülő irodalomnak: programot állít elé. S egyben irodalomkritikája a korábbinál sokkal erősebb kultúrkritikai töltést kap. E két vonás: ugyanannak az éremnek a két oldala.

Emlékezhetünk arra is, hogy Balassa 1986-ban kezdte írni a *Halálnapló* darabjait. Én akkoriban nagy jelentőségűnek láttam ezt az esszé-sorozatot: műfaji kísérletként, a szerző pályája fordulataként (a kritikusból előlép a szépíró) is. 1987-ben (még *Harmadkor*-szerkesztőként) előadással szerepeltem Debrecenben a *Határ* című egyetemi folyóirat tanácskozásán: *A nyolcvanas évek művészeti szituációja*. Bátor fiatalember voltam. Az előadás utóbb, magnófelvételtől leírva, több kínos hibával jelent meg a *Határ* egyik számában, a tanácskozás más előadásaival együtt. A *Halálnaplót* az előadás végén hoztam szóba; úgy láttam, e művében (darabjaiban) a szerző „elékanyarodik” annak a prózának, amelynek mindaddig kritikusa volt. Most azt tenném ehhez hozzá, hogy a *Halálnapló* műformáló szándékát valószínűleg a tragikus szemlélet visszanyerésének a *Hajónapló-töredék*ben is kifejtett új programja magyarázhatja meg. Utóbb persze minden másképpen látszik. A *Halálnapló* némely darabja nagyszerű, például a *Molto moderato* című, ám egésze mégis csalódást keltett. Túl sok idő telt el a mű terve és megjelenése közt, s időközben túl sok minden változott meg: a szerző gondolkodása, a politikai rendszer, a magyar irodalom. Mire a könyv megjelent, a belekódolt irodalmi program már elsüllyedt; a lendület, ami az első darabokat jellemezte, a későbbiekben akarattá változott.

Akinek a számára az *Összehasonlító sérelemtudományt* olvasva nem egészen érthető, milyen kulturális, irodalmi következményekkel jár Nyugaton a tragikus szemlélet elvesztése, a *Drámai események*-tanulmányt kell elolvasnia, a három részre osztott írásmű második részében található hat pontot (*A másik színház* című kötet 295–296. oldalán olvashatók). E szövegrészt most nem ismertetem. Inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy e tanulmányban Kelet-Európa úgy jelenik meg, mint ami képes volt megőrizni olyan régi európai értékeket, amelyeket a mai Nyugat már elvesztett, s ezek egyike, a tragikum érzékelésének képessége, Kelet-Európa nagy művészeti lehetőségeként állítódik elénk. A tanulmány a magyar „új tragikusokban” (például Jeles Andrásban, Nádas Péterben, Petri Györgyben) valamiféle ellenáramlatot lát a kortárs nyugati kultúra tragikumhárító, hagyományfogyasztó, kellemességre törekvő, ornamentális jellegével szemben. S a szerző szerint a tanulmány kiindulópontjául szolgáló, címét adó színházi előadás, Jeles rendezése, a kelet-európai művészet és gondolkodásmód jellegzetes hagyományához kapcsolódik: az oroszokéhoz.

Az 1988 körüli években egy rövid írásmű tanúskodik leginkább arról, hogy Balassa számára tragikus szemlélet és orosz kultúra összefüggött: a *Szovjet Irodalom* című folyóirat körkérdésére adott válasza 1989-ből (*Hiába:valóság* című kötetében találja meg, akinek nincs ott a polcán a *Szovjet Irodalom*). A „nemzeti kultúrák közül a magyaron és a németen kívül az orosz volt rám a legnagyobb, legmélyebb nevelő hatással”, írja, s összefoglalja, miben is állt ez a hatás. „Az egyik: a nagy formátum, a tragikum, a lényeg-érezékelés, a nagyszabású létélmény, a legyűrhetetlen tétközpontúság, ami az orosz irodalmat... tanulásom állandó tárgyává tette és teszi. Ebben az orosz páratlan. Ide tartozik a tragikum: kilátástalanság, megoldhatatlanság és hit összefüggésének a »nyomozása« az oroszországban.” Ahogyan a fenti bekezdések után várható is, hangsúlyozza, hogy „Oroszország nem Európa”, sőt: „számomra az orosz kultúra mindenestől megszentelt, ugyanakkor baljós hadüzenet a nyugati autonóm embernek.” Összefoglalva: úgy látom, Balassa több 1986–1989 közötti írásában az orosz kultúrához, irodalomhoz társított jellemzők kritikai elvárásává, normává változnak a nyugati kultúráról vagy éppen a kortárs magyar irodalomról írva, néha jelölve (hivatkozva az oroszokra), néha jelöletlenül. Az *Összehasonlító sérelemtudományban* jelöletlenül van jelen az „orosz norma”.

Határ és Balassa írásait úgy is tekinthetjük, mint amelyek Babits Mihály 1913-as *Magyar irodalom* című terjedelmes tanulmányához szólnak hozzá. Határ írásának az alapkérdése: mi a *belső* oka a magyar irodalom európai ismeretlenségének? Balassa írásának alapkérdése: milyen sajátos színt, értéket ad hozzá a magyar irodalom a világirodalom egészéhez? E kérdésekre a Babits-tanulmányban is megjeljük a választ. A két 1988-as írás mintha a Babits-tanulmány más-más *részét* elevenítené fel. A két 1988-as válaszban közös Babits egykori válaszaihoz képest, hogy nélkülözik a nemzetkarakterológiai, a taine-i és a kifejezésesztétikai alapozást, amely oly meghatározó a *Magyar irodalomban*. Előrebocsátva az értékelésemet: Határ válasza radikálisabbra fogalmazza át a Babitsét, Balassa válasza pedig csak formálisan babitsi, tartalmában szinte ellen-babitsi, bármilyen meglepő is ez attól a kritikustól, aki 1989-es könyvét, a *Hiába:valóságot* *Kis Babits-olvasóval* nyitotta. A Babits-tanulmány bonyolultabb, rétegzettebb írásmű, mint a Hataré és a Balassáé – amivel nem azt akarom mondani, hogy jobb. Nyilvánvaló, hogy leegyszerűsíttem, amikor későbbi (noha hozzá jelöletlenül kapcsolódó) szövegek kérdéseire találok meg benne a választ. Így ez az összevetés nem a Babits-tanulmány, hanem a két 1988-as szöveg több oldalról való megvilágítását szolgálja.

A *nemzeti hamistudat* alapkérdésére a Babits-tanulmányban az a válasz, hogy a magyar irodalmi „művek tárgya annyira tisztán nemzeti érdekű, hogy minden költői erőfeszítés, szárnyalás, szépség az idegenre, kiben a tárgy semmi asszociációt sem kelt, a *tant de bruit pour une omelette* [sok hűhó semmiért] benyomását kell, hogy tegye”. Előkerül a magyar

irodalom világirodalmi ismeretlenségének belső okaként a filozófia kérdése is: „Költői műveinkben sem találunk eszmegazdagságra való törekvést, talán csak Eötvösnél...” Nos, az ilyen válaszokról írtam azt, hogy Határ radikálisabbra hangolta őket a maga írás-művében. Babits e tanulmányában így látta, hogy az élő magyar irodalom az ő korszakában veszti el a „mély és belső egységet a világirodalom egységével”, amely korábban jellemezte. Határ szerint ez már száz évvel korábban bekövetkezett. Azt, hogy az *Összehasonlító sérelemtudomány* válasza önnön alapkérdésére formálisan babitsi, úgy értem, hogy Balassa éppúgy az egyenrangú nemzeti irodalmak nagy koncertjének tekintette a világirodalmat, mint a *Magyar irodalom*, s Babitshoz hasonlóan hangsúlyozta, hogy „minden irodalom önmagában zárt egység, külön mértékeivel, nézőpontjaival, melyek szerint, keretein belül összehasonlíthatunk egyes műveket, de melyeket idegen irodalmakra kivinni, idegen művekkel való összehasonlításokra alkalmazni nyilvánvaló hiba.” Határt éppen ebben a hibában marasztalta el.

Babits és Balassa válasza mégis alapvetően tér el, s ennek egyik nagy oka a század eleji szerző nemzetkarakterológiai és kifejezéssztétikai szemlélete (az irodalmakban az illető nemzet lelke, jellemvonásai nyilvánulnak meg): Balassa semmi ilyesmit nem gondolt. A másik nagy ok miatt mondom azt, hogy Balassa válasza ellen-babitsi: a *Magyar irodalom* egyik legfőbb tétele, hogy a magyar irodalom, mióta írott irodalom, a (nyugat-) európai irodalomba kapcsolódik, „ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében”. A *Magyar irodalom* talán legtöbbet idézett mondata szerint: „A magyar író: Nyugat élő követe a zajgó Keleten.” Ezzel szemben Balassa írása a magyar kultúrát nem tekinti a Nyugat részének, s a magyar irodalom sajátos hangját úgy jellemzi, mint nem-nyugati hangot.

Mi az tehát, amit csak a magyar irodalom tud a világirodalomban az *Összehasonlító sérelemtudomány* szerint? „[C]sak a magyar irodalom tudja provinciális formátum és tragikus lét rejtélyesen kiegyensúlyozott összefonódását, a szellem (a géniusz) megtörtségének varázsát produkálni. [...] A magyar irodalom a végtelenség, a túlfűtött (és így sokszor elvesztett) tragikum világa, aránytalan formátum, »túlfeszített lényeglátás« (Bibó írja többek közt Adyról), beszorult és elszorult nagyság.” „A bennrekedtség és a nagyság, a kontextus végzetessége és az önmagunkon felülemelkedés heroizmusai (igen, igen) tragédiái, komédiái együtt adják ki azt, amit így csak a magyar irodalom tud.” E meghatározások, azt hiszem, megmagyarázzák Balassa kilencvenes évekbeli érdeklődését Vörösmarty költészete, s kitüntetetten Móricz életműve iránt. Mint ismeretes, a halála előtti években Móricz-könyvön dolgozott, amelyből egyes részek elkészültek, többsége azonban nem. Móricz iránti elkötelezettségének gyökerét *Összehasonlító sérelemtudomány* című írásában lelheti fel az olvasó. Úgy látom, tisztában volt vele, hogy az „orosz norma” egy nagy irodalom terméke: az *Összehasonlító sérelemtudományban* egy kis irodalom körülményeire szabva alkalmazta. A magyar irodalom sajátlagossága meghatározásának régióelméleti távlatai is vannak: egy periférikus kultúra jellemző jegyei vegyülnek az „orosz norma” (azaz egy nagy, centrális kultúra) jegyeivel. A fentebb idézett 1986–1989 közötti írásainak fényében Balassa *Újhold-Évkönyv*beli írásának magyar irodalmát főként a lépték különbözteti meg az orosz irodalomtól – még ha nincs is rá utalás a hozzászólásában.

Talán kockázatos állítás, de hát legyen: a magyar irodalom sajátlagosságának leírását akár a szerző rejtett önarcképének is tekinthetjük. Balassa maga is „túlfeszített lényeglátó” volt, ebben az írásában is, végtelenségre hajlamos és az arány-aránytalanság kérdésével saját művében is küzdő író. S ha a Balassa-vitacikkben a szerző önportréját vélem felfedezni, a Határ-esszében az író egyik (néhány regénye főhőse is emlékeztető) maszkját, a megbízhatatlan, álinaiv kópéét, aki túloz, lódít, fecseg és komolykodik, akaratlan kényszerű helyzetek sorába keveredik, ám végül kivágja magát és – igazi individualistaként – odébbáll. Innen nézve talán már érthető, miért írtam, hogy Babits tanulmánya ré-

tegzettebb, mint kései pályatársaié, de nem feltétlenül jobb: mennyivel érdekesebb a Határ- és a Balassa-írás beszélője, mint a tanáros-alapos *Magyar irodalomé*!

Ahogy Határ Győzőről elmondhattam, hogy felfogása nem társtalan a magyar irodalomban, ugyanez igaz Balassa Péterre is. A legfontosabb párhuzam Pilinszky Jánossal adódik, 1972-es, *A kelet-európai kultúrák néhány adottságáról* szóló párizsi előadásával. E szöveg eredetileg a Sorbonne-on hangzott el, magyarul először 1983-ban jelent meg az *Új Írás* hasábjain, s ha Balassa nem is utalt rá konkrétan, a benne központi helyen idézett Simone Weil-passzusra többször is hivatkozott. Az előadás alaptétele szerint „a mi kultúránk és a nyugati kultúra között bizonyos értelemben (...) áthidalhatatlan a különbség”; „a mi kultúránknak tökéletesen más a nehézkedése, az alapja, a kerete”. Mint utóbb kiderül, ez nem a magyar, hanem általában a kelet-európai kultúrák jellemzője, amelybe az orosz is beleértendő, sőt, „a kelet-európai kultúra sajátos feszültsége és drámaisága [a] legtermékenyebben Dosztojevszkij műveiben tükröződik.” A művészetek szempontjából az alapvető különbség egyrészt a népművészet kelet-európai élő jelenléte, másrészt hogy „a kelet-európai művészetek modellje (...) alapvetően vallásos” – szemben a nyugati művészet tudományos modelljével. Az előadás egy ortodox húsvéti mise felidézésével kezdődik, s ez az alaphang végig megmarad: igazi „oroszos” szöveg.

Balassa sokat írt Pilinszkyről: talán az ő írásművészete (és beállítottsága) volt számára az összekötő, vékony szál, amely az újholdasok világától az „orosz normáig” húzódott. Sokat írt a számára fontos oroszokról is: *Majdnem és talán* című könyvében egész orosz blokk található. „Balassa mindig is rendkívüli affinitást érzett a »szent« orosz irodalom iránt” – írta nekrológiájában ifjúkori barátja, Radnóti Sándor. Mint Beck Andrásról megtudtam, első kötetének, a *Színeváltozásnak* az egyik példányát így dedikálta: Aljosa. Nyolcvanas évekbeli írásai viszont arról tanúskodnak, hogy az orosz kultúrán belüli súlypont számára Dosztojevszkijtől eltolódott Tolsztoj felé. 1988-ban, a *Jelenkorban* recenziót írt a több interjújában is mesterként, példaképként emlegetett Török Endre Tolsztoj-monográfiájá (*Világtudat és regényforma*) második kiadásáról, amelyben leszögezi, hogy a nagy orosz hagyomány kortárs kulcsfigurája, Andrej Tarkovszkij (aki egyben a *Halálnapló* kulcsfigurája is) Tolsztojhoz, s „nem annyira Dosztojevszkijhez kapcsolódott”. Bizonyára nem független Török Endre meditatív esszéinek hatásától, hogy Balassa a nyolcvanas évek végétől egyre inkább elfordult a kritikai hozzáállástól és a formalista ihletésű műelemzéstől. Egyszóval: az „orosz norma” megjelenése Balassa írásaiban nem választható el szűkebb értelemben Török hatásától, tágabb értelemben a nyolcvanas évek hazai orosz kultúra-recepciójától.

Van egy jelentékeny, idehaza kevésbé ismert nyugat-európai magyar gondolkodó, Hellenbart Gyula, aki a hetvenes évektől kezdve több írásában is hozzászólt ugyanahhoz a vitához, amelybe Határ és Balassa szövege is belépett. Hetvenes évekbeli cikkei az *Új Látóhatárban* jelentek meg, utóbb *Hamburgból nézve* (1990) címmel kis kötetbe gyűjtötték őket. E félig tanulmány, félig publicisztika jellegű cikkekben többször is visszatért Babits világirodalom-fogalmának a bírálatára, illetve Németh László sajátosan magyar kulturális jellemvonásokat kereső módszerének dicséretére. Az 1975-ben publikált *Lukács György és a magyarok* című írásában például a világtörténelem Európa-centrikus szemléletének kritikáját folytatja így: „A magyar köztudatba különösképpen mélyen befészkelte magát. Történezeink és irodalmáraink valósággal fetisizálják Európa fogalmát: mítoszt és normát csinálnak belőle. (...) Literátor értelmiségünknek is kedvenc szokása ismételtetni, hogy minden európai szellemi áramlatnak megvolt a magyar megfelelője.” Szarkasztikus stílusban a sumér-rokonság kereséséhez hasonlítja a magyar kultúra európaiságának állandó hangoztatását: „mindkettő egyet akar: nagy tekintélyű, fényt és dicsőséget sugárzó kultúrához kapcsolni a magyarságot”. A szerző szerint épp az ellenkezőjével kellene foglalkozni: „történelmünk genuin vonásainak elméleti igényű kimunkálásával”.

Hellenbart néhány évvel ezelőtt magyarországi folyóiratban is kifejtette idevágó nézeteit, a *Liget* egyik 1995-ös számában, *Miért rosszak a magyar irodalomtörténetek?* címmel. „Régóta él a magyar köztudatban, nemcsak az irodalmiban, a meggyőződés, hogy szorosan kötődünk a világirodalomhoz, hogy *lépést tartunk*, sőt *együtt rezdülünk vele*.” E tanulmány mostanában került a kezembe: meglepve láttam, hogy szerzője más beszédmódban, de ugyanazzal a kulcsfogalommal írta le a „lépéstartásnak” a magyar irodalomtörténet-írásban érvényesülő kritikai normáját, mint én is tettem némely tanulmányomban (például a *Megfigyelt megfigyelőkben*) az elmúlt években. Hellenbart kimutatja, hogy „az ideológiává izmosodott lépéstartás-elmélet” az irodalomtörténet-írásban, működés közben a visszájára fordul: a magyar irodalmat a nyugati irodalmak „sima visszhangjaként kezeli”. A magyar irodalom, kultúra helyzete így a nyugatihoz képest „a mindig kissé megkésett fogyasztóé, aki már nem egészen friss árut kap”, és sosem a termelőé. Hellenbart ugyanazt állítja e perspektívával szembe (bár különösebben nem fejt ki), mint idézett 1975-ös írásában: az irodalomtörténeteknek a magyar irodalmat „a benne rejlő genuin törvényszerűségek és struktúrák felismerése, illetve feltárása alapján” kellene leírniuk.

Hellenbart felfogását az Európa-centrikus kulturális-irodalmi perspektíva bírálata, elutasítása, s a magyar irodalom sajátlagosságának feltárása iránti elkötelezettsége teszi minden más eltérő ellenére hasonlóvá az *Összehasonlító sérelemtudomány* pozíciójához. S ezen a ponton találkozunk velük Ács Margit vitacikkének „posztkolonialista” hozzászólója is: Alpha Diallo. Határ nyugati professzorainak beszédébe így szól bele Ács Margit guineai író-fordítója: „a kis népeket a kultúrájuk kisebbségi érzése az úgynevezett nagy kultúrákkal szemben szellemi kiskorúságban tartja. Amíg a kis nép nem meri maga kiválasztani és megbecsülni a saját értékeit, s csak külső mércékben bízik, nem forrhatja ki magát.” Ha már most az olvasóm arra lenne kíváncsi, hogy szerintem kinek, kiknek van igaza ebben az általam immár sokszereplőssé bővített vitában, akkor be kellene vallanom, hogy javíthatatlan „pragmatista relativista” vagyok: mindegyik perspektívának meglehet a maga érdekes vagy termékeny eredménye, s az egyetlen igazság kedvéért nem érdemes lemondani a több perspektíva által biztosított érdekességekről és eredményekről.

Végül egy rövid történet tartozik még ide. Határ Győző nem maradt sokáig a *Jelenkor* fontos szerzője. 1988-ban, az *Eumolposz Jelenkor*-beli közlését lezáró kommentárjában Csuha István „rokontalannak” nevezte Határ műveit a magyar irodalomban, s elutasította a feltevést, hogy e műveket az „új próza” előkészítőinek tekinthetjük. Cikke zárlatából idézek: „Egyszeri, visszaintegrálhatatlan, tanítványok és követők nélküli képződmény a Határ-életmű a magyar irodalomban, amely – a közvélekedéssel szemben mondom ezt – nem termékenyíthetett meg, és főleg nem kelthetett életre semmilyen más irodalmi alkotást vagy irányzatot: ehhez is túl hosszú idő telt el hiányával.” Ha máshonnan nem, a Lengyel Balázs leveleskönyvében olvasható egyik Határ-levélből tudhatjuk, hogy a szerzőt ez az értékelés megbántotta; a kapcsolat elhidegült. Engem itt természetesen nem a történet személyes része érdekel, hanem a kérdések, amelyeket Csuha (1988-ban az életmű talán legjobb honi ismerője!) felvetett, s amelyek *A nemzeti hamistudatban* is megjelentek (például a már idézett, a saját életmű és a magyar irodalmi modell idegenségét állító passzusban). S e kérdések Balassa Péter működését is érintik, ha nem is 1988-as vitacikkét, de az „új próza” hagyománykonstruáló kritikusát mindenképp.

Mindenekelőtt szeretném ugyanis leszögezni, hogy az *Összehasonlító sérelemtudomány* beszélője nem az „új próza” ideológusa, hanem – mint már kiderülhetett – az „új prózát” (belülről) felülbíró, hozzá képest új elvárásokat megfogalmazó kritikus, akinek a meghatározása a magyar irodalom sajátlagosságáról nem veszi figyelembe az „új próza” (általa is leírt) jellemzőit. S ugyanígy, a vitacikk beszélője nem is az újhirdetés hagyományon belül

álló beszélő: vélekedései és elvárásai nem onnan származnak és nemigen egyeztethetők össze vele. Szerintem téved Radnóti Sándor már idézett, a *Holmi* 2003/8-as számában közölt nekrológiájában, amikor Balassa 1990-es évek végi köteteiről (*Koldustorta*, *Törésfolyamatok*) írja, hogy „ezekben az írásaiban először lép túl magyar irodalomszemléletében a Nyugat-os hagyományon, amelyet ő az előző korszakot lezáró Ady után Kosztolányitól és Babitstól máig egy »paradigmának« tekintett.” Én nem így látom. Balassa 1986-tól, az „orosz norma” érvényesítésétől kezdve szemléletében „túllépett” a nyugatos-újholdas hagyományon, s elkezdődött írásműveiben a kétféle szemlélet feszült, nem egyenrangú együttélése.

Vajon mennyire rokontalan szerző Határ Győző a magyar irodalomban? Ahhoz, hogy röviden el tudjam mondani, mit gondolok erről, szükségem van Milan Kundera nevezetes tézisének felidézésére az európai regény történetének két (illetve három) félidejéről. A cseh író *Elárult testamentumok* című könyve egyik esszéjében arról ír, hogy „a regény története... mintha két különböző lehetőséget rejtett volna magában (két módját annak, hogy egy mű regény legyen)”: az egyik lehetőséget a 16–18. század, a másikat a 19. század valósította meg, s a „két félide” esztétikája közt szakadék tátong. Míg az „első félide” regényeit „a nem komolyság szelleme” hatotta át, a „második félide” a valóságérzékeléséé. A 16–18. század szerkezet nélkülinek tetsző, egyszerre cselekményes és elmélkedő, túlzással és valóságérzékeléssel teli regényeit a 19. században felváltották a valóságábrázolás regényei: a „második félide” esztétikája elfojtotta az „első félide”-ét, s csak a „harmadik félide”, a 20. század modernista regényírása rehabilitálta az elfelejtett 16–18. századi regényesztétikát.

E kunderai keretbe helyezve *A nemzeti hamistudatot*, azt mondhatjuk, hogy Határ Győző a „második félide” irodalmát és esztétikáját értékelte le írásában, a 17–18. századi prózáírást értékelte fel, s talán az is kijelenthető, hogy mint a „harmadik félide” írója, regényeiben az „első félide” esztétikájának a rehabilitálására törekedett. Csakhogy, nem lévén magyar „első félide” – mint azt Bán Zoltán András, aki először alkalmazta a magyar irodalom történetére Kundera ötletét kiváló *Családáradás*-bírálatában (*Holmi*, 1996), már megállapította –, Határ számára a spanyol kópéregények, Rabelais, Sterne jelentette az „első félide”-t, valamint Bethlen Miklós önéletírásának nyelve, amit már a *Hid*-beszélgetésben is „nyelvi fürdőjének” nevezett. A probléma, amibe itt beleütközünk: az anyanyelvi formahagyomány meglétének vagy hiányának, a rendelkezésre álló (tehát nem elfeledett) nyelvi-formai repertoár bőségének vagy szűkösségének a szerepe az alkotásban és a befogadásban. Amikor Határ azt mondja magáról, hogy „nem illek bele a hazai kultúra modelljébe” (*Műhely*-interjú, 1981), s hogy regényeinek, költeményeinek a hazai befogadása azért reménytelen, mert a hazai irodalmi modellből „a filozófiai érdeklődés úgyszólván hiányzik”, voltaképpen e problémát vonatkoztatja magára, írásművészetére.

A harmincas-negyvenes években néhány magyar író kísérletet tett a „harmadik félide” kialakítására, s Határ regényírása e szellemi klímából nőtt ki. Ezekben az évtizedekben három egymást követő nemzedék is – Sötér István *Játék és valóság* című esszéjében használt megfogalmazását kölcsönvéve – elidőzött a realizmus és szürrealizmus választóján”. Olyan különböző művek, mint a *Széljegyzetek Casanovához*, a *Hétköznapiak és csodák*, a *Szindbád hazamegy*, mind értelmezhetők úgy, mint amelyek az „első félide” esztétikájának legalább részbeni rehabilitálására törekedtek: a filozofikus kitérők, a valóságérzékelés, a kötetlen vagy szokatlan szerkezet, a nem komolyság szellemének befogadására a regényírásba. S érdekes módon még múltbeli támaszra is letek (vagy lelhetek volna?) a *Tariménes utazása* Vajthó László-féle kiadásában. E keret felől nézve Határ regényírása talán kevésbé tűnik rokontalannak.

Az „új próza” egykorú kanonikus erejű interpretációi alapvetően endogám képet sugalltak a magyar próza alakulásáról. Az *Észjárások és formák* kötetben például idegen

nyelvű irodalmak írói szinte csak a szóba kerülő magyar szerzők rangját „megemelő” funkcióban fordulnak elő. Ez az újholdások hagyományával leginkább összhangban lévő Balassa-könyv. Már a szerkezete, előszava is kirajzolja az Ottlik–Esterházy-ívet, nyitó írása, az *Ottlik és a hó* pedig lecövekeli a Kosztolányi – Ottlik – Esterházy („új próza”) fejlődési paradigmát, amelyet csak a kötet legkésőbb keletkezett írása bont meg, a Mészöly Miklós *Megbocsátásáról* szóló, az „új próza” belső alternatíváját, megújulási lehetőségét felmutató értelmezés. A Nemes Nagy és Ottlik értekező kötetéről írt szövegek pedig Babisot nevezik meg „ősatyaként”. Az „új próza” megkonstruált hagyománya így a „megszakított, helyreállítandó folytonosság” eszméjével, programjával kapcsolódott össze, amely az *Újhold-Evkönyv* megjelenése előtt leglátványosabban talán a *Jelenkor* – Szederkényi Ervin kezdeményezte – *Újhold*-számában (1984/12) öltött testet.

A nyolcvanas-kilencvenes években – ellentétben például a harmincas-negyvenes évekkel – a más irodalmakkal (különösen kortárs jelenségeivel) való állandó összevetés mozzanata ritka kivételnek számított a hazai kritikában. Kis kitérőként hadd említsek egy példát. Emlékszem, milyen nagyot néztem, amikor megjelent Albert Pál válogatott kritikakötete 1997-ben, az *Alkalmak*. Szerzője a hatvanas-hetvenes évek egyik legkiválóbb magyar kritikus volt, Párizsban, de sokak által itthon is olvasva az *Irodalmi Újság*, a *Magyar Műhely*, az *Új Látóhatár* hasábjain: az *Alkalmak* megjelenésének nagy eseményné kellett volna válnia, de hát nem vált azzá. S a kötetet felnyitva csak a magyar irodalomról szóló bírálatait találtam ott, amit a francia irodalomról írt – az új regényről, Robbe-Grillet-ről, Claude Simonról, Butorról (többet is!), Sollersről, Perecről, Le Clézio-ról (ifjúkorom olvasmányai!) –, az nem került a Mészölyről, Konrádról és másokról szóló nagyszerű bírálatok mellé. Így lett az *Alkalmak* a kilencvenes évek egyik jellegzetes kritikakötete ahelyett, amivé lennie kellett volna.

Voltak persze kritikusok, akik a nyugatoson, újholdason kívül más összetevőket is hangsúlyoztak az „új próza” előzményei között, de sokatmondó, hogy a *Bevezetés a szép-irodalomba* 2005-ös monográfiájának, Szabó Gábornak, könyve előszavában kellett felhívnia a figyelmet arra, hogy nem szokás emlegetni a *Prae* és Esterházy műve közti párhuzamokat, noha elég jól láthatók. A legkiegyensúlyozottabb értelmezést talán Márton László adta *A kitaposott zsákutcában*: az „új próza” (és kritikus közege) a *Nyugatot* avatta ugyan önnön előzményévé, de beépített egy nem-nyugatos, destruktív, karneváli szálát is magába Hamvas, Határ, Szentkuthy regényei révén. Hát, nem tudom. Ez bizonyára igaz Esterházyra (különösen a *Bevezetésre*), igaz az „új próza” nyomában, hozzá kapcsolódva felépő Mártonra magára, de nem nagyon tűnik igaznak a többi alapvető szerzőre. Itt mintha mégis Csuha 1988-as szkepszise volna jogosult: az „új próza” előkészítésében Határ művei valószínűleg nemigen vettek részt.

Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy nem hatottak volna rá, ha a hatás nem csupán azt jelenti, hogy a későbbi író eltanul, átvesz egy formamegoldást vagy nyelvi összetevőt a korábbi írótól. Hamvasról írott esszéjében nagyszerűen érzékelteti mindezt Esterházy Péter (a szöveg *A kitömött hatyúban* olvasható): a hatás az irodalmi tér megváltozását jelenti, amiben az írók alkotnak, az olvasók olvasnak. „De mit csinált [volna] Déry, olvasván a *Karnevált*? Mit írt volna még, és mit másként?” Ha a *Karnevál* megjelent volna 1951-ben, Déry (és mindenki más 1951 és 1984 között) valószínűleg valamennyire másként írt, mert másként írhatott volna, mint ahogy az olvasók is másként olvastak, mert másként olvashattak volna. Megváltozott volna az irodalom repertoárja, hogy Itamar Even-Zohar már használt kifejezésével éljek. Amikor Csuha azt írta, hogy Határ életműve „visszaintegrálhatatlan”, bizonyára erre gondolt: hogy művei *utólag* már nem tudják megváltoztatni a magyar irodalmat. Ha *Az Őrző Könyve* és az *Eumolposz* 1948-ban, az *Anibel* 1954-ben, a *Pepito és Pepita* 1957-ben megjelenhetett volna, biztosan más lett volna az ötvenes-hatvanas évek magyar irodalma – és Határ életműve is. De nem tudjuk, miben és mennyire lett volna más.

Ám a nyilvános publikálás és a teljes ismeretlenség között van némi rés. Határ nem „zárult ki saját korából” (ahogyan Kalmár Györgyről, *Summájáról* írta volt Szilágyi Márton), még ha hatása erősen korlátozott és közvetett volt is. Művei ugyan szűk kör számára, de elérhetőek voltak az ötvenes, hatvanas, hetvenes években is. Albert Pál meséli el nagyszerű *Pepito és Pepita*-bírálatában, hogy a negyvenes évek legvégén, az ötvenes évek elején Pesten hogyan csereberélték az értékes íveket: „A *Heliánénak* csak egy példánya került a kezembe, az is ívenként: bolgár-magyar éhenkórász festő barátom hordozta télikabátja felső zsebében a lapokra szedett *Prae* mellé hajtogatva. A dugárut – ó, heroikus ifjúkor! – a Kárpátia sörözőjében cseréltük ki...: egy ív Határt Rilke leveleiért vagy egy Újhold-száért.” Az ötvenes években sokszorosított kéziratokban lehetett Határt olvasni, persze keveseknek; a hatvanas évektől nyugati folyóiratokban; hallani lehetett felolvasásait a BBC rádiójában, majd a Szabad Európa Rádióban (én a nyolcvanas évek elején rendszeres hallgatója voltam, miként Albert Pálnak és Hanák Tibornak is); a hetvenes évektől a könyvei odakerültek budapesti íróbarátai könyvespolcaira. S 1970-től, Bori Imre *A szürrealizmus ideje* című könyvének Határ-fejezetétől kezdődően azok, akiket érdekelt a magyar irodalom modernségének kérdése, már tudhatták, hogy Határt is olvasniuk kell.

Balassa különben Nádas-könyvében feltette azt a nagyon érdekes kérdést (noha talán a meggyőző válasszal adós maradt, mint ahogy én is adós maradok vele), hogy Nádas Péter, illetve az „új próza” szerzői általában, miért választották a hetvenes években azt a klasszikus modern utat, amit utóbb bejártak, s miért nem az avantgárd prózáét, amely lehetőség szintén előttük állt? Nyolcvanas évek közepi énem ehhez azt a kérdést társítaná, hogy vajon miért választott radikálisabb prózaformálási utat a hatvanas évek néhány újvidéki, párizsi vagy londoni írója, mint budapesti pályatársaik? Az egyéni alkaton, az ambíció irányán túl, aminek a szerepét egyáltalán nem becsülöm le, gondolom, főként a szellemi közegek eltérése miatt. A kérdés mindig az: honnan meríthetők energiák? A nyugati emigrációban is, a Vajdaságban is a hatvanas években úgy érezték (úgy is volt), hogy a magyarországinál szabadabb közegben élnek, amelynek az egyik legfőbb jellemzője a nyugat-európai centrum-országok (és a délszláv tagállamok) kulturális életének egyidejű recepciója. Innen származtak a szellemi energiák: a szabadság, fejlettség és egyidejűség tudatából. A magyarországi alkotók energiái viszont sokkal inkább a hagyományból (továbbfejlesztésének kreativitásából) származhattak.

A prózaformálás radikális útjának választása a magyar irodalomban máig hasonló dilemmákat vet fel az írók számára, mint amit a *Prae*-ről írva Szerb Antal fogalmazott meg 1934-ben. „Soha nem éreztem annyira, mint a *Prae* olvasása közben, hogy a művészi forma elsősorban nem esztétikai, hanem szociális tényező. A forma társadalmi megegyezés abból a célból, hogy a művész közölhesse magát a közönséggel. Az író, aki a konvencionális formát ilyen mértékben elveti, eo ipso elveti az olvasót is, legalábbis az olvasók akkora többségét, hogy a maradékot alig lehet már közönségnek nevezni.” A magyarországi írók számára a művészi formát illető dilemma Szentkuthy harmincas évekbeli választásához volt hasonló. (Nem azonos, hiszen a Kádár-korszak publikálási szabadsága jóval szűkebb körű volt, mint a harmincas éveké.) A nyugati vagy vajdasági írók esetében, akiknek a közegéhez eleve nem tartozott nagy létszámú közönség, a formát illető társadalmi megegyezés-kényszer sokkal gyengébb volt. A hátrány, hogy nincs (nagy) közönségük, az alkotás fázisában előnnyé változhatott. Persze ezek csupán előfeltételek voltak, amelyek között nagyszerű és sikerületlen, „az idők új arcát éneklő” és a régít elénk varázsló műalkotások is létrejöttek, létre is jöttek, 1968-ban, ’78-ban, ’88-ban, Londonban, Újvidéken, Szegeden, Párizsban, Pécsen és Budapesten.

A HARMINCKETTIK ÉV

Levelezés közlését az utókorra szokás hagyni. Hogy ezt az íratlan szabályt mégis megszegem, annak oka – az életemben oly fontos szerepet betöltő folyóirat jubileumán túl – az, hogy a nagyszerű és izgalmas korszak, amelynek szerencsém volt részese lenni, szellemi, politikai, történelmi és generációs értelemben lezárult. Hovatovább saját utókorunkban élünk.

Némi habozás után úgy döntöttem, hogy kihagyom a saját szépírói tevékenységemmel kapcsolatos leveleket, annak ellenére, hogy a korszakról ezek is sokat elárulnak, tekintve, hogy az újonnan induló lapok szerkesztőinek kéziratkerő levelei szükségképpen programnyilatkozatot is tartalmaztak, márpedig Erdély- és Magyarországszerte jó néhány új orgánusot alapítottak 1990-ben. Fontosabbnak tartottam azonban továbbra is külön skatulyában tartani szépírói és irodalomszervezői mivoltomat. A műfordítói tevékenységemmel kapcsolatos levelezést ellenben idetartozónak éreztem, hiszen azt a nemzetközi kontextust érzékelteti, amelyben a folyóirat és a kiadó elsősorban az én tevékenységem nyomán talált helyet. Kérem azonban az olvasót, hogy a fordításaimat némelykor illető dicsérő szavakat ne vegye készpénznek – melyik épeszű szerkesztő pocskondiázna egy általa elfogadott kéziratot?

A folyóiratot ebben az időszakban a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó adta ki. A megyei tanács intézményeként működő szerkesztőség alakult át – Takács Gyula megyei tanácselnök-helyettes és Bacsoni Gábor minisztériumi főosztályvezető hathatós támogatásával – 1989 februárjában kiadóvá, egyrészt azért, hogy a helyi könyvkiadás régi álmát megvalósíthassuk, másrészt mert aggályosnak tartottam a lapot az MSZMP érdekltségébe tartozó Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat hatáskörében hagyni. A kiadó igazgatója és a főszerkesztő egyszemélyben én voltam, az olvasószerkesztő Csuha István, a tördelészerkesztő augusztusig Takács József, utána Gállos Orsolya. A lap főmunkatársa Csorba Győző, a szerkesztőbizottság tagjai a felsoroltakon kívül Balassa Péter, Bertók László, Hallama Erzsébet, Kalász Márton, Parti Nagy Lajos és Pákolitz István, a szerkesztőségi titkár Szundy Zoltánné, Klárka.

A kiadó első három könyve 1989 őszén jelent meg, 1990-ben már egész évben kiadói tevékenységet is folytattunk. A lapot 1989 szeptembere óta számítógépen szedtük.

A levelezés nem ad arányos képet a kapcsolatok intenzitásáról. A legintenzívebb kapcsolatban ebben az időben Balassa Péterrel és Mészöly Miklóssal álltam, eszmecseréink azonban túlnyomórészt telefonon és gyakori személyes találkozások alkalmával zajlottak.

*

Joinville-le-Pont, 1990. január 4.

Kedves Gábor,

sorolhatnám a mentségeimet, amiért még csak most köszönöm meg a könyveket és a *Jelenkor* előfizetését – rendes, komoly influenza december elején, agyködösítő nátha most, a kettő közé ékelve pedig a romániai események –, de remélem, *megértést tanúsítás iránymában*.

Azt viszont, hogy nem számítottad bele a költségekbe a könyveket és azok postázását, én nem *nyugtázom* megértéssel. Nagyon zavar az a tény is, hogy nem lehet ezeket a kiadásokat belátható időn belül rendezni. Ne küldjek mégis egy összeget IBUSZ-BC számlára?

– Ami a pénztelenséget illeti, magam is hasonló cipőben járok: emiatt nem láttam az édesanyámat 1983 ősze óta. Megpróbálom most összehúzni magamat, és – immár francia útlevelemmel a zsebemben, 12 év után – elrepülök „abba a fantasztikus országba” (E. P.-idézet) április második felében.

Mészöly könyvét már elolvastam (emiatt talán kevesebb megértést fogsz tanúsítani a nem-írásért). Krasznahorkaiét még csak félretettem csemegének: a Kortársban megjelent részlet bonyolultul egyszerű zsenialitása, a realitás és a szimbolika vibrálása már ott megragadott, de nem tudtam, hogy könyvből vett részlet. (Plusz még rá véltem ismerni a szereplők eredetijére is. Ám lehet, hogy tévedek.) – A folyóirat rendben megérkezett, de hibás címmel: légy olyan kedves, javítsd ki a helységnevet Joinville-le-Pont-ra.

A Hegyi Lóránd-könyvbe belekukkantottam, igen jónak ígérkezik, de sokkal több illusztrációval lenne érdemes megoldani a francia kiadást. Nagyon hamar nyélbe kellene ütnöd az üzletet, mert 1) most van iránta érdeklődés: ld. a mellékelt Figaro-cikket (ha találkozol E. P. mesterrel, megmutathatod neki a rá vonatkozó sorokat), nem tudom, ismered-e a cikkíró; 2) a figyelem hamarosan Romániára fog irányulni: a franciák felfedezték a szegről-végről való rokonságot, és most naivul áradoznak, hogy „ott mindenki milyen remekül beszél franciául”.

Tudván azt, hogy magad gyártottad a szövegszerkesztőt, csak még nagyobb a csodálatom az eredményt látva. Magam is kaptam a programot. Két lap ismertetővel, segédkönyv nélkül. Nekem kellett rájönnöm a fogásokra. Egypárszor igen meleg helyzet állt elő. A program egészét még ma sem ismerem. Majd ha nagy leszek és sok pénzem lesz, a tavaly kihozott új változatot veszem meg, amelyben már nemcsak helyesírás- és szóelválasztó-, de még szinonimaszótár is van. Már a meglevővel is lehet magánszótárát készíteni. (Ez volt a célom a választáskor, ugyanis a Termelési-regény fordítása során felgyülemlett céduláimat rendszerezni szeretném, és egy állandóan terjeszthető magyar-francia, francia-magyar kifejezések és állandósult szókapcsolatok szótárát tervezek összeállítani – magamnak. Nyilván tudod: Eckhardt mesteré csapnivaló!)

Amstrad PC 1512 HD20-as géppel és EPSON LQ 500-as nyomtatóval dolgozom. A dupla hosszú ékezetet véleményem szerint csak az idézőjel immobilizációjával lehetne elérni – mint a tréma és a kúpos ékezet esetében –, amivel viszont kizárnánk az idézőjel rendeltetészerű használatát. Elküldöm azért a billentyűzet rajzát és a jeltáblázatot, de arra kérek, ne tölts vele feleslegesen sok időt. (Mindazonáltal nagyon meghat már maga a javaslat is, és végtelenül hálás lennék, ha sikerülne megoldanod a problémát. Kizárt ugyanis, hogy éveken belül másik számítógépet vegyek.)

Várom a választott Folio-könyvek listáját!

Szeretettel üdvözöllek

[Járfás] Ágnes

Boldog új esztendőt!

1990, jan. 8.

[Járfás Ágnes Párizsban élő magyar műfordító, „magad gyártottad a szövegszerkesztőt”: 1987-ben megvettem a Videoton 64 kB-os játékszámítógépét, és az ahhoz árult kezdetleges szövegszerkesztő programot írtam át úgy, hogy billentyűzeten, képernyőn és nyomtatásban az összes kelet- és nyugat-európai ékezetes betűt produkálni tudja; ugyancsak erre a számítógépre gyártottam egy programot, amely az elfogadott kéziratok terjedelmét és egyéb adatait tárolta; ennek segítségével állítottuk össze a számokat. Az első igazi számítógépet – 200 kB-os merevlemezzel – 1989-ben sikerült megvásárolnunk. Sokáig ez maradt az egyetlen számítógépünk, a begépelés és a szerkesztőség levelezése továbbra is Videoton játékszámítógépeken folyt.]

Kedves Csordás Gábor,

új címemet szeretném megírni, hogy kapcsolatba léphessünk. Nagyon örülnék, ha a kötetből lehetne valami, és szeretném, ha a földrajzi távolság nem nagyon nehezítené a dolgot. Én minden lehetséges munkát, azt hiszem, el tudok itt is végezni, és minden szerkesztői javaslatára tudok válaszolni.

Címem: 11818 Darlington Ave. #102, Los Angeles Ca. 90049 USA. Telefonszám (minden esetre): (1 213) 447-0713.

Édesanyám utánam küldte a Jelenkor nyári és őszi számait, nagyon jó volt olvasni őket, és várom a többi.

Sokszor üdvözlöm és boldog új évet kívánok

Forgács Éva

[Balassa Péter közvetítésével kaptam meg Forgács Éva „lazán összerakott írásai” gyűjteményét, és megírtam neki, hogy szívesen összeállítanék belőlük egy kötetet. Arra a levelemre 1989. november 6-án válaszolt. A *Bauhaus* című könyvet 1991 novemberében adtuk ki.]

1990. I. 11.

Kedves Gábor Csordás!

Mellékelem az új fordítást. Remélem, idejében érkezik. Emlékeztethetném az utolsó levelemben említett kérésemre? Mostanában kevés az időm, mert mint a megszállottak azon dolgozunk, hogy a megújulás el ne aludjon (vagy hogy megakadályozzunk valami még rosszabbat). A SED-PDS sajnos nem fair.

A Neues Forumnak most már van egy saját kiadója Lipcsében, és örülnének, ha rázós politikai szövegeket (vagy polit. vonatkozású szépirodalmat) fordítanék nekik. Tudna ajánlani valamit ebben az irányban? Kínos számomra, hogy folyton új kívánságokkal állok elő, de hát ilyen idők járnak. Talán egyszer jóvá tudom majd tenni a mostani nyomulásomat.

Látogasson el már egyszer mifelénk!

Üdvözlettel,

Rainer Koch

[A megszólítás kivételével német nyelven. Rainer Koch újságíróként keresett meg, és szenvedélyesen érdekelte a magyar irodalom. '89 után belevetette magát a politikába, de még évekig kapcsolatban maradtunk. Könyvekkel és információkkal láttam el, cserébe a könyveinkről szóló ismertetőszövegeket fordította németre.]

1990 01 11 Kedves Gáborkám, elküldöm ezt a cikket mint furcsaságot, tanulságos melléfogásaival együtt. Ez a londoni esti lap közel 2 millió példányban jelenik meg. Kémjelentésem: a reflexológia leáldozóban (mint Te is tudod, bár agyműtételnél továbbra is kénytelenek arra támaszkodni); a talamuszelmélet viszont él és virul.

Ölel

[Határ] Győző

[Határ Győzővel a nyolcvanas évek közepén Lengyel Balázs révén ismerkedtem meg. 1989 áprilisában, amikor elindítottam a könyvkiadási programot, levélben kértem, hogy tegyen javaslatot, mit adhatnék ki tőle a tervezett „Élő Irodalom” sorozatban. 1989. május 7-én kelt előző levelében részletes tervezettel válaszolt. A mellékelt újságcikket nem őriztem meg.]

Budapest, 1990. január 19.

Kedves Gábor,

az elküldött esszékötet kéziratához mellékelek még egy tanulmányt, amit szeretnék

belevenni: Márki de Sade-ról szól, s a terv szerint a „Felvilágosodás minden áron” c. esszé mellé kerülne.

Üdvözzettel:

Földényi Laci

[A *túlsó parton* 1990 októberében jelent meg. Kéziratát Földényi F. László 1989. december 18-án küldte el.]

Kedves Barátunk!

Értesítelek, hogy a Platform tagjai legközelebb február 5.-én délután 3 órakor ülnek össze az Írószövetség klubjában.

Tájékoztatásul – vagy: emlékeztetőül – elmondom, hogy legutóbbi találkozásunkkor Csaplár Vilmost alkalmi szóvivőnek választottuk, aki ezt a tisztelet meghatározatlan, rövid időre vállalta, Tábor Ádámot pedig megbíztuk azzal, hogy az Írószövetség tagfelvételi bizottságában a Platformot képviselje. Talán ennyiből is kiderül, hogy legutóbbi ülésén ez a „lépcsőházi társaság”, ahogy a csoportot az alkalmi szóvivő nevezte, legsürgősebb feladatának az Írószövetség megfiatalítását tekintette. Lehetetlen állapotot tükröz az – mondták többen is, – hogy az Írószövetségnek nincs harminc év alatti tagja.

Soron következő találkozóinkra szeretettel várunk.

A szervezők nevében:

Kőrössi P. József

[Az Írószövetség fejléces levélpapírján. A szövetség 1989. nov. 25-26-án megtartott közgyűlésén többen is felháborodtunk azon, hogy a szervezeti alapelvek felülvizsgálata, a kor kihívásaira adandó válaszok keresése helyett csak politikai szalmacséplés és panaszkodás folyik. Elhatároztuk, hogy az Írószövetségen belül autonóm csoportot alakítunk, amit „Lépcsőházi társaságnak” neveztünk el (tudniillik a lépcsőházban született az ötlet). Huszonheten csatlakoztunk ott helyben, meg Esterházy Péter, akit én hívtam fel egy telefonfülkéből. A szünet után szót kaptam, és be is jelentettem a platform megalakulását, felolvastam a csatlakozók névsorát. Kőrössi P. József az Írószövetség titkára volt akkoriban.]

Kedves Gábor,

nagyon jólesett legalább telefonon hallani a hangod, egyszerűen hihetetlennek tűnik, hogy már évek óta nem láttuk egymást.

Hálás vagyok, mert közlöd az interjút. Abban sok mindent elmondtam, amit – milyen furcsa – három évtizede nem mondhattam el Magyarországon – még az utóbbi időben, a demokratikus korszakban sem.

Egy dologra szeretnék megkérni. Mindenképpen írástok alá az évszámot. Én úgy emlékszem, hogy ez 1988-ban volt – és azóta nagyon sok dolog megváltozott. Akkor én például egészen nyíltan ’56-os forradalomról beszéltem, ezért akkoriban az itteni írókat odaát feketelistára helyezték. Ellenőrizd: nem is mondták így. Egyszerűen megkerülték a témát. De beszélék a magyarság létszámának csökkenéséről is, adatokkal támasztom alá, akkor erről nem beszéltek azok sem, akik ma hangosak. Én előtte a zágrábi Danasban beszéltem erről. Akkor arról beszéltem, hogy „az egyetemes magyar irodalom térképét nem kell felszabdalni”, itt nálunk a Bori-féle doktrína miatt kihívtam magam ellen az istenek haragját. Vagy figyelj csak fel arra a mondatra, amikor arról beszélék, hogy „rendezni kell egy hosszabb időszak hiányosságait”. Nem hiszem, hogy ezt az interjúkötetben bárki is pengette volna. (A Lemondás és megmaradás kötetben jelentek meg azok az írások, amelyekre utalok, – magyarul éppen te közzétét belőlük – azokban írok a folyamatosság terrorjáról.) A hosszabb időszak hiányosságait emlegetni akkor és itt – tilos volt. Ma pedig ajánlatos. Ezért jó lenne valami módon felhívni ezeket a dolgokat a figyelmet, legalább a

dátum megjelölésével. Az interjúkötet sajnos bosszantóan késik, amiért persze nem a szegedi egyetemisták felelősek.

A Bevezetés az elbeszélésbe további darabjait rövidesen küldöm. A Kisebbségi elégia még tavalyi, szerencsére tavaly megjelent szlovénül. Talán jó lenne meghagyni a felcímet, a Közép-Kelet-Európa... volt a 7., akkor az Elégia... a 8.

Tudom, hallottam, hogy nagyon el vagy foglalva, de néha írhatnál néhány sort.

A Jelenkort mindig várom, kitűnő, érdekes, hogy milyen sokan utánozzák most ezt a modellt.

Ölel,

[Végel] László

Újvidék, 1990. január 30.

[„A homogenitás eszményének agóniája” az áprilisi számban jelent meg. „Lemondás és megmaradás”: *Odricanje i opstajanje*, Újvidék, Književna zajednica, 1986. Magyarul csak 1992-ben adta ki a Cserépfalvi.]

Kedves Gábor,

mellékelve visszaküldöm a korrektúrát, némi javításokat tettem rajta. Fontos írásomnak tartom – ellentétben nem egy érintettel vagy érdekelttel. Örülnék, ha N. N. Á. nem olvasná, mert csak felizgatja, de nem kérhetem Tőled, hogy a számból ne küldjetez neki (már abból, amelyben megjelenik), mert úgyis kezébe fog kerülni. A másik érintett, aki kegyetlenségével betegségem okozója volt, ha nem tudod ki, annál jobb. Ha tudod ki, úgy arra kérlek, kérj tőle írást, mert tehetségét becsülöm. Úgy hallom – hiszen kapcsolatunk véglegesen megszakadt –, hogy az a képze, hogy miattam utasítják vissza, érvényesülését tönkretettem. Ennek ugyan éppen az ellenkezője igaz – de itt nem az igazság számít, hanem a kialakult kényszerképzet. Kegyetlenségének szubjektív indoklása.

Más. Markó Béláról írtam, de nem tartom megjelentethetőnek. Ferencz Győző kötetével együtt olvastam – ő is formahű –, s önkéntelenül vele vettem össze. Markó a Nyugat hangján ír, nincs egyéni hangja, Ferencz Győző viszont eredeti, jelentékeny költő. Az összevetésben minden igyekezetem ellenére rosszul jár, amellet Ferencz Győzőre nézve méltatlan az összevetés. Nagyon sajnálom, de a tanulmány, amelyen vagy tíz napot dolgoztam, nem sikeres. Valójában Várady Szabolcs és Ferencz Győző az, akivel egy más tanulmányban foglalkoznom kellene. Kritikai életünk sajnos olyan, hogy felkapott (részben politikailag kiemelt) költőket és írókat kolportál, és a bensőségesebb hangúak – érdemüktől függetlenül – nem kapnak kellő visszhangot. Más képlet, de azért felvetem: nem íratná-e Horváth Tamás Szamurájok című könyvéről (regény) megérdemelné. Olvasom a Jelenkor újabb számait, nagyon jók, csak gratulálni tudok. Megint más. Nem írná-e egy tanulmányt az Újhold számára Kertész Imréről? Március közepéig kellene. Neked való feladat. Végül újból köszönöm a cikkemről írt jó szavakat. Nagyon jólesett és megerősített hitemben.

Szeretettel

Lengyel Balázs

[A levélen nincs dátum, a borítékot nem őriztem meg, de a lefűzés sorrendje szerint januárban kellett érkeznie. A „Visszatérés” az áprilisi számban jelent meg. Tudtam, ki a másik érintett, és kértem is tőle írást. A Kertész-tanulmányt sajnos nem írtam meg, ahogy sok más sem.]

Kedves Munkatársam!

Mint azt legutóbbi levelemben jeleztem, az „Értelmiségpolitikai” munkabizottság, a Tudománypolitikai Kollégium vitáját követően sem szűnt meg működni, de tevékenysége új, a pártok, érdekvédelmi szervezetek képviselőivel folytatott konzultációk formáját ölti.

A kollégiumi vitán szerepelt dokumentumot eddig a következő szervezetek képviselői kapták meg:

Független Szociáldemokrata Párt
Magyar Zöld Párt
MDF
SZDSZ
MSZP
MSZDP
SZOT

Bajcsy Zs. Társaság

Magyar Néppárt

Kereszténydemokrata Néppárt

Független Kisgazdapárt

FIDESZ

Demokratikus Szakszerv. Ligája

Mérnöki Kamara

E konzultációk egyikét – az MDF meghívására – február 9-én 16,30 órai kezdettel tartjuk a Budapest, III. Miklós tér 1. sz. alatti „Selyemgombolyítóban”.

A konzultációra – mint munkabizottságunk tagját – tisztelettel meghívom.

Üdvözlettel

Hargitai Gábor

Budapest, 1990. február 2.

[„Minisztertanács Hivatala Tudománypolitikai Titkárság” fejlécű, címeres levélpapíron. A munkabizottság az 1989-ben életre hívott ún. deregulációs bizottságok egyike volt. A konzultációkban már nem vettem részt, tudtam, hogy olyan szövevényes játszmák kezdődnek, amelyeket képtelen lennék átlátni.]

February 12, 1990

Kedves Csordas,

elnézést a késedelemért... Először is – költözködtem; fent látható az új címem. Másodszor – Románia. El nem tudod képzelni, mennyi dolgom volt az utóbbi hónapokban. Napi 14, 16 órát dolgoztam „román ügyekben”. Nem csak az Amerika Hangjánál végzett munkámra gondolok. Riportokat, cikkeket írtam; rádió- és tévéinterjúkat adtam; magyarázatokkal, részletekkel szolgáltam arról, hogy mit kell tudni... Romániáról. Az itteniek – a politikusoktól az újságírókig oly keveset tudnak Romániáról; néha úgy éreztem, megbolondulok!

Nem sikerült megszereznem a kért Dinescu-kéziratokat. De február 25. és március 8. között Bukarestben leszek, és természetesen megkérem Dinescut, hogy adjon egy másolatot a kéziratból.

Mellékelem a könyvemet, amit – házi őrizetben – Romániában írtam, néhány itt angolra fordított verset (ugyaneből a kötetből) és Szöcs Géza néhány magyar fordítását. Sehogy sem tudok kapcsolatba lépni Gézával... De beszéltem telefonon Bodor Pállal, aki azt mondta, hogy boldogan lefordítaná néhány versemet számodra. Így változatlanul remélem, hogy lesz lehetőség kiadni Dorin Tudoran verseskötetét magyarul. Kérlek, értesíts, hogy még lehetséges-e.

Én bármikor kész vagyok közölni az „Agorá”-ban bármit Csordás Gábor aláírással. Küldj akármit. Mit szólnál például néhány oldalnyi szöveghez... az 1989 decemberi romániai eseményekről?!

Kedves barátom, a legjobbakat kívánom neked és feleségednek, és ne feledd, bármikor boldogan megyek Magyarországra!

Dorin [Tudoran]

[Angol nyelvű levél, az *Agora* folyóirat fejléces levélpapírján. Dorin Tudoran (Temesvár, 1945) román költő. 1985-ben sikeres éhségstrájk után kivándorló útlevelet kapott, és elhagyta Romániát. Amerikában „Agora” néven alternatív kulturális folyóiratot adott ki, B6 formátumban, hogy könnyebb legyen becsempészni az országba. Megismerkedésünk (1986) után rendszeresen megkaptam, és több romániai barátomnál is láttam példányokat belőle. A melléklet *De bună voie. Autobiografia mea* c. Dániában románul megjelent verseskötete (Aarhus, Editura Nord, 1986) és az *Optional Future* c. angol nyelvű kötet (Daphne, Europa Media, é.n.).]

Szia Gábor!

Ezt a Miłosz-kötetet fordítom, az idézetek egy részét megtaláltam, sokat a Te fordításodban (Szymborska, Kochanowski stb.). Jó lenne, ha a többi verset is megcsinálnád. Egyben nem vagyok biztos, megvan-e magyarul az idézett Blake, ha úgy tudod, hogy nincs meg vagy kedved van újrafordítani, azt se hagyd ki.

Kb. egy hónap múlva kellene, Bojtár majd küldi a szerződést, ha elvállalod. Nagyon örülnék, ha nem kosaraznál ki, válaszolj majd, hogy mit szólsz hozzá.

Címem [itt a cím következik]
üdvözlettel

[Pálfalvi] Lajos

II. 13.

[Szülőházam, Európa, Kalligram/Vigilia, 1993. Pálfalvi Lajos „A költészet tanúságtétele” c. fejezetet fordította.]

Gábor!

Hiányzol, amikor nem vagy itt!
üdvözöl

Kápéjé

90. febr. 13.

[Kőrössi P. József levele, mert megint nem mentem el a Platform összejövetelére.]

Budapest, 90. II. 18.

Kedves Gábor,

hiányoztál Lublinból. Bogusławék, Bohdanék várnak, mihelyt időd engedi. Tanulságos is a mostani lengyel légkörbe belepillantani: hasonló zavar, tanácstalanság, (ál)kilátatlanság uralkodik, mint is [itt?]. És minden esély megvan rá, hogy a kultúra padlóra kerüljön. A könyvek ára magasabb, mint nálunk.

Wacusz végleg átköltözött Zakopanéba. Nem találkoztam vele, de tudom, hogy gyötri a magány. Írjál (!!!) neki feltétlenül. Mellékelten továbbítom Neked egy különlenyomatát.

(Címe: [itt a cím következik])

Egyszer, ha jól emlékszem, Te tettél említést a svéd „Sozialhilfe” diktatúrájáról. Jacek Kubitsky Svédország belülről című, [a] napokban a szegedi Univerzum Kiadó gondozásában megjelent könyve pontosan ezt bizonyítja.

Időm java részét most már három hete a némettanulás tölti ki. Szerdán államvizsgázom.

Remélhetőleg hamarosan írással is tudok jelentkezni Nálad.

Mindnyájatokat ölel

[Kovács] István

[Nem emlékszem, miért kellett volna Lublinban lennem. Bogusław Wróblewski az *Akcent* c. lublini

folyóirat főszerkesztője; Bohdan Zadura költő és prózaíró, akkoriban a varsói *Twórczość* prózarovat-
 vezetője és az *Akcent* munkatársa; Wacusz – Wacław Felczak (1916–1993) lengyel történész, közös ba-
 ráatunk; az 1938/39-es tanévben az Eötvös Kollégium diákja volt, 1940 nyarától 1947-ig a londoni
 emigráns lengyel kormány futára és összekötője, a budapesti bázis parancsnoka; egy lengyel család
 kimenekítése közben 1948-ban a Kárpátokban elfogták és halálra ítélték, de nem végezték ki; 1956-
 ban súlyos betegen szabadult a börtönből; tökéletesen beszélt magyarul, könyvet írt Magyarország
 történelméről; 1958-tól a krakkói Jagelló Egyetemen tanított; közvetlenül halála előtt professzorrá
 nevezték ki.]

Kedves Gábor, Ilia Mihály küldte el nekem ezt a kivágást az újvidéki „Magyar Szó”-ból,
 Szokolczay is küldött egy példányt. És mert Bori a Jelenkort említi, elküldöm nektek. A
 régi barátsággal

990. 02. 19

Takáts Gyula

P. S. Mi újság a januári számmal? Megjelent már? Vagy én nem kaptam?

[Bori Imre „Egy Takács Gyula-versről” című, 1990. január 13-án megjelent cikkének fénymásolatán.]

Budapest, 1990. február 21.

Kedves Barátom!

Társaságunk, amelyet eddig Platformként, újabban pedig – magunk között – Lépcső-
 házi Társaságnak nevezünk, – kéthetes kényszerű szünet után legközelebb március 5-én
 15 órakor ül össze az Írószövetség klubjában. Erre az alkalomra meghívjuk azokat a fiatal
 és fiatalnak már nem mindig mondható írókat is, akik sem a JAK-nak, sem az Írószövet-
 ségnek nem tagjai, de azok lehetnének. Lehet, hogy egyelőre nem értünk el mindenkit,
 akire érdemes odafigyelni, ezért hangsúlyosan újra kimondjuk: társaságunk nyitott, talál-
 kozóinkra bármikor bárki – hivatalosan is! – eljőhet.

Legutóbbi találkozóinkon többek között arról is szó volt, hogy a csehszlovákiai és a ro-
 mániai forradalmi események után nagy a valószínűsége annak, hogy könyvkiadásunkra
 újabb feladatok várnak, hiszen elvileg legalább egymillióval megnőtt a potenciális olva-
 sók száma. Úgy tűnik, a kis kiadók gyorsan észrevették ezt a lehetőséget és élnek is vele.
 De, amint tudjuk, nem mindig ők azok, akik a klasszikus szépirodalmat, kortárs szépiro-
 dalmat stb. kiadják. Felkészültek-e a nagy állami kiadók arra, hogy ellássák a határon túli
 magyar olvasókat?

Fölmerült az is, hogy nézzünk utána és érjük el, hogy hozzák nyilvánosságra, a Kiadói
 Főigazgatóság az elmúlt évben milyen könyveket támogatott, és mekkora összeggel.

Legközelebbi találkozónkon ezekről és minden egyéb felvetett kérdésről szó eshet,
 vita alakulhat ki.

Találkozónkra mindenkit, aki úgy gondolja, jól érezheti magát közöttünk – és ezért a
 maga részéről is mindent megtesz – szeretettel várunk.

A szervezők nevében

Kőrössi P. József
titkár

1990 febr. 26

Kedves Gábor!

Két fejezetet küldök. Befejeztem a regényt, piszmogok még vele; az utolsó tíz-tizenöt
 oldalt, egypárszor – mint szokásom – újraírom még. A X. fejezetet adom március 20-ig.

Remélem a Szász Béla-könyvről is meg tudom írni az esszét – időszerű még? – úgy hogy a július-augusztusi számban (ha akarod) jöhessen. (S talán addigra új történeti esszéim kötetéről is le tudsz adni már reflexiót); beszéljünk még mindezekről.

Baráti jókívánságokkal

Sándor Iván

[Az *Arabeszk* című regényről (Magvető, 1991) van szó, amelyet folytatásokban közöltünk. Az esszé-kötet *A föld alá vitt tények üzenete* (Szépirodalmi, 1990); az 1991. februári számban írt róla Kovács István.]

Tisztelt Csordás Gábor,

Kovács István barátom bátorítására fordulok Önhöz több kéréssel is. Még a tavaly elhatároztuk, hogy kiadunk egy Eminescu-tanulmánykötetet (több nyelven), és erre a MM adott is elég komoly támogatást. Rövid időre úgy tűnt, hogy a kötet értelmét veszti. (Ha marad a Ceau-uralom, akkor komoly fegyverténynek számított volna, és a követséget is izgatta a nyugati emigránsok részvétele.) Úgy tűnik azonban, bárhogy is alakuljon a román-magyar viszony, ez a kötet jelentőségén nem változtat, legfeljebb más megvilágításba helyezi. Ha erősödik a román nacionalizmus, akkor az ellen egy kis figyelmeztetés, ha normalizálódik a helyzet, akkor a normális élet tartozéka, mint ahogy az is lenne, ha nem kellene még annyi mindenre gondolni. A kötetbe eddig a következők készültek el: Köpeczi Béla, W. v. Aichelburg, Fried István, Domokos Sámuel, Negoïtescu, Petrosan, Rudeanu és jómagam. Több kiváló ember ígért, Amerikából is. Elvben szépen tudjuk dokumentálni a tudomány egyetemességét és olcsó napi politikától való mentességét. Nagyon kíváncsok lennének azonban az erősebb magyar részvétel. Nagy megtiszteltetés és segítség lenne számunkra, ha részt tudna venni. Kb. 10-12 oldalas esszéről lenne szó, lehet hosszabb vagy rövidebb. Lehet verselemzés vagy E. magyar fogadtatásáról, recepciójáról, ideértve a magyar E.-értelmezések elemzését is.

A második kérésem technikai. Kb. év végén jelenik meg tanszéki sorozatunk első kötete: Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat 1849 címmel. Ehhez egyik román barátommal írtam bevezetést és Szabad György ajánló előszót. Problémáink lesznek a terjesztéssel. Az ELTE Sokszorosító adja ki, még nem ismerem igazán a terjesztési gondok anyagi részét. Sajnos majd meg fogom ismerni. Püski ígérte, hogy átvesz tőlünk. Nagy segítség volna, ha Önök is átvennének kb. 100 példányt. Van-e erre lehetőség és milyen feltételek mellett.

Válaszát várva, maradok tisztelettel

Miskolczy Ambrus

[Ezt sem írtam meg. A terjesztésben pedig nem tudtunk segíteni, hiszen nem volt könyvesboltunk. Miskolczy Ambrus később elküldte nekem a román Miorița-mítoszról írott könyve kéziratát, de aztán úgy döntött, mégse adjuk ki abban a formájában.]

1990 február

Kedves Gábor!

Mint látod, elköltöztünk (egy kicsit nagyobb lakásba). Az új „Népek Tavasz” a magánéletünkben is változást hozott. Andrzej a Gazeta Wyborczánál dolgozik, és folyton Csehszlovákiába utazik. Keményen dolgozik. Én a gyerekekkel vagyok, de alkotóként én sem lustálkodom. Szerettem volna küldeni neked az újabb verseimből. 3 és fél hónapot az USA-ban voltam egy International Writing Programon. Karácsonyra jöttem haza, aztán meg a költözködés, nem tudtam idejében elküldeni az újévi jókívánságokat, de nem felej-

tettelek el Téged meg Gabit. Üdvözetemet küldöm, és várok valami életjelet. Lehet, hogy fölkerekedsz a szabad Lengyelországba?

Katarzyna [Boruń]

Minden jót kívánok az új valóságban!

[Lengyelül. Katarzyna Boruń (Varsó, 1956) lengyel költőnő, több versét lefordítottam. Férje, Andrzej Jagodziński (a barátainak 'Jagoda') cseh fordító, a Solidarność összekötője a cseh chartás ellenzékkel, hamarosan a prágai Lengyel Kulturális Intézet igazgatója lett. Egyébként később jártam abban az új lakásban, elég kicsi volt.]

Budapest, 1990 március 1

Kedves Gábor,

mellékelten küldöm az (ezúttal gyönyörű) levonatot; örömmel látom, hogy közvetlenül folytatjátok (ez, ha jól számítom, az áprilisi szám, s ez alatt is ott áll a „folytatjuk”). Minden sürgetés nélkül, arra kérlek, egy szóban közöljétek, hogy a továbbiakra (valószínűleg) milyen rendben kerül sor.

(Cserébe, megígérem, hogy soha többé nem írok regényt; ha igen, nem ilyen hosszút; s ha mégis, azt nem löcsölöm rátok. Legfeljebb „ilyen” picike, két ujj közé elférő versikéket küldök majd.)

Barátsággal mindnyájatoknak

Somlyó György

[A *Párizsi kettős* című regényről van szó (Szépirodalmi, 1990). 1989-ben vezetem be, elsősorban piaci megfontolásból, hogy egész regényeket közölünk folytatásokban.]

Kedves Gábor,

ezzel a levéllel együtt postázom Predrag Marković könyvét, itt nagyon jól fogadta a kritika és a komoly embereknél nagy sikere van.

Látom, hogy rendszeresen közölsz írásokat Közép-Európáról – ott időnként levelet is írnak az emberek. Persze tudom, hogy minden perced le van kötve, és teljesen átérzem az időzavarból fakadó neurózist. Sajnos ettől szenvedek én is. Sokat dolgozok, ez pedig valami önkéntes izolációhoz vezetett. De lehet, hogy ez a legjobb. Talán elkerült hozzád a *Symposium* karácsonyi száma, ott megjelent egy drámám – *Médeia tükre* – annak volt a hetekben bemutatója Szarajevóban. Ez egy kicsit kizökkentett a rendszeres munkából, de most már rendben van minden.

Mikor jössz errefelé? Én nem tudom, mikor mehetek.

[Végl] László

Újvidék, 1990. március 5.

[Predrag Marković (Čepur, 1955) szerb író, a nyolcvanas években a belgrádi *Književna reč* irodalmi hetilap főszerkesztője volt; a belgrádi *Stubovi kulture* kiadó megalapítója és igazgatója; 2004-től három évig a szerb képviselőház elnöke volt; a levélben *Otmenost duše* (Belgrád, Prosveta, 1989) című könyvéről van szó.]

Budapest, 90. III. 5.

Kedves Gábor,

küldök Neked két verset, hogy valami újat is mondjak. A Felczak-különlenyomatot megkaptad? Írtál neki?

Öllelek:

[Kovács] István

[A versek a júniusi számban jelentek meg. A különlenyomat: „Um die Gestaltung von Mitteleuropa. Polnische Vermittlung im Nationalkonflikt der ungarischen Monarchie (1848-49)”, *Studia Polono-Helvetica*, 157. Basel/Frankfurt, 1989.]

Nagyjő Uram!

Mégse tudok most lemenni, pénteken, azaz, nekem most, holnapután délelőtt próbál-lak fölhívni, de ha nem sikerül, itt ez a levél. Először is az ígért Lázár Ervin-lista.

Ami fontos: én ebbe beleírtam az Ervin tavalyi könyvét, a Bab Bercit is, a következők miatt. Tegnapelőtt voltam bent az Írók Boltjában, s Bernadettel beszélgetve, említettem neki ezt a mesekönyv dolgot. Igen lelkes volt, kérdeztem, szerintük mennyi példány van benne. Minimum harmincezer, mondták. Mikor elmondtam, mi lesz benne, a Bab Bercit nagyon reklamálták, hogy rengetegen keresik, a legjobban épp ezt a könyvét keresik Ervinnek, s hogy rég elfogyott. Ezzel együtt legalább 40ezerre saccoltak, s hogy jó lenne a téli könyvvásárra időzíteni, mondták.

A Bab Berci 100 nyomtatott oldallal növelné meg a terjedelmet, de egyrészt így teljes a dolog, másrészt, azt hiszem, érdemes Bernadettékre hallgatni, profik és lelkesek. Viszont ez plusz hat ív, árat, költséget növel, szerintem megéri, azt hiszem, én tévedtem, hogy kihagytam. Én mellette vagyok, de ezt Te tudod eldönteni. Ha mégse, akkor húzd le a listáról, légy szíves.

Az én könyvemből múlt pénteken kaptak 120 példányt, márc. 22-én terveznek egy dedikálást, Kozma György, Szilágyi Ákos és én, Bernadett mondta, szívesen látja a kiadót is, benneteket. A 20 db. Jelenkor náluk csont nélkül elment.

Én 10-én, szombaton reggel megyek Hopokra síelni (?), és jövő szombaton este jövők meg Pestre. Mivel hét végén nem tudlak elérni telefonon, kérlek, Gábor, jövő hét folyamán dobj föl nekem pár sort, hogy hol, mikor lesz a Korunk-Jelenkor, s mikor, hol találkozunk előtte.

Gállos Orsi küldött három Taufer-verset, hogy fordítanám le a Hitelnek gyorsan, ezt majd síelés utánhelyettalatt megpróbálom megcsinálni s Neked küldeném el, hogy nézd meg, először. Jolánt kb. hóvégén szállítom Nektek is Balassának is, megbeszéltem vele, neki jó így, elkészül 15-ére.

Hát ennyi egy szuszra, gondoltam leírom, ha úgyis küldöm a listát, de azért pénteken próbállak hívni délelőtt. Sok üdv. L.

márc 7. esetetály.

ps. Sárbogárdi Jolán belépett a Csonkamagyar Turulfeministák és Joggingkeresztények Pártjába, rövid nevük: Árva Leány Hajh. Azt követelik, állítsák vissza a Magyar tengeri kikötőket [Sonkavár (Hamburg), Spalatónföldvár, Révfülöp plusz Murmanszk], a matriarchátust, a fagyist a Haris-közben. Követelik, hogy bolszsidó csak piros Ladát bérelhesen, választási slogenjük: Infláció helyett krikettet, illetve: Rovásírást minden magyar iskolába.

[Parti Nagy Lajos levele. Lázár Ervin összes meséjét kiszedtük, az illusztrációkról megegyeztem Réber Lászlóval; de a terjesztők csak 2000 példányt rendeltek, ezért nem mertem megjelentetni. Parti Nagy Lajosnak 1990 tavaszán adtuk ki *Szódalovaglás* c. verseskönyvét. „Korunk-Jelenkor”: a kolozsvári *Korunk* és a *Jelenkor* folyóirat közös estje Budapesten a Kossuth Klubban (március 19.), Pécsen a Művészetek Házában (március 20.) és Kolozsváron a Protestáns Teológiai Akadémia dísztermében (május 9.). Veno Taufer (Ljubljana, 1933) szlovén költő, a Vilenicai Írótalálkozó kezdeményezője. Sárbogárdi Jolán *A test anygala* című műve a júniusi számban jelent meg, Balassa Péter „Minden rendbe’ van” című kíséresszéjével együtt.]

Budapest, 1990. március 7-én

Kedves Gábor,

azt hiszem, életemben először fordul velem elő, hogy hamarabb kész lettem a kritikával, mint maga a könyv (tudtommal legalábbis még nem jelent meg).

Örülnek, ha a szenvedő félnek – Bertók Lacinak – is megmutatnád.

Barátsággal üdvözöllek:

Domokos Mátyás

U. i.: 1./ mi van a Csoórral? 2./ írtam Taufernek Ljubljanába, és kértem, hogy Téged is, valamint Orsolyát is feltétlenül hívjanak meg Sezanába az idén, ha ugyan lesz Vilenica, lesz Szlovénia...

DM

[A kritika Bertók László *Kő a tollpihén* (Orpheusz, 1990) c. könyvéről a július-augusztusi számban, Csoóri Sándor *A világ emlékművei* (Magvető, 1989) c. könyvéről az áprilisi számban jelent meg. Domokos Mátyás és Lator László volt a Vilenica Írótalálkozó két magyar konzultánsa, ők tettek javaslatot a meghívandó személyekre. „Orsolya”: Gállos Orsolya Pécsváradon élő szlovén műfordító. 1987 óta járok Sezanába.]

Kedves Gábor,

mellékelve küldöm az átdolgozott, kiegészített tanulmányt. Így talán már közölhető.

Nem tudom megállni, hogy meg ne mondjam, hogy Ágnessel baj van, bár az operáció sikeresnek mondható. De a gyógyulása lassú és beláthatatlan. Minden időmet nála töltöm. Olvasni, szerkeszteni alig tudok. Ő meg csak fekszik, alig táplálkozik, veszti az erejét.

Talán legközelebb jobb híreket tudok mondani. Bár úgy lenne.

A „Platform” szétesőben van, Csaplár, a szóvivő csak sértődötten mondja a magáét. Nélküled nem lesz belőle semmi. Csak arról van szó, hogy új tagokat kell felvenni, de, hogy a könyvkiadás összeomlik, az írók helyzete tragikusra fordul, s mit lehetne tenni – erről semmi.

Ölel

[Lengyel] Balázs

[A levélen nincs dátum, de néhány nappal előzhette meg a következőt. A „Két verseskötet – avagy a szonett-írás veszedelmei” a július-augusztusi számban jelent meg. „Ágnes”: Nemes Nagy Ágnes. A Platformmal kapcsolatban Balázs udvariasan eltúlozza a szerepemet; éppen azért maradoztam el a gyűlésekről, mert felfogtam, hogy a többség párhuzamos szervezetté próbálja kiépíteni, és az Írószövetség reformja, a könyvkiadás ügye, a hathatós érdekvédelem szinte senkit sem érdekel.]

Budapest, 1990. március 8-án

Kedves Gábor,

remélem már kézhez vetted a Ferencz Győző és Markó Béláról szóló kéziratomat. Arra kérlek, hogy az első oldalon a húzásból egy mondatot, az elsőt tedd vissza, mert úgy folyamatosabb lesz a szöveg. Így kezdődik a visszaállítandó mondat: „Többnyire szolid”. A többi kimarad, ami ki van húzva.

Más és szintúgy fontos. Várjuk Csorba Győzőről készülő tanulmányodat a hónap végéig. Balassa szerint számíthatunk rá és számítunk is rá.

Az új platform vagy fórum bedöglenni látszik. Csaplár Vilmos nem tesz mást, mint egyéni sérelmeit adja elő, meglehetősen zavarosan. Arról, hogy a könyvkiadás összeomlásban van s nekünk valamit tenni kellene, hallani sem akar. Pedig a szerzői jogi és egzisztenciális kérdés egyike a legfontosabbaknak. A másik szóvivő, Tábor Ádám sem képes

túllépni a vélt vagy valódi sérelmeim. Nélküled így ez üres duma. Hangulatkeltés a „sztalinista” Írószövetség ellen. S nem arról van szó, hogy a veszélyhelyzetben mit csináljunk, milyen tartalommal töltjük meg a szövetséget. Kirohanásokat rendeznek a közgyűlés és a választmány ellen. Bármilyen igazságot mondanak is ki, ez így értelmetlen. A szövetségből az lesz, amit csinálunk belőle.

Megint más. Úgy hallom, hogy Király Zsuzsának visszaküldted a novelláját, mint közlésre nem alkalmast. Ezt a novelláját nem olvastam, vele közel egy éve nem beszéltem, s lehet, hogy sohasem fogok vele beszélni. Ám a dolgokat, pontosabban az irodalmat nem szoktam más dolgokkal összekeverni. Újra elolvasva írásait változatlanul tehetségesnek tartom. Sőt azt próbáltam megírni egy tanulmányban, mely a nőírók sorsát elemzi, hogyan válnak a nők, s hogy válik ő sérültté, hogy rontja el a maga sorsát és tehetségét a társadalmi gyakorlat nyomása alatt, amelyet magára adó, autonóm ember, még ha nőnek születik is, nem képes elviselni. Azt képzelem, hogy itt nagy téma rejlik, amelyet érdemes boncolni s melyet ő maga hol felülnézetben iróniával, hol hisztériával boncol. Azt hiszem, hogy sem a kérdésben, sem teljesítményének megítélésében nem vagyunk igazságosak. A tanulmányt, ha elkészül, elsősorban baráti véleményed kikérésére elküldöm Neked.

Ágnes súlyos operáción esett át, most kezd javulni, de a teljes javulás még hónapokba telhet. Minden időmet a kórházba járással töltöttem, elképzelheted mi az így írni és szerkeszteni.

Szóval a Csorba-tanulmányt várjuk.

Barátsággal üdvözöl

Lengyel Balázs

[A Csorba-tanulmányt Balassa Péter beszélhette meg velem telefonon; soha nem írtam meg; évekkel később írtam Csorba Győzőről a Csuha István szerkesztette *Jelenkor*ba.]

Bp. 1990 márc. 10.

Kedves Gábor,

nagyon kellemetlen ez nekem, mivel tudom, hogy számítottál a cikkemre, de egyszerűen nem tudom megcsinálni. Amikor megígértem, még fogalmam sem volt erről a munka- és feladat-áradatról, ami elborított. Nem panaszkodásból írom, és tudom, hogy ez nem menti a helyzetet, de a szó szoros értelmében képtelen vagyok május végéig új szövegeket produkálni. (Egy nagy amerikai kiállítás 60 (!) oldalas előszaván és a teljes dokumentáción dolgozom, már két hónapja, naponta hívnak, az elkészült részeket háromnaponta viszik a fordítóhoz, szóval iszonyú „erkölcsi” és technikai presszió alatt dolgozom; a Műcsarnoknak egyik szöveget a másik után kell megírnom, csupa fontos és határidős kiállítás, velencei Biennalé, dán-magyar kiállítás, Szőnyi György kiállítása stb.; s itt, kvázi házon belül nem mondhatok nemet.) Ezen kívül tanítok, kiállításokat rendezek, három nagy nemzetközi kiállítást kell előkészítenem csak idén, szóval teljesen a teljesítőképességem határán vagyok. Nagyon kérek, fogadd el ezt a kimagyarázkodást, és ne haragudj, hogy nem tudom teljesíteni az ígéretemet. (Tényleg ritkán fordul elő, hogy nem csinálok meg valamit, hülyeség volt megígérnem, nem gondoltam végig.) Nagyon remélem, hogy azért a jövőben olykor-olykor mégis írhatok Hozzátok, (pl. a velencei Biennaléről), de most képtelen vagyok.

Megértésedre számítva, igaz barátsággal üdvözöl

[Hegyi] Lóránd

(Ha nem vagy nagyon mérges, és elolvasod a kéziratomat, nagyon örülnék, ha írnál róla, vagy felhívnál.)

[„kéziratomat”: az *Élmény és fikció* c. könyv kézírata; a könyvet 1991 júniusában jelentettük meg.]

1990. március 10.

Kedves Gábor,

örülök, hogy ismét a választottak közt vagy, s itt leszel a könyvszalomon. – A szervező(k) hétpecsétetes titokként kezeli(k) a résztvevők névsorát. Eddig csak E. P. jöttéről tudtam, akit magam kértem, ezúttal szánja rá az idejét Párizsra, s akinek most intézem a dedikációs szeanszát Gallimard standjánál.

Immár két hónapja tart a csoda, miszerint a levelek boszorkányos gyorsasággal, 3, legfeljebb 4 nap alatt itt teremnek. Nyugodtan írhatom meg hát a telefonszámomat: [...] Csak arra kérlek, vésd mellé, hogy titkos – nehogy megadd véletlenül valakinek, aki pl. egymillió dolláros szerződéssel igyekezne kecsegtetni.

A magyar cég prospektusa nem volt a borítékban (nyilván kifejejtetted). Ha készülődés közepette tudsz erre is gondolni, elhoznád? Valóban nagyon hasznos lenne.

Hívj fel, amint alkalmas lesz, hogy rendezhessem a rendezendőket – és persze hogy fecseghessünk egy jót.

Szeretettel üdvözöllek:

[Járfás] Ágnes

[Valamilyen számítógép-prospektusról volt szó. A magyar részvételt, márc. 23-30 között, a „L'Est au Salon du Livre” rendezvénysorozat keretében Virág Ibolya szervezte, aki ekkoriban az Éditions Albin Michel kelet-európai programjának szerkesztője volt. Az írók közül Balassa Pétert és Esterházy Pétert hívták meg.]

1990. márc. 13.

Kedves Gábor!

Telefonon nem sikerül, úgy látszik, értekezni. Remélem, ez a levél eljut hozzád, a távolból egyezkedhetünk (különben Budán leszek Erzsikével, állítólag már 17-én, szombat délben, az 1157-485-ös szám mellett, Simonffy Árpádéknál). Ahogy Verő Lacival üzen-tem, összecsúszott a mi közös (Jelenkor-Korunk) műsorunk és a budapesti magyar-román „értelmiségi csúcs”. Gondolom, a budapestit azért (a Kossuth Klubban?) 19-én este (du?) meg lehet tartani, 20-án Pécsre leérni viszont nehéz volna; nemigen lehet otthagyni azt a nagy tanácskozást (melynek eredeti dátuma márc. 5-6 volt). Ezért kérlek, lehetőleg márc. 21-re időzítsétek a pécsit – s ha akarják, 22-re a szombathelyit. (Én 23-án vagy 24-én repülök tovább Párizsba, Domokos Gézával és Liiceanuval.) Markó is velem lesz (a Korunk-esten és az értelmiségi találkozón), Jancsik 18-án délben érkezik (hol szálljon meg Pesten?). Lászlóffy Ali valószínűleg nem tud jönni, versei viszont szerepeljenek; küldtem és még küldök, a színészek számára. Markó-verseket ugyancsak, válasszatok belőlük.

Köszönet a lengyel fordításokért, már nyomdában vannak. Várom, hogy találkozzunk; hátha lesz nyugodtabb egy-két óránk is.

Baráti szeretettel

Kántor Lajos

[A *Korunk* fejléces levélpapírján. A Kossuth Klubban március 19-én került sor a *Korunk-Jelenkor* estre, Kántor Lajos, Jancsik Pál és Markó Béla, illetve – rajtam kívül – Bertók László és Parti Nagy Lajos részvételével. Pécssett, 20-án a kolozsváriak közül végül csak Jancsik Pál és – fél órára – Kántor Lajos volt jelen.]

Kedves Gábor,

itt küldöm a korrektúrát. Két szövegmódosító kis javítást tettem benne. (Pirossal jelölve.) Köszönöm, hogy a Bergson-címet kijavítottad, valóban – utánanézttem – Bevezetés a metafizikához a címe (• la metaphysique – ha ugyan helyesen írom?).

A korrektúrából látom, hogy megváltozik a Jelenkor külalakja – kíváncsi vagyok, milyen lesz.

Arra kérnélek, hogy ha a cikk megjelenik, küldessél nekem tíz példányt, és az árát, postaköltségét vond le a honoráriumából. Úgy látom, a posta most nem terjeszti a lapot. Itt az újságárusoknál nem kapható. Ágnesnek, aki lassan, de javul, ne küldjete a számból.

A Csorba-tanulmány ügyében nagyon is megértelek, de augusztus végére várjuk a tanulmányt. Ugye az lehetséges?

Ölel

Lengyel Balázs

[Dátum nélkül, a szerkesztés munkarendje alapján március első fele. A „Visszatérés” az áprilisi számban jelent meg.]

Csordás Gábor részére

Kedves Uram!

A márciusi Jelenkorban megjelent panaszára vigasztként küldöm ezt a néhány sort. Az újság februári számából 15 példány fogyott el – eddigi csúcs!

Tisztelettel

Vizi Tamás

[Dátum nélkül. Vizi Tamás a debreceni egyetemen működtetett könyv- és jegyzetboltot. A márciusi szám borítóján megjelentettem, és az áprilisi számban megismételtem egy felhívást, amelyben többek között ezt írtam: „A januári szám február közepéig a raktárakban állt. Addig is, amíg akad egy terjesztővállalat, amelyik hajlandó rendeltetészerűen működni, javaslom, egyszerű postautalványon adjon fel 264 forintot (három pár zokni ára) a Jelenkor Kiadó címére, és mi a következő hónaptól kezdve egy évig küldjük Önnek a folyóiratot. Mi nem adjuk fel. Ön se engedjen a lelki-szellemi legatyzásodásnak.”]

Kelt Pesten MÁRCIUS 15. A. D. 1990.

Tc. Csordás Gábornak, a Jelenkor Főszerkesztőjének!

Kedves Gábor!

Köszönöm a leveledet! Nagyon örülök, hogy tetszettek (mint írtad) a verseim Neked, és nagy örömömre szolgál, hogy kedves, igen-igen kedves városom (sok szép régi leányzók miatt is az! nekem, persze maga a város is szép... és sokszor jártam ott még a régi Pécs-i Filmszemlék idején, sok botrányt is okozva mostanra sajnos már meghalt barátaimmal: Bódy Gáborral, Huszárik Zoltánnal...) irodalmi folyóiratában (mely régen részleteket közölt Csontváry-forgatókönyvemből is) a Jelenkor-ban közlöd is a verseket!

Várom a korrektúrát, és figyelni fogom a „gépirat” hibájából adódható tördelési hibákat, nem is figyelni fogom, hanem javítani!

Barátsággal:

Dobai Péter

[A versek a júniusi és októberi számban jelentek meg.]

Szia Gábor,

próbáltalak Budapestről hívni Téged telefonon, de nem sikerült. Épp most kaptam választ Párizsból, azért oly későn, mert, ahogy sejtettem rosszul címeztem meg a leveletem. Küldöm nekik a szövegeket: Esterházytól: A hely-et, Nádasból, ahogy kérték egy 10 oldalas részletet és két Balassa-esszét. Kérték Pilinszkyt és esszét „a magyar kultúra és irodalom jellegzetes karakteréről”. Áprilisban jövők Pestre öt hónapra, akkor remélem találók

ilyesmit is. Itthon nem nagyon volt. Akcent-féle együttműködésből, ahogy sejtettem, nem jött össze semmi. Kiadói helyzet most errefele tragikus. Nagy kérdés, ki fogja kiadni az Emlékiratok könyvét, amit most fordítok. De van mégis egy két ötletem. Tavasszal remélem, végre személyesen is tudunk beszélni. Addig is üdvözöllek

Ela Sobolewska

[Dátum nincs; a lefűzés sorrendje szerint március közepén érkezett. Elżbieta Sobolewska a magyar irodalom legelszántabb lengyel fordítója; egész regényeket képes lefordítani úgy, hogy még nem tudja, talál-e rájuk kiadót; Barbara Toruńczykkal, az akkor még Párizsban működő lengyel *Zeszyty Literackie* főszerkesztőjével hoztam össze, hogy magyar anyagokat fordítson nekik; a lublini *Akcent* folyóiratnak magyar számat akart összeállítani; az *Emlékiratok könyve* máig sem jelent meg lengyelül.]

1990 március 21

Kedves Gábor!

Nem mertem addig visszaküldeni a szerződést, amíg nem láttam meg, mire jutok a szöveggel. Úgy néz ki, hogy menni fog, a szerződést a próbafordítással együtt küldöm – de azért még mindig nem merem küldeni a szerződést – Proust úr valamit kitalált, ami irtozatosan bonyolult. Eddig is sejtettem, de most... Na jó. Mindenesetre itt-ott összevetettem Gyergyai fordítását, és legnagyobb megdöbbenésemre (legalábbis a III. „Guermantések”-kötetben) komoly (szándékos?) kihagyásokra bukkantam. Lehet, hogy más kiadásból dolgozott?

üdv

Forgách András

[Ebből a Proust-fordításból sajnos semmi sem lett. A hátoldalon tollrajzok Petri Györgyről.]

Gábor, ha kész van a „papír”, tedd be egy borítékba a nevemre; elküldök érte holnap (csütörtökön) egy courier-t.

Love to you

[Virág] Ibolya

[március 28. Az ADEC (Association Dialogue Entre les Cultures) kártyáján, amelyet a párizsi szálloda portáján tett le a nevemre. A „papír”: a könyvszalón magyar résztvevői által megfogalmazott „Nyílt levél a Francia Köztársaság elnökéhez”. Egy héttel előbb, március 20-án tetőzött Marosvásárhelyen egy véres tömegverekedésben a hetek óta éleződő román-magyar konfliktus, és tapasztalhattuk, hogy a francia sajtó meglehetősen részrehajlóan mutatja be és kommentálja az eseményeket; ezt próbáltuk meg helyesbíteni. A titkolózásra azért volt szükség, mert feltételezhető volt, hogy a román delegációban ott vannak a Securitate ügynökei. A levelet Virág Ibolya fordította le és továbbította a köztársasági elnöknek, a külügyminiszternek, a kulturális miniszternek és a sajtónak. Megfogalmazói és aláírói: Esterházy Péter, Balassa Péter, Reményi József Tamás, Zentai L. Péter, Csordás Gábor, Erényi Ágnes, Szvák Gyula, Osztovíts Levente; a levélhez csatolt függelékben, közbenjárásomra, egyetértését fejezte ki Andrzej Kuśniewicz és Jarosław Marek Rymkiewicz író, Jan Kofman történész, Marek Zaleski könyvkiadó, Jacek Woźniakowski író és főszerkesztő, Marcel Łoziński filmrendező Lengyelországból, Aleksander Tišma író és Mile Pešorda költő Jugoszláviából, és ez a formula tette lehetővé, hogy Csehszlovákiából Grendel Lajos, Karel Wlachovský műfordító és Hana Stepankova kritikus is aláírja. Romániai magyar kollégáinkat szándékosan kihagytuk az akcióból. A levél szövege a következő:

„Mi, a párizsi könyvszalónon résztvevő magyar irodalmárok, ezúton fordulunk Önhez a romániai pogromok ügyében. A most lezajlott események rendkívül súlyosak, ráadásul féltő, hogy a nyugati közvélemény nem alkothat reális képet a helyzetről: nem ismeri a pontos tényeket, azok valódi tar-

talmát és a veszélyeket. Azt gondoljuk, ezek a veszélyek csak úgy kerülhetők el, ha a nyugati világ – nevezetesen és legfőképpen Franciaország, amely szószólója kíván lenni az emberi jogoknak és a közös latin eredet folytán különösen közel érzi magát Romániához – kiáll amellett, hogy tiszteletben tartsák mindazokat az értékeket, amelyek nélkül nem képzelhető el Európa.

A francia tömegtájékoztatási eszközök többsége kezdetben egyoldalúan vagy finoman részrehajló módon ismertette a tényeket. Egyetlen példa: eleinte azt állították, a Marosvásárhelyen történtek oka az volt, hogy egy gyógyszerész nő nem akarta kiszolgálni a román vásárlókat. Később erről az információról kiderült, hogy nem felel meg a valóságnak. De a cáfolat nem leplezte le, hogy milyen mértékben jellemző és folyamatos az ilyen félretájékoztatás. Így azután egyesek magyar »szeparatizmus«-ról beszélnek, jóllehet ilyen célt soha nem tűzött maga elé sem a romániai magyar kisebbség, sem a magyarországi politika. Ők csakis olyan kulturális jogokat követelnek, amelyek minden kisebbséget megilletnek az érvényes nemzetközi szerződésekben lefektetett elvek alapján.

Mégis, minden jel arra mutat, hogy a romániai lakosság egyes csoportjai körében sikerült egy valószínűsítő magyarellenes pszichózis magvait elhínteni. A »szeparatizmus« minden alapot nélkülöző vádja – amely mindig felhangzik, valahányszor a magyarság jelt ad magáról –, egy idegen ország állítólagos »manipulációi«-nak emlegetése; magyar nevekre kiállított személyi igazolványok televíziós műsorokban történő felmutatása annak bizonyításaképpen, hogy az atrocitások végrehajtói valójában az üldözött kisebbség tagjai; – nos, mindez azokat a módszereket idézi, amelyeknek tragikus következményei nemegyszer vérbe borították Európát. Sajnos úgy tűnik, hogy a romániai forradalomból kinövő hatalom nem rendelkezik elég erővel és elszántsággal ahhoz, hogy szembeszálljon a gyűlölet növekedésével.

Franciaországnak azért volna kíváncsi közbelépnie, hogy megmentse a román forradalmat és általában a demokrácia ügyét Kelet-Európában. Az elmúlt év decemberében, amikor elkezdődött harcok folytak Bukarestben, a francia külügyminiszter arról beszélt, hogy a demokratikus államoknak joguk van a beavatkozásra, hogy megakadályozzák a totalitarizmus visszatérését és kikényszerítsék az emberi jogok tiszteletben tartását. Bár ez az elv még kimunkálásra vár, egy Franciaországból kiinduló kezdeményezés a franciabarát és széleskörűen francia nyelvű román hatóságok szemében nem minősülne elfogadhatatlan pressziónak. Miért ne vállalkozhatna Franciaország arra, hogy közvetítsen a román származású és a magyar származású romániai állampolgárok között. Ez lecsillapítaná a szenvedélyeket, hozzájárulna ahhoz, hogy a felek racionálisan fogalmazzák meg álláspontjukat (így kiderülhetne, milyen szerények a magyar kisebbség kérései), rákényszerítené az érintett feleket a nemzetközi normák betartására, megteremtve így a dialógus lehetőségét.

Franciaország, amely iránt oly sok reményt táplálnak Kelet-Európa ifjú demokráciái, méltán vállalkozhatna e közvetítő szerepre.

[a záró formulát a francia változatból fordítom:]

Kérjük, Köztársasági Elnök Úr, fogadja a legmélyebb tisztelet és odaadó rokonszenv kifejezését egy olyan nemzet értelmiségének képviselői részéről, amely mindig nagyra értékelte az Ön erőfeszítéseit az igazság ügyének előmozdítása és az emberi jogok érvényesítése érdekében.”]

(A levelek közlését a következő számunkban folytatjuk.)

Búcsú és megérkezés

Ami engem illet, ami a saját szerepemet, a személyes történetemet illeti a *Jelenkor* ötven évében, a cím feltétlenül pontosabban és találóbban hatna fordított sorrendben: megérkezés és búcsú. Mert ha az eszmélkedésem közvetlenül nem is, a nevelkedésem, az irodalmi felnőttségem, hogy a divatos kifejezést használjam, a szocializációm, és hogy ezt a könnyen adódó metaforikusabbat, a „megérkezésem” mindenképpen ahhoz a *Jelenkor*hoz kötődik, amelynek napi munkálataiban azt a bizonyos képzeletbeli, nem túlságosan sok fokú szerkesztőségi számlálétrát 1987 elejétől végigjárva tizenhárom évfolyamon át részt vettem. A „búcsú” pedig valóban, ahogy azt valamikor 1998 derekán végérvényesen eldöntöttem, a rákövetkező év kora őszén lezárt számomra egy korszakot, véglegesen hátat fordítottam valaminek, és elváltam valamitől, aminek legtöbb részletére szívesen emlékezem, de amire soha azóta, egyetlen pillanatig sem gondoltam visszavágyó nosztalgiával. Köt azonban a címadás önként vállalt szigora: évek óta írom bizonyos szövegeimet ugyanezzel a címmel (ennek magyarázatára, a cím eredetének felfejtésére másutt fogok majd sort keríteni). De azért is jutott eszembe azonnal, hogy *ennek* az alkalmi írásnak ezt a címet kell viselnie, mert a „megérkezés és búcsú” végletes zártságával szemben (ahogyan ezt az időszakot annak idején, mindennapjaimat benne töltvén, időszakról időszakra fokozódó intenzitással megéltem) a két szó sorrendjének megfordítása hagy egérutat valamiféle optimistább látásmódnak – ahogyan ezt a szakaszt végső soron, most, visszatekintve, mégiscsak meg lehetne rajzolni.

Érkeztem és búcsúztam tehát, egyszerűbb megfogalmazással jöttem és mentem, ha a kényszerű hódmezővásárhelyi katonáskodást, a szegedi egyetemi éveket és a *Jelenkor* után következő londoni esztendőt leszámítom, akkor voltaképpen Budapestről és Budapestre – de ebből az összetételből a „Buda” részt az én esetemben nyugodtan el lehetett hagyni és városképi jelentőségűvé szorítani. Életemben másodszor érezhettem erőteljesen, hogy egy vidéki városban „jött-ment” vagyok. Nem volt megrázkódtató tapasztalat. Abban az egyetemi közegben, amilyen Szeged akkoriban volt, ahol az iskola meglehetősen elkülönülten működött közvetlen környezetétől, magától értetődőnek számított, a lehetőségek pedig, amiket az ilyenfajta státusz kívülről nézve kínált, éppenséggel annak a *Jelenkornak* a karakterétől sem voltak teljesen idegenek, aminek a szerkesztésében közreműködtem. Pestre sohasem kellett bekéredzkednem (ahogy Pécsre onnan való elköltözésem óta igen), mindig volt hova hazamennem, és nem idegenkedtem tőle, sok éven át távolról figyelve, otthagyhatóan-megtalálhatóan volt ismerős. A kétlakiság a magyar körülmények között minden vidéken működő műhely, minden vidéken végzett szellemi tevékenység számára kényszer is. A *Jelenkor* egy olyan városban működött, amit kötöttek erős tradíciói, művészeti életének léteztek az évtizedek óta

rögzült és hatékonynak látszó intézményei, jelentős alkotókkal és viszonylagos autonómiával rendelkezett, és ehhez a magyar összehasonlításban megvolt a kellő mérete, kiterjedtsége is. A lap az említett szükségből története során többször is kovácsolt erényt: meg tudta mutatni a városát, ugyanazzal a mozdulattal pedig képes volt beépíteni önmagába vagy magához szelídíteni a magyar kultúra elitjét. Az a folyóirat, amelyhez Szederkényi Ervin 1986 kora őszen a távozófélben lévő Parti Nagy Lajos helyére odahívott, akkor már jó ideje kétségtelenül megtestesítette „a hely, ahol élünk” képviselhetőségének ideális, kompromisszummentesnek tűnő eszményét. Bő tíz év elteltével, miközben az ország is, és benne az irodalom is gyökeresen átváltozott, ez a szilárdnak hitt eszmény repedezni látszott. Főszerkesztői munkálkodásom utolsó harmadában egyre inkább úgy ítélt meg, hogy a lap fenntarthatóságáért cserébe ezen a téren már középtávon is olyan engedményeket kell majd tennem, amikre nem vagyok alkalmas. Nemcsak a saját elfoglaltságaim és ideáljaim miatt nem, hanem azért sem, mert a helyi – utólag minden esetben bebizonyult, a *Jelenkorra* leginkább a tájékoztatlanság félelmével tekintő – kultúra-irányító apparátus ebben a játszmában nem fog partnernek tekinteni, pécsi gyökerek és évtizedes kötődések híján pedig nem fogom tudni pótolni az így keletkező hiányt. Ahogy telt-múlt az idő, egyre kevésbé éreztem szükségét, hogy ezeknek a gyökereknek a gondozásába belefogjak.

Szederkényi tehát egy virágkorában lévő vállalkozáshoz hívott oda, melyet az akkori viszonyok között a lehető legmesszebbmenőkig tudott védelmezni, és amely akkor már hosszú évfolyamok óta bensőséges otthona volt annak a fajta irodalomnak, ami a legközelebb állt hozzám. Ám végül soha egy percig nem dolgoztunk együtt: októberben, az Írószövetség közgyűlésén rosszul lett, kórházba szállították, és amikor január elején az egy év szünet után ugyancsak akkor visszahívott olvasószerkesztővel, Csordás Gáborral bizonytalanul méregetni kezdtük egymást a szerkesztőségben egyáltalán fellelhető kevéske kézirat között, elég életlen körvonalakkal derengett a közös jelenkoros jövőnk. Ervin február végén meghalt, március eleji temetése – annak az évtizednek bizonyosan az egyik leghidegebb napja – a korabeli kortárs irodalom jelentős demonstrációjaként is feltűnhetett amellett, hogy elbúcsúztunk a korszak egyik legnagyobb szerkesztőjétől. Sok nagyszerű ember fordult meg azon a napon a szerkesztőségben, de a dolgunk még hónapokig nem lett könnyebb. Csordásnak, hiába dolgozott előtte hat évig szerkesztőként a lapnál, ki kellett vívnia az irodalom, a mindenkor egyszemélyesnek tekintett *Jelenkorhoz* hagyományosan mégiscsak Ervinen keresztül kötődő írók bizalmát. A kultúrhivatalnokokét nem sikerült, 1987 derekán mint a pártból másfél évvel korábban kilépett renegátot nem nevezték ki főszerkesztőnek, viszont legalább humánus megoldást választottak, a szerkesztőbizottság számukra egyetlen megbízható tagját, Hallama Erzsébetet ültették a főszerkesztői székbe. Nem diszkrécióból fogalmazok többes szám harmadik személyű passzív szerkezetben, tényleg nem tudom, ezek mögött a döntések mögött pontosan ki vagy kik álltak, az értesüléseim másodkézből valók. Egyetlen idevágó, jellegzetes jelenetre emlékszem jól ebből a korszakból, Bertók Laci feltette a kérdést a szerkesztőségbe látogató megyei pártbizottsági kulturális titkárnak, „No és mesélj, mi van a *Jelenkorral*, hogy vagyunk?“, ő meg, elérve a tréfát, mosolyogva azt felelte: „Mostanában nem kellett jelentést írnom rólatok.”

Hallama Erzsi az egyik legrejtélyesebb ember volt számomra ebben az időben, egyszerre tudta érzékeltetni maga körül a barátságosság és a megközelíthetlenség auráját. Velem egyetlenegyszer fordult elő, hogy belekezdtek abba az akkoriban tipikusnak számító beszélgetésbe, amelynek a vége felé mindig ott bujkált a kérdés, hogy akkor vajon az illető, akinek ezt végül hol élesebben, hol tapogatózóbban kibökték, belépne-e a pártba. Ő volt az, aki ezt a bizonyos beszélgetést egy besötétedő délutánon velem lefolytatta, kicsit zavartan, kicsit elnézést kérve, kicsit körülményeskedően, kicsit úgy, hogy ha nagyon akarom, nem is értem, miről van szó. Először nem is fogtam fel, hogy tessék, akkor ez most megtörtént, bekövetkezett, kimondták, lám, én is túl vagyok rajta. Annyira nem is fájt. Az elutasító kifakadásomat úgyszólván megkönnyebbüléssel vette tudomásul. Soha többé nem tért rá vissza, inkább úgy tűnt, a bizalmába fogad, és különféle eszmecserékre ekkoriban sokszor volt módunk, sok mindenről. Minden külső hányattatás ellenére ezek még klasszikus szerkesztőségi órák voltak, tipografizált kéziratokkal, slejfnikkel és tördelt levonatokkal szaladgáltam a nyomdába, hetente kétszer, háromszor is, hoztam vissza a festékes korrektúrát, néha a grafikák ólomból öntött nehéz nyomóelemeit, és úgy éreztem, a világon mindenre van időm. Nem olvastam már annyit, mint pár hónappal azelőtt, rövid könyvtáros korszakomban, de még rengeteget olvastam, és nemcsak a szerkesztőségbe bekerülő kéziratokat. Emlékszem, Erzsi egyszer hosszasan ecsetelte, Pécs miképpen fog festeni tíz év múlva. A Széchenyi tér túlsó felétől minden a katolikusoké lesz. Jólatainak beteljesülését ő maga nem érte meg, 1991 nyarán meghalt. Azt a feladatot, amit névleges főszerkesztői kinevezése rá rótt (hiszen a lapot teljes egészében Csordás szerkesztette, ő mindössze utólagos jóváhagyását adta hozzá, és ha szükség volt rá, a kellő helyeken reprezentált), hihetetlen tisztességgel és korrekt módon végezte, és amikor ez az átmenetinek tekintett, néhány hónapig tartó időszak a rendszerváltás első jelei táján, 1988 tavaszán véget ért, a szerkesztőség tagjaként ugyanott folytatta, ahol abbahagyta. Őszintén megrázott a halála, úgy éltem át, hogy jó barátomat, a szerkesztőbizottsági körből az akkor hozzám talán legközelebb álló embert vesztettem el. Csorba Győzővel bensőséges volt a kapcsolat, de egyenlőtlen; Pákolitz István szívélyes volt, de igazából érdeklődés nélküli; Bertók, aki a későbbiekben a legfőbb támaszom, segítségem lett, a főszerkesztőségem ideje alatt valóságos éltetőm, ekkor még bizalmatlanabbnak, zártabbnak mutatkozott előttem. Parti Nagy Lajos ennek az átmenetnek az egyik fő aktora volt, alighanem Gábor legfontosabb támasza és éltetője ekkor, gyakran felbukkanó, közeli jóbarát, akivel könnyen szót lehetett érteni, de a heti keddi összejöveteleknek és a mindennapoknak már nem volt részese. Erzsi volt az, akitől lehetett kérdezni és végig is hallgatott. Keserűséggel töltött el, amikor néhány éve a neve feltűnt egy akkoriban nyilvánosságra került állítólagos ügynöki listán.

Ha utólag felidézem a *Jelenkornál* töltött tizenhárom évet, akkor minden nehézség, bizonytalanság és bonyodalom ellenére ezt a kezdetet és az azt követő nagyjából másfél évet számítom a legfelhőtlenebb és legkedvesebb időszakomnak. Csordással nagyon gyorsan összeszoktunk és megértettük egymást, jelentős ízlésbeli különbség soha nem volt köztünk, és a körülmények úgy hozták, hogy jóval többet bízott rám és engedett nekem, mint amennyi egy kezdő törde-

lőszerkesztőre elvben hárulhatott. Nem voltam teljesen tapasztalat nélküli a szerkesztésben, az irodalmi jellegű szövegek gondozásában: a szegedi egyetem bölcsészkarának időszakos irodalmi kiadványát, a *Harmadkor* öt számát Takáts Józseffel és Balog Józseffel szerkesztettem, és amikor Pécsre kerülve pár hónapig könyvtárosként dolgoztam, Tüskés Tibor mellett segédkeztem a Pannónia Könyvek munkálataiban. Ám ezeket és a *Jelenkort* semmilyen összehasonlításban nem lehetett összevetni egymással, legfeljebb annyi előnyt adott, hogy kicsivel jobban ismertem a saját nemzedékemet, mintha csupán nyomtatásban olvastam volna őket, és volt valami fogalmam a korrektúrajelekről. A tanulóéveim során úgy alakult, hogy nem nagyon akadt mesterem. Volt néhány nagyszerű tanárom, akit nagyon szerettem, de ha az autodidaxisnak akkoriban nagy teret adó szegedi egyetemen eltöltött éveimet és ezt az első pár esztendőt egybeveszem, és egyetlen, rám döntő befolyást gyakorló embert kell megneveznem, akkor kétely nélkül Csordás Gábort teszem erre a helyre. Ő tényleg a mesterem volt, a szónak abban a legklasszikusabb, műgonddal teli, kézművesi értelmében. Minden, amit a szerkesztéssel, a szöveggondozással, a szerkesztői olvasással, a folyóirattal, a szerzők és az irodalom menedzselésével kapcsolatban tudok, ebből az időszakból ered vagy tőle származik, a saját önálló tevékenységem során szerzett tapasztalataim csak finomították, de alapvetően soha nem módosították azt a tudást, amit néha valóban tanításként, jobbra azonban inkább őt figyelve és utánozva, az ő képtelen és kiszámíthatatlan ritmusába beletanulva ekkor szereztem meg. Sokat voltunk együtt, sokfelé, sokakkal. Gábor a saját, az enyémtől eltérő léptékben játszódó voltaképpeni szocializációját a társaságomban, a részvételemet nem kizárva folytatta le, az ismerkedései, a barátkozásai, az irodalmi barátságai a jelenlétemben történtek, jöttek létre vagy elevenedtek fel újra, Mészöly Miklóstól Balassa Péterig, Nádas Pétertől Kulcsár Szabó Ernőig, Végel Lászlótól Tolnai Ottón át Thomka Beátaig és nagyon sokan másokig, és valamilyen fokig ezeknek a viszonyoknak legalább ideiglenesen én is a részese lettem ekkoriban. A legnagyobb befolyással, és persze mindent összevetve a legdrámaibban az ekkori összeemelegedések közül a Balassával való barátságom zajlott, ám ennek elnagyolt részletezése (jóllehet, a végső távozásomban a vele való szakítás perdöntő szerepet játszott) is szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Abban egészen biztos vagyok, hogy azt a kiegyensúlyozottságot, ami akkor kétségtelenül megvolt köztem és Csordás között, igen nagy mértékben táplálták a fentebb már említett, a szerkesztőségben kialakult kusza, és ismétlem, minden résztvevő által átmenetinek tekintett felelősségi viszonyok is. Az első rés ezen a kiegyensúlyozottságon ugyanis röviddel az után támadt, hogy Csordást 1988 áprilisától végül kinevezték főszerkesztővé.

Megint csak nem tudom, ez a döntés, a praktikus majdnem másfél éve fennálló állapot jóváhagyása végül pontosan kin múltott, a szerkesztőségi ceremóniára mindenestre minisztériumi küldöttség érkezett, miniszterhelyetttel, osztályvezetővel, helyi erőkkal, miegymással. Mintha súlya lett volna, hogy a heteken belül tünedezni kezdő hatalom utolsó erőfeszítésként még gáláns gesztust gyakorol. Este kimentem Gábor kertvárosi lakására, hogy megünnepeljük, amire oly régóta vártunk, és egy teljesen megváltozott, felismerhetetlen embert találtam ott, valakit, akiben mintha összetört volna egy addig ép és megbízható-

an működő alkatrész. A felelősség volt a kulcsszó, hogy a döntéseknek ezek után más, az eddigieknél nyomasztóbb súlya lesz, és hogy mostantól minden megváltozik. Metaforikusan is, valóságosan is fordulópont volt ez az este. Tényleg minden megváltozott, a dolgok egyik napról a másikra nehezebbek, bonyolultabbak, komolyabbak lettek, eltűnt az egészből egyfajta természetes magától értetődőség. Úgy emlékszem, nem ezen az estén, de röviddel később beavatott a terveibe: nem akarja az idők végeztéig szerkeszteni a *Jelenkort*, legfeljebb öt évet szán erre az életéből, más elképzelései vannak, várják a fordításai, a félbehagyott délszláv költészeti antológiája, más tervei, a lényeg az, hogy öt év múlva nekem szeretné átadni a helyét. Megbízik bennem és alkalmasnak tart rá. Úgy keresünk magunk mellé a megürülő helyre harmadik embert, hogy vele hosszabb távon én tudjak majd együtt dolgozni.

Nekem azonnal megvolt erre az ideális jelöltem, noha küzdelmes hónapok következtek, fiatal emberek meghallgatásával; volt, aki Pécsre jött, és a szerkesztőségi körben tartott afféle lapértékelést, volt, akivel Pesten ültünk le rövidebb beszélgetésre. Felesleges köröknek tűntek, ha a fő szempont tényleg a jövőbeli együtt dolgozás volt: Takáts Józsefnél, akivel Szegeden egy darabig együtt csináltuk az ő találmányát, a *Harmadkort*, és akinek képességeiről, alkalmasságáról meg voltam győződve, nem mutatkozott jobb választás. Lapértékelésként előadott, részletes indokokkal alátámasztott javaslat-zuhataga Csorbától Bertókig, Hallamától Csordásig kivétel nélkül mindenkit levett a lábáról, aki azon a délutánon a szerkesztőségben végighallgatta. Gábor hetekig tipródott, téblábolt, habozott, mintha az én addigra már kitapasztalt kompromisszumkészségem mellé nem akart volna egy erős, határozott egyéniséget. Végül a zsarolásomra vagy a becsületszavamra beadta a derekát, rendben, legyen úgy, ahogy én választottam. Pár nap múlva váratlanul új név merült fel, a szerkesztőbizottság újra összeült, köztünk újramezdődtek a végeérhetetlen viták, a veszekedések. Megtörtént olyasmi, ami addig soha nem, kardinális kéziratok közlésén vagy nem közlésén kezdtünk összekapni. Jóska a nyáron végül ebbe az elmérgesedett helyzetbe érkezett, ami az elkövetkező nem egészen két évben legfeljebb csak átmenetileg enyhült, a felgyülemelő keserűség inkább rétegről rétegre ülepedett, és harmonikus munkakapcsolat ebben a hármásban végül soha nem keletkezett. Amíg együtt dolgoztunk, a *Jelenkor* munkahelyként, a mindennapi életünk napi tereként (azt gondolom, mindhármunk számára) pokol volt. A kettejük konfliktusa, úgy éreztem, mindig rajtam keresztül zajlik le, bár ez biztosan nem így volt, mert a két évből három hónapnyi időt egy félresikerült műtetem miatt kórházban vagy otthon fekvé töltöttem. Ha valamit igazán bánok a *Jelenkorral* kapcsolatban, akkor az ezen a ponton van. Ebben a helyzetben nem viselkedtem körültekintőbben, és nem tudtam megőrizni ezt az intellektuálisan, a tapasztalatokat és az eredeti ambíciókat tekintve hasonlíthatatlanul kedvező, a legideálisabb helyen és a legjobb időben létrejött felállást. Jóska két év múltán úgy távozott, hogy a végére a mi kettőnk kapcsolata is a mélypontra zuhant.

Mindebből a külvilág semmit nem érzékelt, sokszor még a tágabb szerkesztőségi körhöz sem jutott el, hogy a mélyben miféle indulatok forronganak. A *Jelenkor* történetének egyik legprosperálóbb szakasza kezdődhetett volna el, olyan időszakban, amikor az újonnan alakuló irodalmi folyóiratok még csak tervként léteztek. A *Jelenkor* érzésem szerint elveszítette azt az előnyét, amivel ebben a né-

hány rövid hónapban kétségtelenül rendelkezett. Csordás másra koncentrált már, 1989 elején elindította a könyvkiadást, ami újdonságyszámba ment és földrendítő lépés volt. A folyóirat tervszerű újragondolásából semmi nem lett, intellektuális tevékenység gyakorlatilag nem folyt, ehelyett mi, szerkesztők arra kényszerültünk, hogy nyomdászoknak és betanított számítógépezelő munkásoknak való dolgokkal bíbelődjünk. A klasszikus nyomdai technológiáról áttértünk a jóval takarékosabb, de átfutási időt még alig kímélő, ám rengeteg munkával, energiával, vesződéssel és hibával járó számítógépes tördelésre. A szerzők meghökkenően küldték vissza a mátrixnyomtatóval kinyomtatott, elhalványuló, összezsúszó, a végső változatra egyáltalán nem hasonlító korrektúrákat, hogy hát mi történt azzal a gyönyörű újságokkal, ennyire nincs pénz? Előfordult, hogy valakinek a korrektúrájáról valamilyen tévedés folytán lemaradt egy szövegrésze – azonnal cenzúrárt kiáltott. 1989 volt.

Nem tudom, kit igazolt az idő. Ha a Jelenkor Kiadó néhány évig tartó attraktív és terjeszkedő időszakát veszem, azt, hogy a magyar könyvkiadás a legideálisabb időpontban gazdagodott egy nem budapesti, rendkívüli jelentőségű elit szépirodalmi kiadóval, akkor feltétlenül Gábort. Nem tudom azt sem, egy újragondolt hagyományos irodalmi folyóirat miként működött volna azon a hirtelen látványosan kiszínesedett és érdekessé vált terepen, mint amilyen a kilencvenes évek első néhány évének a folyóirat-kultúrája volt, még internet nélkül, és amelynek minden látszólagos erénye ellenére mégiscsak az irodalom iránti érdeklődés csökkenésével, az eladott vagy olvasott példányszámok rohamos esésével kellett naponta szembenéznie. Mindig is szívesebben tettem egy, legfeljebb másfél biztos lépést előre, mint három bizonytalant; Gábor pedig héttel szeretett előrerohanni. Azt tudom, hogy amikor Takáts Jóska 1990 nyarán távozott, egyedül maradtam, túlságosan egyedül, és ez az egyedüllét azután évekre nyúlt. Gáborral rendeztük a viszonyunkat, vagy pontosabb úgy fogalmazni, rendeződött a viszonyunk. Amikor 1990 őszén képviselőnek választották a pécsi önkormányzatba, a *Jelenkor* szerkesztésének a nagy része végképp a nyakamba szakadt. Az 1991-es januári, hetvenedik születésnapjára Mészöly-szám legtöbb írását például hónapokon át szerveztem, szinte szerkesztői mestermunkámként gondoltam rá, simogattam, dédelgettem, büszkén nézegettem, amikor felhozták a nyomdából. A nagy, döntő fontosságú szövegeket, melyek nélkül az egész nem lett volna az, ami, mégis ő szerezte; néha, tanúja voltam, egyetlen sebtében lefolytatott telefonnal. Már szóba sem került, hogy a Városmajor utcában, Mészöly köszöntésén esetleg nekem is ott lehetne a helyem. Egyszemélyes volt a *Jelenkor*, ebben harminc év alatt semmi nem változott, és még jó ideig így is maradt. És noha eredeti hőfokára a barátságunk Gáborral soha többé nem melegedett fel, annak az évekkel korábban eltervezett aktusnak, a főszerkesztői poszt átadásának a szerkesztőségi ceremóniája, most már miniszterhelyettesi kíséret nélkül, 1991 őszén többé-kevésbé újra bensőségesen, a szerkesztőbizottság tagjainak támogatásával zajlott le. Elkelt volna a miniszterhelyettesi kíséret, akkor talán nem vádolt volna meg minket a fenntartó megyei önkormányzat alelnöke, hogy a tudta és felhatalmazása nélkül osztozkodunk a megye vagyonán, és törvénytelen összeesküvést szövünk a háta mögött. A hasonló nevet viselő kiadó és a folyóirat szétválasztása így az évekre elhúzódó válóper képét öltötte, vagyonmegosztással, kezdetben

közös fedél alatt maradással, aztán különéléssel és visszaszeretési kísérlettel, végül teljes szakítással; ezek kíséretében pedig rendre újabb sértésekkel, bántódásokkal, kisebb és nagyobb marakodásokkal. 1993-tól már nagyon akartam a válást, nagyon szerettem volna végleg a magam útját járni.

Ez az út persze nagyon szűkre volt hagyva, és nemigen mutatkozott rajta olyan sáv, amin a kiadó autója ne parkolt volna ott. De mégiscsak volt valami kevéske hely, amin át lehetett evickélni, és a *Jelenkor* kocsját se húztam meg: a lapból végül nem lett a kiadó előközlő hirdetési magazinja. Professzionális tördelő voltam ekkorra, de a *Jelenkort* jószerével újra kellett kezdeni. Utólag úgy látom, hogy az általam jegyzett *Jelenkor* még a késői, legfüggetlenebb szakaszában is sokkal jobban hasonlított a Csordás-féle *Jelenkorra*, mint a Szederkényi-félére, és egyáltalán nem kötődött ahhoz, amit Tüskés Tibor szerkesztett a hatvanas évek elején, miközben persze a négyféle *Jelenkornak* (és persze a mostani, már utánam következő ötödiknek is) együtt mégiscsak megvan a maga közössége. Vagy legalábbis szeretném remélni, hogy megvan. De öt év vagy tíz év, tizenöt vagy harminc év az irodalomban beláthatatlanul nagy idő, s talán alig van olyasmi az irodalom gyorsan romló anyagában (ezen nem is csak az irodalom környezetét vagy életét kell érteni, amit egy folyóirat óhatatlanul közvetít és leképez, vehetjük akár a legnemesebb szépirodalmat, találomra kiválasztott szövegeket is), ami a '89 előtti és a '89 utáni Magyarországon összehasonlítható. Tüskés szerzőivel nem volt személyes kapcsolat, Szederkényiével szórványosan volt, Csordáséival viszont annál sűrűbben. A lap harmincötödik születésnapjára összeállított, a szerkesztésemben megjelent kétnyelvű *Jelenkor-antológia* így nem véletlenül helyezte a nyolcvanas éveket a középpontjába, Szederkényi és Csordás korszakát, miközben alig-alig mutatta az általam szerkesztett *Jelenkort*, és egyáltalán nem a Tüskését. De tükrözött egy határozott hagyománytudatot, és talán olyan szerző is akadt benne, akit német olvasóhoz segített. Az is világos volt, és számomra ez a közösség is döntő fontossággal bírt, hogy Gábor a maga egykori 1988-as választásával, azzal a bizonyos ötéves terminussal kódolta az én *Jelenkor*-pályafutásomat is; tisztában voltam vele, hogy nem a *Jelenkor* főszerkesztőjeként fogok nyugdíjba vonulni. Amikor az antológia végső munkálatait Ágoston Zoltánnal 1993 nyarán végigcsináltuk, már határozottan ismételhettem meg neki az egykor hallott mondatot – az én öt évemből, amikor Zolira rátaláltam, végül nagyjából annyival lett több, amennyi a Gáboréból kevesebb. Az 1995-96-os „kritika-vitát” (melyet ma már egyáltalán nem látok esztétikai érdekű álláspontok manifesztációjának vagy a kritikaírás problémáit feltáró eszmeecserének, sokkal inkább hat úgy, mint két generáció, az akkor húszas, illetve harmincas éveikben járó fiatalok egymásnak feszülése és egymással szembeni erőpróbája), az ennek nyomán fel-felvillanó, néha súlyosabb sebeket ejtő utóvédharcokat, a *Jelenkor* elég késői, 1996-ban végbevitt alapítványi átalakítását, aztán a „felejtethetlen 1997-es évet”, amikor előbb Csordás, pár hónappal később pedig Balassa állt fel más-más okokból a szerkesztőbizottsági asztaltól, majd a *Jelenkor* negyvenedik születésnapját mindenesetre már együtt csináltuk végig Zolival, és a segítsége, a jelenléte szilárd biztonságot jelentett nekem. Amikor 1997 augusztusában újra hárman lettünk, és Nagy Boglárkáról néhány hónap alatt bebizonyosodott, hogy lelkiismeretes és ambiciózus szerkesztő, világos volt előttem, hogy a nehezén túl vagyok.

„A szerkesztés lényeges és nevetséges művelet” – írta Láng Zsolt 1992 decemberében, az általa jegyzett „Vendégség”-szám utószavában, és ennek a maximának az első felét egy időben szívesen idéztem. De van egy második fele is: „...az olvasás a dolgok igazi színe látása.” Akár a tizenhárom évet veszem, akár a kilencet, annak, amit napi teendőként végeztem, a legfontosabb része többnyire láthatatlan és kommunikálhatatlan, vagy éppenséggel szóra sem érdemes apróság maradt. Egyszer csak azt vettem észre, hogy „a dolgok igazi látásából” viszont egyre kevesebbre jut időm, és bár azt a „nevetséges és lényeges műveletet” még mindig szívesen végzem, néha ráismerésszerűen képes a régi örömet okozni, mindez a *Jelenkor*kal kapcsolatos tevékenységem egészében egyre zsugorodó helyet foglal el.

Valamikor a kilencvenes évek második felében, az évre pontosan nem emlékszem, pedig lehet, az egész itt elmondott történet szempontjából fontos lenne, Tatán, a JAK-táborban egy nyilvános szerkesztőségi kerekasztal-beszélgetésen feltették nekünk, a színpadon ülőknek azt a kérdést, hogy mi a különbség a régebbi, '89 előtt létezett és az új, '89 után alapított lapok között. Valami olyasmit válaszoltam, hogy a '89 után alakult lapok többnyire független emberek szabad közösségei: egy-egy ilyen közösség tagjai bármikor dönthetnek úgy, hogy ennyi elég volt: a saját szellemi tulajdonukat szüntetik meg, ha arra jutnak, hogy az idejük lejárt. Én – a saját időm előtt már létező lap főszerkesztőjeként – ugyanígy nem dönthetek: megkaptam valakitől, és az egyetlen választásom az, hogy majd tovább fogom adni valakinek; nem dobhatom be a törölközőt, nem ránt-hatom magammal az egészet. A 2000-et képviselő Margócsy István felhorkanása maradt meg bennem leginkább: nehogy már a tanácsrendszer intézményeiért fájjon a fejünk. Ez gondolkodóba ejtett: az észrevételemet akkor, azon a helyen mélyen vallomásosnak, a legfontosabb életproblémámat megvilágító értelmű megjegyzésnek szántam – de mindannak, amit éppen a tanácsrendszer örökébe lépő önkormányzattól lépésről lépésre elszakadva próbálok csinálni, ezek szerint lehetséges, létezik ilyen nézete is. Ezt a nézetet hálátlannak, szűklátókörűnek, leegyszerűsítőnek tartottam, hiányzott belőle a szolidaritás, de be kellett ismernem, hogy mégsem teljesen ok nélküli vagy alaptalan. Rendre felötlött bennem egy másik élményem is: valamikor a kilencvenes évek közepén a Duna TV lejött Pécsre, és leforgatott egy kulturális kaleidoszkópot a városról. Sokan megszólaltak benne, mindenféle művészeti ágak művelői, képviselői, mindenkire úgy két-három perc jutott. A filmnek pár hónappal a forgatás után rendeztek egy borozós-pogácsás vetítést a Művészetek Házában, a megszólalók jelenlétében, és a teremben a sokaságban magányosan ülve elképedve néztem a vásznon beszélő önmagam: ezt az üres kincstári dumát a *Jelenkor*ról és a pécsi irodalom fontosságáról tényleg én nyomom? Nemcsak a mondataimat és a jelenlétemet éreztem hamisnak, hanem azt a küzdelmet is valósággal újra végigszenvedtem, amit egy-egy mondat kimondása közben, jól emlékszem rá, a saját belső gondolataimmal folytattam. Nem volt három perc az egész, de úgy éreztem, az örökkévalóságig tart. Ez így nem mehet tovább, ez járt a fejemben, amikor néztem, ezt azonnal be kell fejezni. Aki beszél, nem én vagyok. Nem így beszélek. Nem így vagyok. Ha ez vagyok, akkor inkább jobb, ha nem vagyok.

1999. szeptember 24-én dél tájt, másfél órával a budapesti gép földet érése után ücsörögtünk Annával a padon a londoni Heathrow repülőtéren, azon a bizonyos fekete műbőrhuzatos „benchen”, ahová állítólag a lefülelt illegális bevándorlókat ültetik, és amelyen soha azelőtt senkit nem láttam ülni. A londoni bevándorlási tisztviselő hosszú, de egyoldalú vitát követően negyven perce eltűnt a belgatükrös üvegfalak mögött. Papírt, igazolást, hivatalos levelet kért rajtunk számon az egyéves tartózkodási engedély pecsétjéért cserébe. Egykori, velünk együtt lassú sort álló utastársaink már vígan robogtak a londoni metrón a város belső részei felé. Bejött a szófiai, majd a zágrábi járat, fennakadás nélkül átsuhanó, harsány, napszemüveges-bőrkabátos-borostás turistáiról azt képzeltem, kézipoggyászaikban hazájuk összes gépfegyverét Angliába csempészik, míg a hivatal az én bebocsáttatásomról vagy kiűzetésemről hoz döntést. Aztán újra megjelent a tisztviselő, alacsony, vörös, szemüveges, mosolytalan férfi, és kimondta a háromnegyed órája várt mondatot: rendben, kivételesen eltekint a hiányzó dokumentumtól, tessék, mehetünk.

Néhány hét híján harmincnyolc éves voltam.

Elkezdődött az életem.

Kilátás a Nick-udvarra a régi szerkesztőség kis szobájából 2003 júliusában. (Fotó: Németh Pál)

A MUNKATÁRS: BENEY ZSUZSA

2006. június 14-én Lukács László piarista, a *Vigilia* folyóirat főszerkesztője hetvenedik születésnapja alkalmából Budapesten, a Sapientia Főiskolán rendezett ünnepségen és fogadáson találkoztam vele utoljára. Valaha fekete, fényes, kissé hullámos, hátrasimított haja galambbősz lett. De ilyen idős korú, szép arcú nőt keveset láttam életemben. Ugyanabban az évben születtünk. Kérdésére, mi újság, hogy van?, így válaszoltam: két hét múlva belépek a hetvenhetedikbe. Tudja, ez kockázatos év. Illyéstől hallottam először a két szám alakjára utaló célzást: ez már a két kaszasuhintás éve. Zsuzsa rám emelte csillogó, sötét szemét. Fáradtan mondta: akkor én már április óta benne vagyok... Később a fogadáson Schweitzer Józseffel, nyugalmazott országos főrabbiival beszélgettünk. Én még Pécsről ismertem és becsültem őt. Láttam, Zsuzsa is tiszteli, és jó kapcsolatban van vele.

Találkozásunk után nem telt el egy hónap. Beney Zsuzsa 2006. július 12-én elhunyt. Beteg szíve vitte el.

*

Beney Zsuzsa 1930. április 21-én született Budapesten. Eredeti családi neve Gazda Zsuzsa. 1954-ben tudógyógyász szakorvosi diplomát szerzett. Férje az ugyancsak 1930-ban született Beney László orvos-biokémikus, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Biokémiai Intézetének munkatársa. Amikor felesége publikálni kezd, fölveszi férje vezetéknévét. 1969-ben, a *Költők egymás közt* című antológiában írja: „Budapesten születtem, polgári-értelmiségi családban. Gyermekkoromat még a régi világban, s ennek természetes kultúrkörnyezetében töltöttem. Édesapám ennek a »régi«, polgári kultúrának jellegzetes, polihisztor érdeklődésű reprezentánsa volt. Életemben rengeteget vívódtam, keresgéltem, és viszonylag sok kaput próbáltam rányitni a világosságra.”¹

Pécsett 1958 őszén indult a *Jelenkor* című irodalmi és művészeti folyóirat. Eleinte kéthavonta, majd 1963 januárjától havonta látott napvilágot. Indulásától a lap mellett működő lektorátus vezetését bízták rám, ezzel együtt a folyóirat szerkesztésébe is bekapcsolódtam, majd 1960-tól a pécsi írók bizalmából a *Jelenkor* főszerkesztője lettem.

Hogy igényeimet és elképzeléseimet megvalósíthassam, hogy a *Jelenkor* egy vidéken megjelenő, de országosan terjesztett, egyetemes értékeket képviselő, sajátos arcú folyóirat legyen, a helyi erők támogatásán kívül a magyar irodalom egészének – jobbik részének – bizalmára és kéziratára is szükségem volt. Ennek a kapcsolatnak a megteremtésére – pécsi szerkesztőtársaim, elsősorban Csorba Győző és Bertha Bulcsu mellett – két, Budapesten élő segítőt és támogatót volt, Rónay György és Fodor András.

Rónay Györgyöt pesti egyetemi éveim alatt, 1951-ben ismertem meg személyesen. Folyóiratának, a *Vigiliának* a háború utáni újraindulása, 1946 óta olvasója és előfizetője voltam. Beney Zsuzsa írásával is, egy Weöresről szóló tanulmánnyal 1958-ban a *Vigiliában* találkoztam; nevét akkor jegyeztem meg.² A folyóirat az ezt követő években, 1964-ig még

¹ *Költők egymás közt*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. 65.

² Beney Zsuzsa: „A hallgatás tornya. Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről”, *Vigilia*, 1958. 269–275.

három – Pap Károlyról, Gelléri Andor Endréről és Radnóti Miklósról szóló – tanulmányát, valamint tucatnyi versét közölte. Rónayt a folyóiratszerkesztésben is, a kritika és esszéírásban is mesteremnek tekintettem, első kócos írásaimat neki mutattam meg.³ Kérésemre nemcsak ő küldött kéziratot a *Jelenkornak*, hanem másokat is erre buzdított. „Bizonyára észrevetted, hogy egynéhány embert már »irányítottam« hozzád; az egyre jobb *Jelenkorból* látom, és köszönöm, hogy szívesen fogadod és istápolod őket” – írja 1961. május 1-jén. Két évvel később írt levelében olvasom: (1963. aug. 23.) „Mindig örülök neki, ha olyannak a nevét is látom berne [ti. a *Jelenkorban*], akit valóban én »irányítottam« hozzátok...” A Rónay által a *Jelenkorhoz* „irányított” szerzők között volt Beney Zsuzsa is, akit így jellemez egyik levelében Rónay: (1963. nov. 21.) „a kicsit csavarosan gondolkodó, de veszedelmesen okos, igen művelt, és költőnek is jó hangú Beney Zsuzsa, akinek talán csak az a baja, hogy a hivatásától (orvos) nem ér rá eleget adni idejéből az írásnak-olvasásnak.”

Míg Rónay György az idősebb író tapasztalatával állt mellettem, Fodor András nemzedéktársaimmal segítette elő a munkatársi kapcsolat kiépítését. Fodor Andrással személyesen először 1959 őszén találkoztam Pécsen. Jellemző adat, hogy levelezésünkben 1966-ig harminchat alkalommal esik szó Beney Zsuzsáról.⁴ Fodor először Beney kéziratát juttatja el hozzám, majd később, egyik pesti utam alkalmával személyesen is megismertem Beney Zsuzsát.

Fodor András 1960. jún. 16-án kelt levelével együtt küldi el Beney Zsuzsa írását: „A nevét talán ismered. Nekem Fülep említette először, mondván, hogy Weöresről egészen jó cikket olvasott bizonyos Beney Zsuzsától a *Vigiliában*. [...] 30 éves orvos, aki Rónayn kívül egyetlen íróat sem ismer. [...] Képtelen megalkuvásra és az élelmes érvényesülés más módozataira. [...] Talán könnyíti a dolgot, hogy nekem kell válaszolnod, nem a szerzőnek.” A küldött írás a Katherine Mansfieldről írt tanulmány volt. Ezt írtam válaszul Fodornak: (1960. júl. 7.) „Beney Zsuzsa cikkét elolvastam, a szerzőt én is a Weöres-tanulmánya óta ismerem, meg alighanem a *Nagyvilág* műfordítás-pályázatán szerepelt. Írása igen tetszett, a befejező sorok elhagyásával (ez egyébként is csupán a téma ürügyén elmondott következtetés), azt hiszem, közölhetnénk is.” Az írás a *Jelenkor* 1960. évi július-augusztusi számában jelent meg.⁵ Beney Zsuzsa megköszönte a közlést („Kedves sorait és a »Jelenkor« bizalmát őszinte hálával köszönöm” – írta 1960. aug. 1-jén, és létrejött a közvetlen kapcsolat az író és a szerkesztő között. Még 1960-ban, a november-decemberi számban Beney Zsuzsa egyik versét is közölte a lap.⁶ Kapcsolatunk első korszakából, az 1960 és 1964 közötti időből tizenkilenc hozzám írt levele maradt fenn.⁷

A *Jelenkor* repertóriumában is ellenőrizhető adat:⁸ a folyóirat az 1960 és 1964 közötti öt évben tizenegy alkalommal adott helyet Beney Zsuzsa írásának. A folyóirat hat versét, négy – Kalász Márton, Sánta Ferenc, Székely Magda és Csanádi Imre egy-egy könyvéről szóló – kritikáját és két tanulmányát, az említett Mansfield-esszét, valamint *Az intellektuális költészetről* című jegyzetét közölte.

Beney Zsuzsa levelei, valamint Fodor Andrással folytatott levelezésünk alapján mi-
képpen rekonstruálható munkatársi kapcsolatunknak ez az öt éve?

A hatvanas évek első felében Beney Zsuzsa két lapra számíthatott, amely írásait közölte: a *Vigiliára* és a *Jelenkorra*. A Mansfield-tanulmányt korábban a *Nagyvilág* adta vissza, verseit az *Új Írás*, az *Élet és Irodalom* és a *Kortárs*. Fodor András egyik levelében így

³ Tüskés Tibor: „Mester és tanítvány. Rónay György húsz levele”, *Életünk*, 2005. 7–8. sz. 25–55.

⁴ Fodor András és Tüskés Tibor levelezése 1. 1959–1966., Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2008.

⁵ Beney Zsuzsa: „Katherine Mansfield”, *Jelenkor*, 1960. 4. sz. 49–55.

⁶ Beney Zsuzsa: „Balatoni elégia”, *Jelenkor*, 1960. 6. sz. 11.

⁷ A levelek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában találhatók.

⁸ A *Jelenkor* repertórium. 1958–1968., Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1970.

jellemzi Beney helyzetét: (1961. máj. 22–23.) „nagyon árvának érzi magát az irodalomban; vágyik a bizalmas jó szóra.” Alighanem a *Jelenkortól* – a közlésen kívül – ezt is megkapta. Amikor kritika írására biztattam, munkahelyéről, a szabadság-hegyi Állami Gyermekszanatóriumból, 1961. febr. 22-én kelt levelében ezt írta: „Régóta készülök írni Magának, de a sok egyéb elfoglaltság mellett arra is vártam, hogy küldhessek valamit – s ezt ugyanazért szerettem volna, mint amiért köszönetet is akarok mondani. A *Jelenkor* nemcsak megjelenési lehetőséget adott nekem, hanem, én úgy érzem, hogy otthont is, s ennél többet senkitől nem kaptam volna. Azt hiszem, »vidéki íróknál« vidékibben élek, s a Maguk jóindulatának elsősorban valami biztatást, ösztökélést köszönök. – Recenziót, ezért is, most írok először életemben; remélem, sikerült érzékeltetnem benne azt, amit Sánta novellái lényegének érzek. [...] Nagyon szeretnék egyszer beszélgetni is Magával. Nyáron valószínűleg megyünk Pécsre; remélem, hogy akkor találkozhatunk.”

A tervezett pécsi útra 1961 nyarán valóban sor került. Zsuzsa július 5-én érkezett Pécsre férjével, Beney Lászlóval. A Pannónia Szállóban laktak. Zsuzsa részt vett a *Jelenkor* szerkesztőségében a folyóirat legutóbbi számáról rendezett vitán. Társbérleti lakásunkba is ellátogattak, sokat beszélgettünk. (Ezekben az években a folyóirat munkatársai közül mások is, többen is Pécsre látogattak, eljöttek a szerkesztőségbe, előadást tartottak, vagy diákokkal találkoztak, részt vettek valamelyik pécsi középiskolában ún. rendhagyó irodalomórán: Illyés Gyula, Borsos Miklós, Mészöly Miklós, Mátyás Iván, Hernádi Gyula, Fodor András, Bálint Endre, Sárosi Bálint és mások.) Fodor András írta levelében: (1961. júl. 11.) „Beney Zsuzsától kaptam egy pécsi lapot. Írja, részt vett a *Jelenkor*-vitán. [...] Tőled mindenben el van bűvölve. »Olyan kedves, hogy szinte megható« – írja Veled kapcsolatban.” Pécsi látogatásukra maga is visszatér: (1961. aug. 3.) „Még egyszer nagyon köszönjük pécsi kedvességét.” Illetve 1961. szept. 1-jén, amikor Salgótarjánba kell mennie az ottani tudógondozóban helyettesíteni: „Nagyon sokat gondolok Pécsre – bárcsak inkább egy dunántúli városba kellene mennem!”

Van, amikor én kérek tanulmányt vagy kritikát tőle, van, amikor ő javasol témát a folyóiratnak (például a Szabó Ede válogatásában megjelent magyar Rilke-kötetről szóló írást), van, amikor maga tervez írást (például Eliotról). Küld verseket, amelyeket szívesen közöl a *Jelenkor*, de olyanokat is – és ezt őszintén megírja –, amelyeket a *Vigília* is visszaadott.

Külön kis története van annak a Beney-kritikának, amelyet Fodor András *Tengerek, dombok* című, 1961 tavaszán megjelent verseskötetéről írt. Beney nem tudhatta Pesten, hogy a könyvről már recenziót kértem a Pécsen élő fiatal költőtől, Arató Károlytól. (Az írás majd annak rendje s módja szerint meg is jelenik a *Jelenkor* 1961. évi októberi számában.) Beney ennek ismerete nélkül adja postára írását. Kísérő levelében írja: (1961. szept. 18.) „Bándi kötetéről igazán jót és főleg érdekeset szerettem volna írni. Annyit töprengtem rajta, hogy végül is nem tudom, hogy másnak, első olvasásra világos-e az, amit el akartam mondani róla. Kérem, olvassa el különösen figyelmesen, és csak ha igazán érdekesnek találja, segítsen valahol megjelentetni – attól félek, hogy a *Jelenkor* már »foglalt«. Esetleg a Pécsi Rádió? Ne haragudjon a sok javításért, hanem javíttasson bele. Maga is ott, ahol jónak látja. Előre is köszönöm fáradságát.” – Az említett ok miatt Beney írását a *Jelenkor* nem közölhette. Akkor a szerző a kritikát elküldte Szabó Edének, az *Új Írás* kritikai rovatvezetőjének. Az írás itteni sorsáról is tájékoztatott Beney Zsuzsa: (1961. okt. 29.) „Elküldtem a Bándiról szóló kritikát Szabó Edének, aki nagyon elutasító választ adott (»Kedves Beney elvtársnő« !!! megszólítással). Válaszának lényege az, hogy a kritika bevezetése zavaros gondolatokat tartalmaz, zavaros és túlzásfolt megfogalmazásban.” – Azokban az években a Pécsi Rádióban havonta egy alkalommal irodalmi műsort szerkesztettem. Beney kritikája itt hangzott el. Majd eltelt sok év, és amikor a kilencvenes években a Kaposváron megjelenő *Somogy* című irodalmi és művészeti folyóiratot szerkesztettem, az írás itt nyomtatásban is napvilágot látott.⁹

⁹ Tüskés Tibor: „Ami kimaradt és megmaradt”, *Somogy*, 1993. 3. sz. 24–27.

Beney Zsuzsa szeretne kitörni magányából, írói elszigeteltségéből, újabb és újabb kísérletet tesz, hogy más folyóiratok is közöljék. Nem titkolja el, hogy „ellenpróbát” tesz: ugyanazokkal a versekkel, amelyeket elküldött a *Jelenkornak*, az *Új Írás*nál is jelentkezik. (1962. márc. 16.) „Elküldtem két verset a *Jelenkornak* küldöttek közül Szabó Edének is, aki nem találta megfelelőnek az *Új Írás* nővójának – nem akartam Magukat megcsalni, csak próbát tettem. Nagyon elkeseredtem. Egyáltalán: itt Pesten minősíthetetlenül bánnak a magamfajta próbálkozókkal. Ezért is esik annyira jól a Maga kedvessége. – Az elfogadott két vershez egy hasonló stílusú harmadikat is küldök, vajjon tetszik-e?” (A *Jelenkor* majd a korábban elfogadott két verset közli az augusztusi számban.)

A *Jelenkor* egy-egy számáról szívesen mond véleményt. 1962. máj. 11-én írja a folyóirat áprilisi számáról: „Legújabb *Jelenkor*-a megintcsak nagyon tetszik, s most is, mint mindig, leginkább »szerkesztettsége«. Elsősorban ez az, amivel ma vezetnek – úgy gondolom. Szépen őrzik és tágitják a dunántúli horizontot, őrzik hagyományaikat és ezzel együtt a tágasabb kapcsolatok hagyományát. Mindig Illyés soraira kell gondolnom: Jöhet idő, hogy emlékezni – bátrabb dolog lesz, mint tervezni. (Idéztem már ezt? Nagy kedvencem.) Tetszik, hogy Babitsot kétszer is megidézik, hogy Andricsról egyszerre közölnek tanulmányt s tőle novellát, és nagyon tetszik az Ormánság problémának versben, tanulmányban és Kiss Géza szellemében történt fölélesztése.” Mivel újabb tanulmányt kértem tőle, később így ír a levélben: „Rengeteget jelent nekem az, hogy valahol várják – ha nem is igazán várják, de elfogadják írásaimat. Csak a *Jelenkor* kapcsol az irodalomhoz – nem csak külső vonatkozásban, hanem »belül« is. Itt Pesten minden versemet elutasítják, ha hébe-hóba megpróbálkozom itt-ott. A *Jelenkor* többet jelent nekem, mint a pesti lapok, mert szellemileg sokkal közelebb áll hozzám, de azért a dolog »hivatalos« oldaláért, részben pedig a több megjelenési lehetőségért, mindig megpróbálkozom másutt is.”

Újabb pécsi látogatást tervez május végére. „Úgy-e elfogadnak a dunántúli írók gyülekezetébe, ha pesti is vagyok? Nagyon szeretnék lemenni Pécsre.” A látogatás nem valósul meg. A küldött verskéziratokkal kapcsolatban is elbizonytalanodik, versek cseréjét kéri. Ugyanakkor 1962 őszén kérésemre elmegy a *Jelenkor* képviselőjében a fiatal kritikusok problémáiról rendezett írószövetségi vitára, ahol Szabolcsi Miklós a témát fölvezető előadó, Beney jegyzeteket készít az elhangzottakról, sőt hozzá is szól, Fodor András szerint: „okosan, komolyan”.

Leveleiben íróársairól sem hallgatja el véleményét. Ezek a fejtegetések líraképét, a költészettel kapcsolatos véleményét, igényét jól kifejezik. Először megígéri, hogy ír Vas István új könyvéről, összegyűjtött verseiről, majd visszaszívja szavait. (1963. jún. 5.) „Nagyon, de nagyon szégyellem magam: mostanáig próbálkoztam, hogy írok Vas István verseskönyvéről – és végül rájöttem arra, hogy nem megy. Nem rossznak, hanem jelentéktelennek tartom – sok fiatal költőt ismerek, akiket nem tartok különösebben sokra, de érzek bennük valami eredetiséget; ha nem is költői értékeik, de a mai idők jellemzése szempontjából valami említésre méltó problémát. (Pl. Tornai, Csoóri.)” Majd így folytatja fejtegetését: „Csoóri verseskönyvéről végül is nem írtam, de sokat gondolkoztam versei ritmikai szerkezetén, s talán egyszer sikerül egy nagyobb tanulmányban ezt is elmondanom.” Aztán visszatér a Vas István-problémára. Beney Zsuzsa számára a polgár eszményét apja testesítette meg. Vas István polgárság-kritikáját erőtlennek, hamisnak érzi. „Vas István azonban – érzésem szerint – nem elég bátor, vagy ha úgy jobban tetszik, eredeti, egy új forma megalkotásához, s ahhoz sem elég erős, hogy egy régi formát élettel tudjon megtölteni. S világnézete is: programja, hogy a polgárságtól elszakadjon – de emögött az elszakadási törekvés mögött nem érzek semmi konstruktív érzelmi fűtöttséget. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy rossz költő, az olaszországi kötete¹⁰ például tetszett is nekem –

¹⁰ Vas István: *Római pillanat*, Révai, Bp., 1948.

de összegyűjtött versek értékelésénél feltétlenül a negatívumok domborodnának ki, már csak azért is, mert ilyen alkalommal nem kritikát, hanem gratulációt szoktak írni. [...] Vas István költészete nem is olyan érdekes a számomra, hogy érdemesnek tartanám ezt a kesernyés mérleget megmutatni.”

1961-ben épült föl Balatonfenyvesen nyaralónk. 1963. augusztusában Beneyék egy alkalommal itt is meglátogattak bennünket. Erre utal az a szeptember 7-én kelt levelezőlap, amelyen Zsuzsa megjegyzi: „Még egyszer nagyon köszönjük a kedves fenyvesi vendéglátást.”

1963 őszén kritikát kérek Beney Zsuzsától a *Jelenkor* számára Csanádi Imre új verseskötetéről, az *Ördögök szekéré*néről. Fodor András leveléből értesülök arról, hogy Beney Zsuzsa gyermeket vár: egyszerre készül az írás a *Jelenkornak*, és készül az édesanya a jövővény fogadására. Fodor András arról ír levelében (okt. 27–28.), hogy Beney még nem szülte meg gyermekét. „Előbb Csanádi Imréről szóló cikkét szeretné világra hozni.” Mielőtt az elkészült írást Beney Zsuzsa elküldené Pécsre, Fodor megmutatja az írást Csanádi Imrének. „Ez a nő gondolkodik!» – ütötte föl a fejét a kritikából” – írta Fodor András. 1963. nov. 15-én adja hírül Fodor András levele: „Zsuzsa tegnapelőtt megszülte Péter nevű fiát. Szép, erőteljes gyerek!” Az anya számára azonban a szülés nem volt problémátlan. A komplikációk miatt több hétre kórházban kellett maradnia. 1964. jan. 9-én kelt lapján írja: „Nov. 13-án született meg a fiam. Még mindig beteg vagyok, sajnos, de már otthon.”

Ez már az az idő, amikor a *Jelenkört* a sajtóban és különféle hivatalos fórumokon súlyos irodalompolitikai vádak érik. Beney Zsuzsa 1964. jan. 17-én még elküldi Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényéről írott kritikáját, de a szerkesztőség azt már nem tudja közölni.

*

Kapcsolatunk történetének van két olyan mellékszála, amelyről külön kell beszélnem. Az egyik szál Fülep Lajoshoz, a másik Weöres Sándorhoz vezet.

Beney Zsuzsát Fülep Lajoshoz – miként másokat, Hernádi Gyulát, Lakatos Kálmánt, Tornai Józsefet, engem – Fodor András vitte el. Ennek pontos idejét és a bemutatkozás lefolyását Fodor naplójából ismerjük. 1960. augusztus 18-án zajlott le a találkozás.¹¹ Beney nevét Fülep is a *Vigiliában* 1958-ban megjelent Weöres-tanulmánya és az ott publikált versei után jegyezte meg. Fülep elvárta, hogy tisztelői őt keressék meg, de ha valakit értékes embernek ismert meg, akkor a személy és műve mellé állt. Beney Zsuzsa – majd férje is – csatlakozik a professzort heti rendszerességgel fölkereső Széher úti „tanútványi” társasághoz. Beney Zsuzsa tizennégy levelet ír Fülepnek, verseit is elküldi, azokra bírálatot kér és kap.¹² Fülep nagyra becsüli Beney tehetségét, költészetét. 1962. április 6-án azért kíván a *Jelenkorra* előfizetni, mert ott – többek között – Beney verseit olvasta. Amikor az év nyarán Fülep Zengővárkonyba látogat, Beneyék is elkísérik. Fülep egy-egy ceruzaírásos cédulán közli véleményét Beney verseiről. Pl. „Valamennyi előző társuknál jobban tetszenek.” Amikor Beney Zsuzsa 1963-ban Bécsben, vagy ugyanebben az évben Beney László Prágában jár, képeslapot küld Fülepnek. 1964 nyarán Beney Zsuzsa családjával abban a Széher úti kis házban nyaral, amelyet Fülep Lajos szerzett nekik. Beney Zsuzsa féléves izraeli tartózkodása idején is kapcsolatban marad Füleppel, aki Dickinson-fordításra biztatja, Beney viszont Izraelből elküldi Fülepnek Emily Dickinsonnal foglalkozó angol nyelvű tanulmányát.

¹¹ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, I. kötet, Magvető, Bp., 1986. 121–122.

¹² *Fülep Lajos levelezése VII. 1961–1970.*, F. Csanak Dóra (szerk.), a jegyzeteket és a mutatókat összeállította), MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Bp., 2007.

Fülep és Beney kapcsolata különböző okok miatt a hatvanas években meglazul, ritkábban találkoznak, és ritkábban váltanak levelet. Beney egyre magányosabb lesz. Fülep körül szakadoznak a kapcsolatok. Fodor András 1966. dec. 12-én kelt levelében olvasom: „Weöresék, Vekerdi Laci kapcsolata is akadozik, Beney Zsuzsáé már-már lezáródott.” A heti találkozásokat a professzor kívánságára ritkítják, havi találkozások váltják föl.

A Fülep körüli változásokban minden bizonnyal szerepet játszik az az indulat és az a bonyodalom is, amelyet Füleppen a *Jelenkorban* megjelent Fülepről szóló írásom, fiktív filmnovellám kiváltott.¹³ Az erős én-tudat elhomályosítja Fülep tekintetét. Ismét Fodor András levelét idézem: (1966. dec. 29.) „A Tárogató úti társaság a történetek hallatán igen felbolydult. Többféle magyarázat is van Fülep viselkedésére. Beney Zsuzsa szerint, aki 82 éves korára nem kapta meg az önbecsülésének járó rangot, annak semmiféle elismerés sem elég, erejét demonstrálva inkább megsértődik, elvágja az utolsó szálakat is, csak kiszolgáltatottá ne váljon.”

Amikor 1970-ben Fülep kórházba kerül, halála előtt Beney Zsuzsa még meglátogatja. Mindemellett Beney szuverén személyiség. Véleményét, ítéletét a tisztelet, a ragaszkodás nem homályosítja el. Kritikus egyéniség. Fenntartását Füleppel kapcsolatban is megőrizte. Amikor 1978-ban, Fülep halála után nyolc évvel elküldöm neki Fülep Lajos zengővárkonyi éveiről szóló tanulmányom különlenyomatát, ezt írja: (1978. máj. 31.) „Fülep Lajos életében s életéről minden érdekel – különösen, ha úgy, ahogy Maga, egyszerre filológusi pontossággal és szeretettel közli azt. – De vajon mindazok a kapcsolatok, melyeket kiderített és tanulmányában elemzett, tényleges kapcsolódást jelentettek-e? Ismerősök mellett voltak-e igazi barátai is a várkonyi években? Kevéssé hiszem, s ennek a máig is sugárzó, tragikus magánynak igazi okát valószínűleg nem – vagy nem annyira – környezetében, körülményeiben, mint inkább végzetes magába zárkózásában, szellemi göggyében és tudása tragikumában látom; abban, hogy már ezekben az években is olyasmit tudhatott az emberi kultúra jelentéséről, lehetőségeiről, elpusztulásáról, amit, szörnyűsége miatt nem oszthatott meg senkivel. Ő is tudta: Kasszandra-sorsot élt, és intellektusa magánya köré pszichológiai magányt kovácsolt.”

Weöres Sándor – akinek a folyóiratot kilenc másik magyar íróval együtt tiszteletpéldánnyként küldte a szerkesztőség – a *Jelenkorban* olvasta először Beney Zsuzsa verseit. A kéthavonta megjelenő lap 1960-ban és 1961-ben egy-egy, 1962-ben három versét publikálta. A *Jelenkor* 1961. évi 5. számában megjelent *Egy mártír emlékére* című Beney-vers után ezt írta Weöres Sándor Fülepnek:¹⁴ „Az alvilágba-ereszkedés leírása gyönyörű és szuggesztív, sötétségbe vezet, látunk egy holt anyát holt csecsemőjével, aztán egy sikoltás és semmi. – Ahogy Lajos bátyám mondta, a vers relief-szerű plasztikus kezdete szebb, mint elmosódó befejezése. – Szeretnék Beney Zsuzsától több verset olvasni.” A *Jelenkor* 1962. évi 1. számában Weöres újabb Beney-verssel találkozik. Weöres Fülepnek írt levelében hosszan foglalkozik a költeménnyel, mi itt csak néhány mondatát idézzük: „a *Jelenkor* ez évi első számában olvastam Beney Zsuzsa »Zene« című versét. Ez már hibátlan remekmű. Magyarul még nem írtak ennyire szubtilis strukturájú költeményt. Csupa átlátszó rezgés, anyagtalannak érződik, de könnyű súlyú, mint egy lebegőnek látszó gót katedrális, vagy Bach és Bartók valamely fugája. Bonyolult szövésű, de transzparens egyszerűségű.” Fülep ezt követően elküldi Weöresnek azokat a kéziratos Beney-verseket (Beney levelével együtt), amelyeket a költőnő adott át neki. Ezek a versek már kevésbé tetszenek Weöresnek. 1962. márc. 28-án írja Fülepnek: „Köszönöm Beney Zsuzsa verseit. A most küldött hat vers, úgy érzem, jóval

¹³ Tüskés Tibor: „Várkonyi gesztenyék”, *Jelenkor*, 1966. 12. sz. 1111–1116. = Uő.: *Pannóniai változatok*, Szépirodalmi, Bp., 1977. 317–330. = Uő.: *Kedves Professzor Úr! Írások Fülep Lajosról*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1995. 130–141.

¹⁴ *Fülep Lajos levelezése VII. 1961–1970.*, 80.

erőtlenebb, mint a *Jelenkorban* megjelent két szuggesztív költemény; ahogy ő maga írja kísérő levelében, »nem igazi versek, mind csupa keresgélés«. Kíváncsi vagyok a folytatásra, és kívánom, hogy munkája sikerüljön.” A levél mellett Weöres elküldi Fülepnek saját versét, amelyet Beney Zsuzsához írt. „Írtam a költőnőhöz egy jambikus epistolát, itt küldöm Lajos Bátyámnak, azzal a kéréssel, hogy csak akkor adja át a címzettnak, ha úgy érzi, hogy a benne foglalt tanács nem zavarja meg őt, hanem segíti.” (A vers nyomtatásban 1968-ban, Weöres Sándor a *Merülő Saturnus* című kötetében jelent meg *Két világ határán* címmel, „Jegyzet Beney Zsuzsa alvilág-költeményéhez” alcímmel; eszerint a verset a *Jelenkorban* olvasott *Egy mártír emlékére* című Beney-vers ihlette.) Fülep átadta a verset, s Beney levélben köszönte meg Weöresnek az „epistolát”.

Ezt követően, 1962. június 29-én Fülep Lajosnál a Széher úton Beney Zsuzsa személyesen is megismerkedik a Weöres-házaspárral. A találkozásnál F. Csanak Dóra és Fodor András is jelen vannak.¹⁵

Most néhány év kihagyás következik, amelyből nincs adatunk Beney Zsuzsa és Weöres Sándor kapcsolatáról. Majd 1969-ben megjelenik a *Költők egymás közt* című antológia, amelyben tizenöt fiatal költőt egy-egy idősebb pályatárs mutatott be. Beney Zsuzsa verseihez Weöres Sándor írt bevezetőt. A méltatást így kezdte: „A magyar költészet még aligha produkált szubtilisabbat, szellemibbet, mint Beney Zsuzsa lírája. Versei annyira éterikusak, hogy eleinte alig érzékeljük a témáikat, csak többszöri elolvasás után bontakoznak ki. Anyagtalannak hatnak, átlátszó fényfátyolnak, pedig nagyon is keményen megmunkált matéria rejlik bennük.”¹⁶ A kötetben megjelent tizennégy vers volt Beney Zsuzsa első kötetbeni szereplése. A versek előtt látható fotót, a költő portréját Koffán Károly grafikus és fotóművész készítette. Beney Zsuzsa ekkor ismerkedett meg Koffán Károllyal.

*

1964. augusztus közepén irodalompolitikai okokból, szerkesztői elveim és gyakorlatom, esztétikai nézeteim és igényeim miatt, a polgári, „modernista”, egzisztencialista irodalom támogatásának a vádjával eltávolítottak a *Jelenkor* éléről. Csakhamar szerkesztőtársaim közül Csorba Győző és – valamivel később – Bertha Bulcsu is kiváltak a lap szerkesztőbizottságából. A változás egyik érzékelhető jele nemcsak az volt, hogy a lap a továbbiakban nem tartott igényt Beney Zsuzsa írásaira, hanem egy sokkal drasztikusabb megnyilvánulás is: a szerkesztőségbe újonnan delegált Nemes István főiskolai tanár nyíltan megtámadta egyik írásában Beney Zsuzsát.¹⁷ Fodor András 1965. febr. 13-án megírja nekem, hogy Fülep Lajos – aki rövidesen lemond a *Jelenkor* előfizetéséről – azzal a megjegyzéssel adja át neki a folyóirat februári számát: „vigye haza, polémia van benne Zsuzsa Radnótijáról”. Ugyanis Beney *Az élő Radnóti* címmel tanulmányt írt a *Kortárs* 1964. évi 11. számában, és Nemes István ezt a tanulmányt támadja meg Bori Imre Radnóttival foglalkozó írásával együtt. „Beney Zsuzsa még messzebb megy Bori Imrénél a degradáló értelmezésben, midőn Radnótit elsősorban *formavilágáért* ünnepli, aki – véleménye szerint – »sohasem szól harcos, agitatív hangon«, sőt még formáira is tesz kisebbítő megjegyzéseket...” – írja Nemes István, majd önkényesen kiválasztott példákkal, idézetekkel igyekszik „válaszolni” Beney Zsuzsának, és cáfolni megállapításait.

1965 után Beney Zsuzsával kialakult kapcsolatom történetében olyan évek következnek – hét év – , amikor hiányzik a levelezés közöttünk, bár – főként Fodor András levelei-

¹⁵ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, II. kötet, Magvető, Bp., 1986. 111–112.

¹⁶ *Költők egymás közt*, 39.

¹⁷ Nemes István: „»De haragod füstje még szálljon az égig«. Megjegyzések Radnóti Miklós formáiról”, *Jelenkor*, 1965. 2. sz. 169–177.

ből – változatlanul eljutnak hozzám a hírek Zsuzsa életéről, és én is figyelemmel kísérem irodalmi munkásságát, publikációit.

Ezek az évek Beney Zsuzsa számára gondokkal, tragédiákkal terhes, súlyos évek.

Már Péter fia megszületését komplikációk követik. Zsuzsa hosszú ideig nem tud járni. Fülep egyik leveléből, melyet gazdasszonyának írt, tudjuk, hogy a professzort látogató társaság tagjai közül 1964 végén „Beney Zs. nem jön, nem javul semmit, most valami instrumentummal próbálkoznak rajta, hogy lesz-e eredmény, majd elvállik”. A még nagyobb tragédia akkor következik be, amikor kisfia meghal. A barátokat is megrázza a hír. Fodor András levele így osztja meg velem a drasztikus lelki megrázkódtatást: (1965. szept. 14.) „Beney Zsuzsa kétéves kisfia, aki maga volt az egészség és vidámság – az érte életre szóló megrokkantást vállaló anya egyetlen reményteljes értelme egyik napról a másikra agyvelőgyulladásban meghalt. Rágondolni se merek, mi lesz Zsuzsával. Egyelőre kórházban altatják, de ha fölébred, vajon képes lesz-e elviselni az életet, amitől a gyermekeken kívül alig kapott tiszta örömet? Aggódunk nagyon további sorsáért, s nem tudom megérteni, mért játszott a sors ennyire gonosz játékot ezzel a szerencsétlen nővel. Nagyon szép verset írt a nyáron. Egyiknek »Requiem« a címe... S mindig mondogatta: csak ez az év múljon el...”

Amikor Zsuzsát kiengedik a kórházból, fájdalmával külföldre, Izraelben élő rokonaihoz akar utazni. Tervéről ismét Fodor András levele tájékoztat: (1965. okt. 3.) „Beney Zsuzsával beszélgettem nemrég. Ő hívott be a kórházba, ahol a haláleset után két hetet töltött. Bámulatos erővel viseli sorsát, csak a környezet s az emberek elől menekül. Három hónapra Izraelbe készül, ottani rokonokhoz. Kérdés, mi lesz visszajövele után?” Az elindulás is akadályokkal jár. Egy hét múlva írja Fodor András: (1965. okt. 11.) „Beney Zsuzsa valamennyire összeszedte magát, de útlevelet egyelőre nem kap. Nem szívesen engedik ki az orvosokat, mert sokan disszidálnak közülök.” Végre az útlevél megérkezik, és Zsuzsa október utolsó napjaiban Izraelbe röpül.

A három hónapra tervezett utazásból féléves kint tartózkodás lesz. Az itthoniak közül Füleppel tartja a levél-kapcsolatot, aki alkotó munkára, fordításra ösztönzi. Ám ott is „borzasztóan egyedül” van. Hazaérkezéséről is Fodor Andrástól kaptam hírt: (1966. márc. 30.) „Tegnap, több mint öt hónapos távollét után hazaérkezett Beney Zsuzsa. Elég jó hangulatban van; azt mondja, sok erőt gyűjtött. Már dolgozik is.” De költőként nem akarja befogadni a hivatalos, pesti irodalmi világ. „Jellemző, hogy október óta nem tudtam elérni a legszívrehatóbb érvekkel se, hogy a *Kortársban* elfogadott versét közöljék. Igaz, Lator versei több mint egy év óta nem kerülnek elő.”

A lelki megrázkódtatások hazatértével nem érnek véget. 1966-ban férje, Beney László önként átlépett a halálba, öngyilkos lesz. Fodor András írja Fülepnek 1966. jún. 22-én Beney Zsuzsáról: „Állapota, úgy látszik, semmit sem javul. Panaszolja, hogy a fürdőszobáig is alig tud elvándorolni.” Beney Zsuzsa pedig, amikor Füleptől 1966. jún. 27-én kölcsönkéri Lesznai Anna egyik regényét, ezt a három szót fűzi kéréséhez: „Nagyon szomorú vagyok.”

Már az előző évben egyik hosszabb versére, az 1965-ben írt *Requiem* címűre, melyet levelében Fodor András is „nagyon szép versként” említett, Fülep Lajos azt mondta: „sötétebb a feketénél”. 1967-ben pedig Beney így panaszodik Fülepnek: „már beszélni is elfelejtetek, az emlékeim is elhagynak”. Ettől az időtől kezdve lesz költészetének központi témája a szenvedés, a magány, az elmúlás, a halál és az istenkeresés gondolata. Talán az említett lelki megrázkódtatások fordítják figyelmét az új műformák irányába is. Már Izraelben prózát akar írni, egy regény-terv motoszkal a fejében. Itthon gyerekversek írásával kísérletezik. Erről én adok jelzést Fodor Andrásnak: (1966. dec. 18.) „Beney Zsuzsa gyerekverseit olvastam valahol. Tiszta, szép darabok, érdekes ritmusjátékok, de helyenként kissé Weöres-ös, másutt meg túl egyszerű nyelvi megoldásokkal.” (Gyerekverseket tartalmazó kötete, a *Cérnahanagra* majd 1972-ben jelenik meg.)

1972-ben látott napvilágot Beney Zsuzsa első önálló verseskötete, a *Tűzföld*. A könyvet minden bizonnyal elküldte, bár a példányt a polcomon most nem találom. (Azóta egy válást és két költözést éltem át.) Ezt sejteti az is, hogy kritikát írtam a kötetéről. Abban az időben a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának műsoraiban elég rendszeresen hangzottak el könyvbírálataim, összeállításaim. A szervilizmus minden fajtájától idegenkedem: kritikusi elvem, hogy írásomat a megjelenés előtt nem küldöm el a könyv szerzőjének, sőt arról sem szoktam értesíteni, hogy a kritika hol hangzik el, vagy hol és mikor jelenik meg. A jelen esetben is ez történt. A *Tűzföldről* szóló műsor 1972. okt. 17-én hangzott el a Kossuth Rádióban. Beney Zsuzsa a műsor egyik hallgatójától értesült erről. 1972. okt. 24-én írja: „Nagyon kétségbeestem, hogy nem hallottam a Rádióban a rólam szóló előadását. Mindenki mondja, hogy milyen szép volt. Nagyon-nagyon kérem, ha meglenne a kézírata, küldje el nekem, és azt is, hogy milyen verseket szavaltak.” Minden bizonnyal teljesítettem kérését, mert 1972. nov. 26-án arról értesít: „Nagyon köszönöm, hogy elküldte az előadás szövegét, de még inkább, hogy megírta – hogy ilyen kedves figyelemmel követte ezeket a verseket, annyira, hogy sok mindent észrevett bennük, amit addig én magam sem tudatosítottam. Nem csak a megtisztelő jó véleményét és cikkének gondos és tiszta fogalmazását, hanem elsősorban a beleérzést köszönöm – együttérzést olvastam ki belőle.”

*

Ez már az az idő, amikor neki is, nekem is könyveink jelennek meg, ritkábban váltunk levelet (az 1972 utáni évtizedekből mindössze tíz levele maradt fenn), s akkor sem írunk hosszan, a levelek ritkán tartalmazzak a köszöneten és néhány híren kívül hosszabb fejtegetéseket, csak néha nyílik lehetőség arra, hogy egymás könyveiről valamelyik folyóiratban részletes kritikát írjunk.

Levelei jelzik, hogy az alábbi könyveimet küldtem el Beney Zsuzsának: *Nyár, erdő, kakukk* (1973), *Versről versre* (1976), *Pannóniai változatok* (1977), *Fülep Lajos zengővárkonyi évei* (különlenyomat, 1977), *Pilinszky János* (1986), *Párhuzamos történelem* (1992), *Kedves Professzor Úr!* (1995). – Könyvtáramban Beney Zsuzsa hat dedikált könyvét találtam meg: *A második szó* (1981), *Napló, előtte és utána* (1987), *Gyász* (1987), *Versék a labirintusból* (1992), *Szó és csend között* (1993), *Két parton* (2000).

Dedikációi szűkszavúak. *A második szóba* írta: „Tüskés Tibornak régi barátsággal és szeretettel 1981. május Beney Zsuzsa”. Esszéköteté, a *Szó és csend között* ezt a bejegyzését őrzi: „Annának és Tibornak igaz szeretettel 1993. szeptember Zsuzsa”.

A baranyai útirajzokat tartalmazó *Nyár, erdő, kakukk* című könyvem kézhezvételét egy képeslapon jelzi: (1974. aug. 1.) „Köszönöm szépen kedves levelét és szép könyvét – érdekes és a legjobb értelemben »kellemes« olvasmány: érezni benne szeretetét, és az olvasóval is megszerettetni a tájat. Lehet, hogy ezt érezni tanítani – a legfontosabb, amit író tehet.”

Versről versre című könyvem tizenhárom huszadik századi magyar költő egy-egy versének értelmezését tartalmazza. A verselemzés „műfaja” Beney Zsuzsát is foglalkoztatta, valószínű, ez indította arra, hogy a könyvről az *Élet és Irodalomban* (1976. 36. sz. 10. p.) *Versék mélyén* címmel kritikát írjon. Még a kritika megjelenése előtt jelzi levelében: (1976. aug. 19.) „Nagyon köszönöm könyvét, érdeklődéssel olvastam – úgy is, mint riválisa. (Én is szeretnék valami hasonlót írni.) Irigységemnek nyilvánosan adtam hangot az *Es*-ben – remélem azonban, hogy tudja: tetszéssel és igaz barátsággal.” (Az ő, tizenegy-tizenhárom éveseknek szánt „versről versre” könyve, a *Nyitva van az aranykapu* majd 1979-ben lát napvilágot.)

Pannóniai változatok című tanulmánykötetemet azért köszöni megkésve (1977. szept. 4-én), mert „Koffán Karcsi, aki meglátta nálam, elvitte. Neki is tetszett, s ott is tartotta magánál, ezért aztán rengeteg tennivalóm között megfelledeztem róla, s éppen az utóbbi héten jutott újra az eszembe.” A géppel írt levélhez Koffán Károly is megjegyzést fűz, aki

fontosnak tartja megjegyezni, hogy baranyai származék, (akivel Zsuzsa majd együtt él, és aki 1985-ben hal majd meg). „Kedves Tibor! Hát ez az igazság. Nagyon kedveltem a könyvedet; sok közös barát-ismerős van berne, örömmel találkozni Veled is alkalomadtán! Szeretettel üdvözlök Koffán Karcsi. Geresden születtem!”

1978. febr. 26-án azért küld verseket Beney Zsuzsa, hogy azokat a *Jelenkornak* továbbítsam, amelynek 1964. augusztus közepe óta Szederkényi Ervin a főszerkesztője. „Alighanem közvetlenül is elküldhetném ezeket a verseket a *Jelenkornak*, de Maga olyan sokszor volt már gondoskodó dajkájuk, hogy most is kérem: adja át az »illetékeseknek«. Remélem, megfelelnek. – Régen nem találkoztunk – ahogy látom, Maga is sokat dolgozik, én is írok újra verseket is (több, mint hat évi szünet után).” Tizennégy évi szünet után a küldeményből egyetlen verset közöl a folyóirat („Vadkacsák”, 1978. 6. sz. 512–513.), melynek szerkesztőségében egy éve ismét jelen van Csorba Győző. Szederkényi Ervin főszerkesztősége idején még egy alkalommal ad helyet a lap Beney Zsuzsa egyik versének. (*Csillog, de eltűnik*, 1983. 2. sz. 122–123.) Mióta Ágoston Zoltán szerkeszti a folyóiratot, 2000-ben, 2004-ben és 2006-ban szerepeltek a *Jelenkornak* Beney Zsuzsa költeményei.

A huszadik századi magyar irodalomban Beney Zsuzsa alighanem József Attila, Weöres Sándor és Pilinszky János életművét becsülte a legtöbbre. Legfontosabb tanulmányait róluk írta. Joggal számítottam érdeklődésére, amikor 1986-ban megjelent Pilinszkyról írott könyvem a Szépirodalmi Kiadó „Arcok és vallomások” sorozatában, az első, a teljes életpályán végigtekintő portré. A könyv bírálata Horányi Özséb, a *Janus* című periodika szerkesztője Beney Zsuzsát kérte fel. A bírálat a *Janus* 1987. évi őszi számában látott napvilágot. (IV. 2. 77–84.) A terjedelmes és igényes elemzés általában elismeréssel szól a könyvről, „korrekt, pontos, végletekig lelkiismeretes munkának” mondja, véleménykülönbségünk egyetlen ponton volt, de erről – akár levélben is – fölöslegesnek éreztem vitatkozni. A különbséget itt is csak röviden és leegyszerűsítve jelzem. Pilinszky hitében, istenkeresésében és Isten-képében (valamint költői képalkotásában) én az Újszövetség hitét és a kereszténység Isten-képét hangsúlyoztam, Beney Zsuzsa ezzel szemben Pilinszky hitének és lírájának (valamint metaforavilágának) archetipikus jellegét, őszövetségi vonásait emelte ki, Pilinszky Isten-képében az Ótestamentum Istenét, „egy feloldást nem ismerő istenség alakját” vélte fölfedezni.

*

A kilencvenes években még egyszer alkalmam nyílt arra, hogy munkatársi támogatását kérjem.

Még 1985-ben, a szocialista és centralizált magyar könyvkiadás korában lehetőség nyílt arra, hogy akkori munkahelyem, a Baranya Megyei Könyvtár kebelében Pannónia Könyvek néven önálló könyvkiadói tevékenység induljon el, Pécssett ismét országosan terjesztett könyvek jelenjenek meg három-ötezer példányban, eleinte még – 1989-ig, amíg létezett – a Kiadói Főigazgatóság engedélyével, később anélkül, saját felelősségünkre és anyagi kockázatunkra. A feladatot sorozatszerkesztőként, munkaköri kötelességként láttam el. Felelős kiadó a könyvtár igazgatója, dr. Román Lászlóné volt. Kezdetben főként reprint jellegű könyveket adtunk ki (például Hamvas Béla, Lükő Gábor, gróf Révay József, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar művét, Weöres Sándor Pécssett megjelent első öt munkáját), később eredeti, új és főleg szépirodalmi könyvek megjelentetésére is vállalkoztunk.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a Janus Pannonius Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének vezetésére Kabdebó Lóránt kapott megbízást. Beney Zsuzsát is, engem is meghívott vendégelőadónak, illetve szemináriumvezetőnek. Beney Zsuzsa, aki Pestről járt le, József Attiláról tartott előadásokat, én a huszadik századi magyar irodalmi folyóiratokról valamint a *Nyugat* harmadik nemzedékének tag-

jairól beszéltem. Ekkor ismét, az egyetemen is, lakásunkban is többször találkoztam Zsuzsával, második feleségemet is megszerette. Az egyik alkalommal fölvettem: a Pannónia Könyvek szívesen kiadná új verseit önálló kötetben.

Beney Zsuzsa örömmel fogadta a gondolatot. A *Versek a labirintusból* kéziratát, a negyven szonettet pár sor kíséretében postán küldte el. (1991. márc. 18.) „Nem tudom telefonon elérni, azért küldöm így, kérdés nélkül ezt a könyvet – ha lehetséges, a Pannónia Könyvek sorozatába. – Nagy szépséghibája, hogy az első 20 megjelent az összegyűjtött verseim között, de szeretném, ha ér valamit, így, egységesen, mind a negyven [megjelenjék]. Persze igazán rajzokkal lenne szép.” Akkor én már ugyan nyugdíjba készültem, de a kötet kiadását szívesen támogattam. A kísérőrajzok közlését is jónak tartottam, és volt rá ötletem, hogy kit kellene „illusztrátorként” megnyerni. A kiadó archívumában fennmaradt annak a levélnek a másolata, amelyben a kiadás lehetőségéről Beney Zsuzsát tájékoztattam. Mivel ez is a kötet kiadásának történetéhez tartozik, innét másolom le a dokumentum néhány részletét.

(1991. márc. 25.) „Kedves Zsuzsa, nagyon szépen köszönöm levelét, küldeményét. Nem kell engem meggyőzni a ciklus szépségéről, egységéről, kiadásának szükségességéről. Úgy emlékezem, már annak idején, a versek első közlésekor megragadták figyelmemet. Talán leginkább a *Kortársban* megjelent darabok. Tehát egyetértek, támogatom a gondolatot, hogy a Pannónia Könyvek sorában megjelenjék. (Károlyi Amy, Csorba Győző, Benkő Attila versesköteteinek társaságában, gondolom, nem is éreznék rosszul magukat a versek.) Erre leghamarabb jövőre kerülhetne sor. Az ügyet előkészítem, támogatom, akkor is, ha akkorra már utódom ül a sorozatszerkesztő székében. Kísérőrajzokra gondolt. Ez nekem is azonnal eszembe jutott. Annál is inkább, mert a napokban nyitottam meg itt, Pécsen Gyarmathy Tihamér kiállítását, s az ő nonfiguratív rajzai, úgy érzem, jól illenének a kötetbe. (Nem valamiféle hagyományos illusztrációra gondolok!) Vagyis meglevő, nonfiguratív lapok kiválasztására gondolok. Tihamér mester szívesen venne részt a vállalkozásban, ismeri Zsuzsa nevét, sőt egy Weöressel való látogatására, találkozásukra is emlékezik. Hívott bennünket magához (Bp., Damjanich u. 44.), egyik jövődő, közeli pesti utam alkalmával létre kellene hozni a látogatást, a találkozást nála és vele, hogy a megfelelő lapokat (legalább tíz rajzot) kiválaszthassuk, és a kötet kiállításának formai problémáit is megbeszéljük. Példányszámról, tiszteletdíjról s egyebekről talán ezt követően állapodhatnánk meg.”

A találkozás rövidesen létrejött Gyarmathy Tihamér pesti műtermében. A mester elénk tette a rajzokat, amelyeknek közlésére gondolt a kötetben. Emlékezem, Zsuzsa eleinte idegenkedett a fekete-fehér tusrajzoktól, de aztán elfogadta választásomat, azt a tíz, különböző méretű tusrajzot, amely álló elhelyezésben bekerült a nemesen egyszerű kiállítású, puha táblás, hivalkodás nélküli kötetbe.

A könyvnek – a könyv alkotóinak és szerkesztőjének a részvételével – Budapesten 1992. április 6-án, az Írók Könyvesboltjában volt a bemutatója. Megmaradt az esemény meghívója. Beney Zsuzsa és Gyarmathy Tihamér a könyv egyik példányát ekkor dedikálta nekem. Beney Zsuzsa ezt írta: „Tüskés Tibornak hálával mindenkori kedvességéért őszinte barátsággal és szeretettel 1992. április 6-án Zsuzsa”. A könyvnek Pécsen is rendeztünk bemutatót Beney Zsuzsa részvételével. Itt, 1993. őszén Thomka Beáta mutatta be a kötetet.

Még két lapját őrzöm abból az időből, amikor már nem én vezettem az akkor már Pro Pannonia Kiadói Alapítványként működő kiadói műhelyt, és Zsuzsa már nem a pécsi, hanem a miskolci egyetemre járt előadást tartani, ahová az ugyancsak oda „átpártolt” Kabdebó Lóránt professzor hívta meg.

Az egyik lapon *Párhuzamos történelem* című könyvemmel köszöni meg, és könyvének tervezett pécsi bemutatójával kapcsolatban tájékoztat, mivel annak műsorába új verseket is kértek tőle. (1993. jún. 13.) „Nagyon köszönöm Tibor könyvét, őszinte örömet okozott vele, és most is bámulom hihetetlen erejét és alkotókedvét. Együttal a Pannónia Kiadónak is válaszolom, hogy örömmel megyek szept. 20-án (az lenne jó, ha még éjszaka vissza is

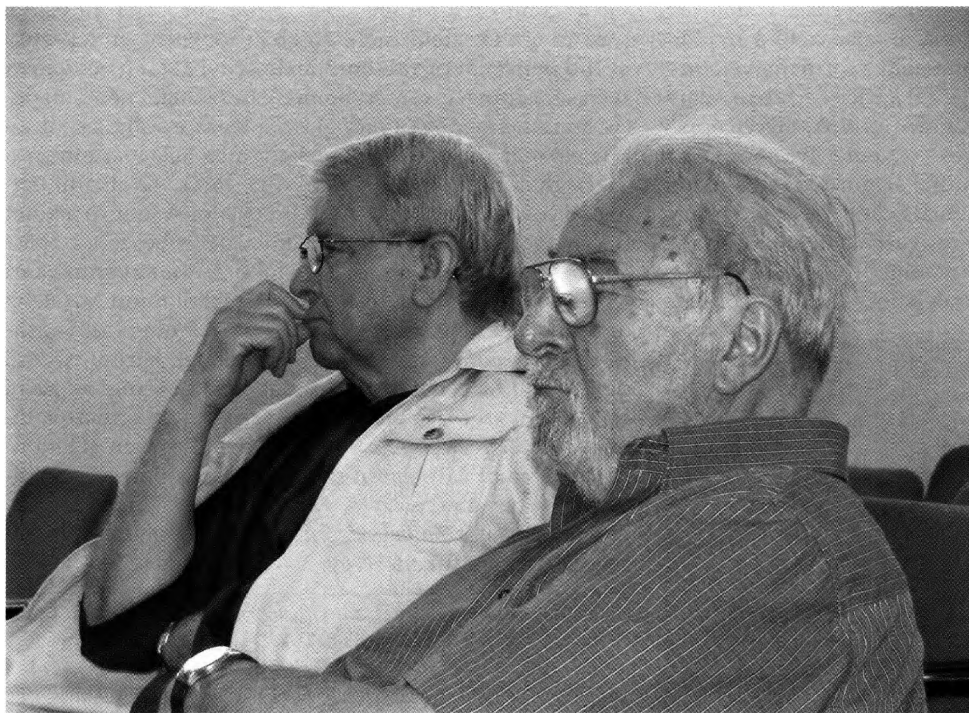
jöhetnek, mert csütörtökönként járok Miskolcra). Egyelőre még nem tudok semmiféle írást küldeni, talán addig még születik egy és más. Örülök a találkozásnak!”

A másik lapja két évvel később érkezett. Ebben is könyvet, a *Kedves Professzor Úr!* című, Fülep Lajosról szóló írásokat tartalmazó, könyvemet köszöni meg. Majd ezzel zárja sorait: (1995. jan. 11.) „Sohsem felejttem el a pécsi kellemes estéket, és hiányoznak a meghitt beszélgetések.”

*

Beney Zsuzsa kiváló költő, remek esszéíró-műelemző-értelmező, figyelemre méltó prózaíró volt, és mindemellett kivételes, elbűvölő személyiség. Az évek nehéz, mások számára talán elviselhetetlen súlyú terheket róttak rá. A történelem és életének eseményei érzékennyé tették sorsának és mások sorsának átélésére. Istenkereső lélek volt. Nyugodt, derűs arca, finom vonásai mögött ellentétek feszültek. Tekintetében belső tűz égett, ugyanakkor csöndesség és magány lakott benne. Szemében mintha állandó fájdalom lángholt volna, ugyanakkor nemcsak önmagát, hanem azt is, akihez szólt, belső derű, nyugalom és bizonyosság töltötte el.

Utolsó találkozásunk óta egy hónap se telt el, amikor 2006. július 12-én elhunyt. Teste a Kozma utcai temetőben pihen. Halála – a java magyar irodalom veszteségén túl – személyes veszteségem.

Bertók László és Tüskés Tibor 2007 májusában Pécsen a Művészetek Házában.

(Fotó: Décsi Tamás)

APRÓZÁS, KISPRÓZA, KÉZMŰVESSÉG

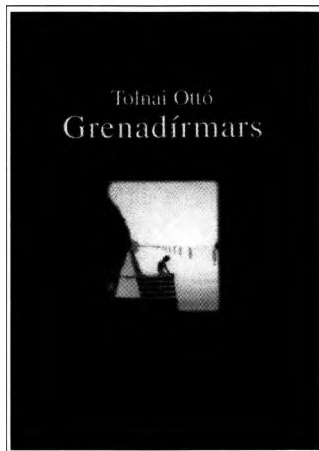
Tolnai Ottó: Grenadírmars

„Berlinből áthívtak volt Frankfurt an der Oderbe, a Kleist-házban megtartandó Kurzprose kollokviumra. Nagy lendülettel készültem alpműfajom körüljárására, titkainak felmutatására. Szerencsére fulkánfíberem, benne a rothadt kaptafa, apám festékes musztere, egy sulyomfűzér, formalinos üvegcsében néhány tisztavirág, s hát az a bizonyos csigolya is velem volt.

Egyik tézisem, emlékszem, az volt, hogy a domináns Kleist-Hebbel-Robert Walser-Kafka-vonalat ellensúlyozandó, a japán kisprózára helyezzem a hangsúlyt, mindenekelőtt Akutagavára, valamint az orosz kisprózát illetően is néhány új nevet próbálok bevezetni, nevezetesen magát Tolsztojt, majd Turgenyevet (Azúrország) és hát mindenekelőtt Vaszilij Rozanovot, aki számomra különben is fontos volt, ugyanis az ő irodalmi-filozófiai numizmatikája valamiféleképpen korrespondált az én filatéliámmal...”¹

Materiális poétika. Tolnai Ottó *Döggút* című rövidtörténetében szálak sokasága fut össze, noha az elbeszélő a naplóbejegyzésre emlékeztető mondatokban többször emlékezteti önmagát a formafegyelemre. A szelíd öniróniát prózai önreflexió szövi át („én beszéltem így ott a Kleist-házban, illetve hát én sem éppen így, mert németül beszéltem, németül pedig nem tudok, illetve éppen csak annyit, amennyi a műfajhoz, a Kurzprosához szükséges.” „Nem folytatom, fejeztem be előadásomat a Kleist-házban, meg kell maradnom a műfaj szigorú keretei között, nem hághatom túl terjedelmét.” 186, 188.). Az alkalmi felszólalás ars poeticát és műfaj történeti összefoglalást is vázol dióhéjban. A felütés a kötet Kurzgeschichte-ciklusaira jellemző megoldást követi, a narrátor valakit beszéltet, másnak engedi át az elbeszélést. A függő beszéd formájú szöveget fokozatosan gyermekkori emlékelbeszélés váltja fel, majd a szigorúan nem pontosított időrétegből mind közelebb

kerülünk egy lehetséges jelen időhöz. A Tolnai-szövegekből ismert (adai, kanizsai) helyszínekhez berlini, Odera menti frankfurti helyzetek csatlakoznak. A régi és az új *locusok* tényszerű és virtuális, életrajzi és imaginárius kiterjedések egyesítői. A szöveg hozzávetőlegesen öt különböző szöveget váltogat. A szálak egybefonódása belső rétegződést eredményez, s ez mi tagadás, némiképpen ellentétben áll a *műfaj szigorú kereteivel*, pontosabban az egyszerűség, redukció elvével.

¹ Tolnai Ottó: „Döggút”, in: *Grenadírmars*. Egy kis ízelt opus, zEtna Könyvek, Zenta, 2008. 184.

zEtna Könyvek
Zenta, 2008
400 oldal, 3000 Ft

Igaz, a kötet viszonylag váratlanul a Kafka-miniatűrökkel, beckett-i *textes pour rien* szövegmodelljével, a minimalizmussal, a *conte froid*-val (J. Sternberg) rokonítható tömör darabokat (*Különben is, mi az, hogy mimika?*) is tartalmaz. A történetfolyamból való kiemelés/önállósítás, szegmentálás/elkülönítés is gyakran hatásosan működik („...milyen sokat tanultam ettől a jelentéktelen emberkétől kis élettörténetünk elmondásának titkát illetően.” 288). A fenn felbukkant *alapműfajom* kijelentés sem véletlen elszólás. Az első Tolnai-újsággublikációk 1956–1957-ben rövidtörténetek voltak. A *kavicsra*, a legelsőre utal is egy helyen (366–367). A *Gogol halála* (1972), a *Virág utca* (1983) a mostani, 33. kötetben érvényesülő intencióval rokon sorozatok – az epikus terjedelmű versek folyamát megtörő *interludiumok*.

A Tolnai-opus könyvek, szövegek, fabulák, képek, hangok tára. A művekben rendszerint a műfajtól függetlenül folyik a válogatás e tárházakból. A *numizmatika – filatélia* emlegetése az ars poeticát vázoló előadásban egy művészetfilozófiai értelmű gyűjtőszemély megfelelője. Emlékek, nevek, szenzibilitások és poétikai modellek rejtőznek a *vulkánfíberben*, amelyből saját nélkülözhetetlen kellékeit is alkalomadtán szemlére teszi. A fikció keretében motívumokként vándorolnak e különös tárgyak, adott pillanatban pedig megrendítő váratlansággal inkarnálódnak. Valós tárgyasulásuk egy-egy performansz keretében, mint a festékes ládái egy pesti könyvbemutatón, a Tolnai-imagináció ismerőit is elbizonytalanítja, s nem tudni, csakugyan ki volt-e téve a német kollokvium közönsége is a felsorolásbeli szürrealista csendélet tényleges látványának.

Fabula és tapasztalat. A tárgyak világalkotó működése ebben a művészetben abból következik, hogy perszifikált dolgokként a leírástól jellé és jelképpé válás folyamatának aktív szereplői. A közigéket biztosító fabula egyik alapvető vonását Tolnai kedvenc filozófusa így veti fel:

„Tudományos bizonyosságaink ingatag alapjáról szóló rövid elmélkedésében Friedrich Nietzsche arról beszélt, »miként vált a valós világ fabulává«. A világ fabulája Nietzschénél kétértelmű kifejezés. Egyrészt az emberi öncsalásra vonatkozik, de Vico és Rousseau nyomán kész arra, hogy elismerje, a fikciónak is megvan a maga valósága: »Miért ne lenne a világ, amely bennünket illet, fikció?« De ha világunk fabulává vált, bemutathatjuk-e másképpen, mint fabulák és fikciók segítségével? Nietzsche gyökeres szkepszissel vezeti be a világ poétikus megközelítését, ami egyszersmind a filozofálás eseménye is. Hiszen pontosan annyi fabula van, ahány pillantás vethető a világra. Ennek ellenére megteremteti a világnak egy olyan fabuláját, amely minden jelenségében teljesnek bizonyul, ez hallatlan vállalkozás, és a költészet számára a legnagyobb kihívás.” (Karlheinz Stierle)²

A világ másként fordul át fabulába a nagy és a kis szerkezetekben, s ennek megfelelően módosul a teljesség értelme is. A kisprózai műfajokra nem jellemző az önátlatás, közeinkben a teljesség nem az átfogó pillantás epikumának, hanem a szűkített blendébe fogható világmetszetnek, nem az időfolyamnak, hanem a pillanatnak a megfelelője. A *tapasztalat jelentősége*, amelyről Walter Benjamin,³ a másik Tolnaihoz közel álló gondolkodó töpreng a mesemondó tevékenységét elemezve, ugyancsak másként érvényesül a bizonyult és az egyszerű formákban. A narrátor, „mint holmi létrán, a legnagyobb

² „A világ fabulája. Ovidius, Dante és Proust, avagy: az időbeliség és az örökkévalóság”, *Nagyvilág*, 47. évf. 2002/4. Schein Gábor (ford.)

³ Walter Benjamin: „A mesemondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról”, in: *Kommentár és prófécia*, Bizám L. (ford.) Gondolat, Budapest, 1969. 94–126.

könnyedséggel kúszik le és fel tapasztalatainak ága-bogai közt” (uo.). Tolnai elbeszélőinél hasonló jelenséget észlelünk, függetlenül attól, hogy e tapasztalat a külső, valós, megélt élet anyagából vagy a saját, személyes, a képzelt, teljességgel irracionális vagy éppen a hallott, átvett, továbbadott anyagból táplálkozik-e. Hogy az emlékelbeszélés tényleges emléken, vagy emlékfikción alapul-e.

Bizonyosnak tűnik azonban, hogy e fikció a legmerészebb változataiban is a földközeli-ség letéteményese marad, minthogy valami *archaikus, irodalom előtti materiális poétika* jegyében keletkezik. Ennek megnyilvánulása többek között a temporális elem semlegessége, valami gyermeki, naiv rácsodálkozás frissességének megőrzése, a panteizmussal rokonítható természetélmény, a natura, az élő világ alig észlelhető rezzenései iránti fogékonyság.

A két epikai alapfogalom, az idő és a helyszín vagy az együttesükből létrejövő téridő (*tempus, locus, kronotoposz*) további kérdéseket vet fel. Látványos ellentét feszül egyfelől a motivikusan ismétlődő, tehát felismerhető helyszínek és virtualizálódásuk, másfelől a történeti idő és az ezt felváltó atemporális időélmény között. Minél árnyaltabb műről műre a lehetséges centrum, a központi metafora, a *homokvár* belső tereinek, szűkebb és tágabb környezetének rajza, annál inkább szaporodnak e *helyrajz* imaginárius kiterjedései.

A történetmondás a historikus és a kronologikus időelv helyett egy furcsa, megfoghatatlan mitikus időélménynek engedelmeskedik. A fiktív időtapasztalatban nem a beszélők személyes ideje, nem a tartam, nem a belső idő, hanem valami rejtélyes, mindezekről független, szabálytalan ritmus uralkodik. Nem ciklikusság, mert az is egyfajta rend, hanem a váratlan egybeesések, megszakított folyamatosságok, párhuzamosságok dinamikája: jelenbeli és fiktív múltbeli, előtérbeli és képzelt, álmodott és valós esemény rapszodikus egymásutánisága vagy éppen szinkronitása. Nem metonimikus folyamatszerűség, hanem a metafora időelvet nem ismerő társító logikája, ami a mítosz idővel kapcsolatos közömbösségét idézi.

Rendszerint a megszólalás előtérbeli ideje a karakterisztikus, s a beszéd tárgyává tett múltbeli esemény sem töri meg a *jelen éppen mostját*. Beleékelődik és belesimul, egyszerre érdesen és mégis törés nélkül. A sok egyéb mellett a *Fiatal diófát* is remek példája ennek a sajátos *egy-idejűsítésnek*, a múlt/jelen közötti távlat eltörlésének, valamint az éppen történő és a festményeken történő esemény közötti fikciósintek egybemosódásának is. Kvázi-valós párbeszéd, diófaültetés, lyukas diók mint tarkón lőtt koponyák, szovjet kivégzőosztag, az imaginárius múzeum képei...

A tapasztalat renoméját ebben a fiktív univerzumban a belé zsúfolt tárgyak érzéki panorámája, valamint a rendkívül egyszerű, tenyeres-talpas lények, események, köznapi szituációk, jelentéktelenségek iránti fogékonyság növeli. Az alakok megszólal(tat)ásával kibontakozó beszédfolyamban kivételes szociális érzékenység manifesztálódik. Benjamin Leszkovra, Valéryre alapozó párhuzama közelről, belülről világít rá erre a prózai beszédmódra: „A mese, ahogyan a paraszti, a tanyasi és a városi kézművesség körében hosszan fejlődött-gyarapodott, maga is mintegy kézműves formája a közlésnek.” (uo.) Noha e művészet különösen érzékeny a köznapi szituációban benne foglalt rendkívüli, csodaszerű, irracionális iránt, a fabulát, a mesét nem illuzórikus szűzsében, hanem a köznapit és a szürreálist egyesítő fikcióban bontja ki.

Orális archívum. A megnyilatkozás hangok gyűjtőpontja, beszédmódok kereszteződése. A közlés *kézműves formájának* emlékét Tolnai elbeszélő művészetében az intonáció őrzi. A *beszéd*, a beszédszerűség, az élő közlés diszkurzív eszközei, a beszélt nyelv változatos imitációs eljárásai alkalmassá teszik a narrációt a közelség és közvetlenség érzékeltetésére. Azon eredendő funkció kielégítésére, amit az „eleven szó” közösségteremtő képessége képvisel. Ezzel magyarázható az, hogy egyfelől Tolnai narrátorai és alakjai, másfelől az elbeszélők és a történet olvasói között sajátos *communio* létesül. A történet mesélője az olvasót is saját virtuális hallgatóságának tekinti. Elég a korábbi elbeszéléseket kitöltő monológok színrevitelére utalnunk (*Briliáns*), amelyeknél szinte semmiféle beavatkozásra nem volt szükség a színpadi hatás eléréséhez.

Az elbeszélő az alakok fiktív beszámolóinak tanúja, hallgatója, a hallomásból származó történetek, véletlen, köznapi, jelentéktelen közlések, *semmiségek* továbbadója, közvetítője, lejegyzője, az alakmások reprodukált beszédének belefoglalója a határszéli, peremvidéki, profán *Legenda aurea*ba. Mintha tehát nemcsak annyi fabula születne, ahány pillantást ez a narrátor a világra vet, hanem annyi, ahány potenciális beszélőt, mesélőt felismer maga körül, ahányat magához vonz, ahányat meghallgat, beszéltet, kérdez, kibeszéltet, ahánnyal társalgást kezdeményez, helyet és szerepet cserél, illetve azonosul. Ezzel magyarázható a függő beszéd eluralkodása a narrációban (mondta, mesélte stb.).

A másoktól átvett közlés mint *kivágot* helyenként az elbeszélőt is kiszorítja s az egész formát kitölti. Ilyenkor a betét méretei már-már azonosak a szöveg méreteivel. Samuel Beckett *Katasztrófa* (1982) című performanszában érzékelhető hasonló keret-betét arány. A párbeszéd kimerül az előadásra készülődéssel, s mielőtt eljutna a drámáig, vége szakad a dialógusnak. Ezzel a különös mise en abyme-moddal rokonítható a már említett Tolnai kispróza, a *Különben is, mi az, hogy mimika?* című.

A társalgásba bevont emlékező figurák, véletlen útítársak, esendő provinciális figurák, női önelbeszélők kiválasztása mintha csak alakjuk és történetük eredetiségétől függne. A változó és ismétlődő nevekkel felruházott első személyű beszélők – az *infaustusnak* nevezett lumpenek, alteregók, idegenek, ismerősök, kisemberek, létező, nem létező, szalajtos figurák – megszólalásai mindenkoron a személyes diskurzus változatai. Elgondolkodtató, miért éppen ezen esendő *szerzőképmások* galériája felé fordul kitartóan e próza szubjektuma, és miért ebben a kivetülésben, azonosságcsere alapján önreprezentációban artikulálja önmagát ez a művészet. Különös továbbá, hogy az elbeszélőhöz hanghordozást, szólamot igen, azonosítható narratori figurát nehezen tudunk hozzárendelni. A magyarázat abban rejlik, hogy állandósult a mimikri s az intenzív alakváltoztatás következtében a központi személy csupán egyik tagja a fiktív societasnak. Az egységes szubjektum feloldódik a beszélőkben, a fókusz nélküli *narratív instancia* megnyilvánulásai mégis átmentik és érzékelhetővé teszik a beszéd szociális kontextusát. „Magának a nyelvnek”, illetve a közlésmódnak „a struktúrája tükrözi vissza a beszélők közötti kölcsönviszony eseményét.”⁴

A történetek a különféle perszónák szólamainak virtuális gyűjtőmedencéi. A változó nevű és identitású elbeszélő kitart az alakok mellett, viszi magával a figurákat, újraidézi közléseiket, mozgásban tartja őket. Ezzel párhuzamosan érvényesülnek a továbbírás, felnagyítás, groteszk elformálás, hangsúlyossá tétel, tehát a komponálás eljárásai. Az egyes elbeszélések eseménytelensége és fordulatai ezáltal kapnak észrevétlen nyomatékot, ívet. A furcsa szerzetek és nevek „vibrálása a fabulában” (122), jövés-menése a szövegek és kötetek között fokozatosan szokatlan funkció beteljesítője lesz. Úgy tűnik, mintha e különös vándorok pántok módjára fognák át a divergáló fabuláris anyagot.

Fikciós rajzmappa. Az alföldi, tanyai, vidéki bestiáriummal, állatsereglettel, tücsökkel-bogárral benépesített imaginárius földrész a Tolnai-művek visszaszerzett *transzcendentális otthona*, amelybe átutazóként, betérő utasként olvasóik is meghívást kapnak. A történetek univerzumát alkotó „tisza és nyers tereumok” (396) egyik centruma az említett, Kosztolányi szavát átörökítő *homokvár*. Ezt fogják körül a növényi burjánzás, a vegetáció imaginárius képrendszere, a kiszáradt szik, homok, folyók *rajzai* (vízrajz, helyrajz) és a távoli utak, városok *útirajzai* mint a *veduták* hagyományának folytatói. A fogalmak grafikai, látványi és poétikai jelentésvonatkozásokat sűrítene. Tolnai szenzibilitása ebben az összefüggésben is kitünteti a kézművességet. Ez ismerhető fel a tárgyleírásokban, az etnográfusával vetekedő szemrevételekben, vagy akár a festőbarát „karcolt-karmolt-rajzolt-festett” (27) képeinek említésében is.

⁴ M. M. Bahtyin: *A szó az életben és a költészetben*, Könczöl Cs. (ford.), Európa, Budapest, 1985. 43.

A műfaji vonatkozást a prózai miniatűrök sokféle kép- és rajzváltozata képviseli (tollrajz, alakrajz, pillanatkép, zsánerkép, pillanatrajz, helyzetrajz, kroki, skicc), amelyeket Kosztolányi is megbecsült. *Próza és Tengerszem (Összegyűjtött munkái, Révai, Budapest: 1936, 1937)* című kötetei, kötet szerkezetei, ciklusai (*Arcélek, Tollrajzok, Egy asszony beszél*) a Tolnai-rövidpróza magyar irodalomtörténeti előképei.

Elbeszélt piktúrák. A mikrokozmosz otthonosságát a megérezkített tárgyi világ biztosítja, ami az elbeszélőtől közelre hajlást, az olvasótól pedig mikroolvasatot igényel. A leltározási késztetés, a „semmis tárgyak” előszámlálása, a halmozás, a filatelisták gyűjtőszendélyének megfelelően, egy új szépségfogalom nevében eszközli a számbavételt. Egy régen elkönfiskált vegyesbolt, egy kamra, egy borbélyüzlet, egy úti poggyász tartalma a leírás műveletei által bensőségessé válik és a 16–17. századbeli zsúfolt spanyol *bodegák*, a németalföldi *natura morték* látványi erejével hat. A csendélet művészi hatásának egyik rejtélye számomra abban áll, hogy az ábrázolt tárgyak, textiliák, drapériák, kelyhek, fém- és üvegedények önmagukban is kézműves remek. A műfaj előzményének tekinthető piaci, mészárszéki áru-panorámákat (Pieter Aertsen, Annibale Caracci) Tolnainak a nyers, a naturális, a rút iránti érzéki vonzalma vonhatja be a vizsgálódásba és *imaginárius múzeumába*. Különös, hogy Beckett is éppen e művészettörténeti korszakot idézi *semmi szövegeivel* kapcsolatban: rövidtörténeteit a 17. századi holland „memento mori” képek leszámazottainak tekinti.

Tolnai szövegeiben, a bevezetőben idézett vulkánfíber tartalmához hasonlóan, a mindennapi használati tárgyak szurreális, csendéletserű képekbe rendeződnek: „A szifonbélből, kanulból s gyöngyből vegyest fűzött csörgő borbélyfüggönyök és a nem kevésbé szép, nem kevésbé muzikális, jóllehet éppen hogy némaságukban muzikális, hiszen egy hárfa például még némaságában is a zenéről szól, a láthatatlan függőőnök miatt. Mert a vízmérő cukorspárgája, végén a tízes anyacsavarral, tulajdonképpen szintén az, egy függőőn.” (162)

Az ilyen képi együttesek közel-nézeti perspektívát, hajszálfinom megfigyeléseket, a látványi benyomások érzéki deskriptív nyelvét igénylik. A kitágított, majd összeszűkülő látó-szöveget egyetlen hasonlat, metafora is egyesítheti: „Egyszer láttam egy dalmát templom isteni gerendázatát, rá lehetett volna tenni a vízre. És abban az isteni konstrukcióban, fa architektúrában, égi hajóban nem volt egyetlenegy fémszög sem...” (207)

A leírásból és elbeszélésből építkező szövegdarabok másik vonulata a távoli hagyományból az öt érzéknek szentelt művészeti allegóriákat idézi. Nem az allegorikus jelentés, hanem a tobzódó szenualizmus közelíti ezekhez az erotizált skiccek, a rétegezett látványi benyomások és hangzó ingerek, hanghatások fabuláris pillanatképeit, a prózai metaforák, narratív piktúrák sorozatait.

Közel-nézet. A ráközelítés és a kicsinyítés eljárásai, a mikrovilág közel-rajzai és a mikroszkopikus látletelek váratlan, erőteljes hatásúak, többletjelentések sűrítői. A gyakori Tolnai-motívumok közül a *bélyeg* is példázhatja ezt. A kötet darabjai az ezredfordulós balkáni háborúk idején, alatt, után keletkeztek. A nagy történelmi fordulópontok azonban nem tematikusan, hanem közvetetten, jelzéseként sejlenek föl a történetekben. Elegendő egy éppen használatos 3 x 2,5 centis bélyeg *zsugorított látószövege*, hogy a háttérben zajló nagy folyamat megérezkítetté váljon. Ennek a kicsiny cakkos keretnek az ablaka, e mikrokivágat perspektívája alkalmas arra, hogy az államalakulatok, berendezések katalizmáiról, szétporladásairól, országhatárok beszűküléseiről hírt adjon.

Tolnai imaginációja a metafora, kép és elbeszélés sajátos viszonylataival építkezik, melyeket szüntelen mozgásban tart. Akár költészeti, akár prózai összefüggésben fordul elő a metaforikus és narratív elemből szőtt szegmentum, mindkét kontextusban önálló, erős, hatásos kis egység. Az *ekphraszisz*okba, képleírásokba az elbeszélő történetet illeszt, látványelbeszélésként alakítja a beszámolót. A kötetnyitó álomelbeszélésben – Wang Fo meneküléstörténetéhez (M. Yourcenar) hasonlóan – „keveredik bele” az elbeszélő is a képbe. A képbeli és a képen kívüli világ határmezsgyéjének áthágása a *Focizunk* című tör-

ténetben P. Bruegel festményén következik be, a valós/képzelt/álmodott helyszín pedig a *Bábel tornya* című képe. Másutt az egymásba nyílásra Gerhard Richter *Lépcső* című festménye kínál fel alkalmat és helyszínt.

Tagok, ízek, komponálás. Az *Egy kis ízelt opusban*, a *Grenadírmars* kötet- és cikluskompozíciójában valóban érzékelhetők az „ízelés”, tagolás eljárásai. A kisprózák, történetforgácsok, pillanat- és zsánerképek formaszintjén érvényesülő rövidülés, váratlan berekesztés is a tagolás elvei közé tartozik, amelyek a beszédfolyamot a kompozicionális műfajforma irányába (Bahtyin) mozdítják. Feltétele a verstanból kölcsönzött kifejezéssel az, hogy az *aprózás* eljárása szintén hatékonyan működjék. Az összefogottság, a kihagyás, tömondat, elliptikus mondattani és retorikai szerkesztés bizonyos értelemben szokatlan e bővítésre, társító mel- lérendelésre hajlamos művészi képzelet nyelvi gyakorlatában. A formálás és sűrítés alap- ján tehát a kötet első két-három ciklusában „határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre” (Arany János: *Naiv eposzunk*), ami a megértő olvasás új reflexeit mozgósítja.

Ars poeticák. Tolnai Ottó ars poeticája és a prózai önreflexió hol képi, hol történetyszerű for- mában élkelődik intarziásan szövegeibe. Egy író-alakjáról említi, hogy „lát egy pontot, egy fényes pontot, csak el kell jutnia oda (...), el kell érnie azt a pontot, ahonnan ismét át- tekinthető lesz az egész. Kisimul a szöveg horizontja. Majd szépen körbezárul.” (10) Ha az elbeszélő szövegszálak, szétszalazások, összegubancolódások, illetve az áttekintést és összképet biztosító közép- vagy végpont térbeli képzetét egy térbeli és időbeli jegyeket egyesítő, kompozicionális szempontból kitüntetett kategóriával, a *punctum temporissal*, az előzményt és következményt sűrítő, termékeny központi pillanattal cseréljük fel – s Tol- nai alakítási elveire vonatkoztatjuk, azt észleljük: e rendeltetést szövegeiben minden *sem- mis*, lényegtelen, formátlan, szemmel alig látható, jelentéktelen, semmilyen különleges vonással nem bíró jelenség, matéria, részlet, *détaille* betöltheti. A dolgok annak a különle- ges jelentőségnek köszönve, melyet a beszélő nekik tulajdonít, tengelyszerűen fordulnak ki alaphelyzetükből, s az összefüggéseknek, a viszonyoknak, a világnak olyan arcát és vonásait mutatják fel, mint amire csak a legmerészebb metaforákban érintkezésbe hozott elemek váratlan, egyszeri kapcsolata s a belőle felszabaduló heurisztikus energia, asszo- ciációsor és értelemtelítődés képes.

„...a semmis dolgok, helyszínek a nulla fokon egy váratlan pillanatban: átfordul- nak – és a túloldalon, a negatív oldalon, csodálatos világgént létezni, működni kezdenek (minden bizonnyal ezért is olyan fontos a modern irodalomban is az írás nulla foka, hogy, mint üvegen, átnyomulhasson rajta valami egészen más), noha az újvidéki Telep szintén szemétdombbá tűnő vakvágánya, a kanizsai Járás szikes pusztája, a palicsi Abbázia katonatemetőt vizionáló, elhagyott kertmozija a szem- mem előtt fordult át, én voltam első nézője, tanúja, lejegyzője, tehát jól ismertem e jelenség természetrajzát...” (336–337)

Nem kell meglepődnünk azon, ha a prózai önreflexió egyszer egyféle, másutt ettől gyökeresen eltérő ars poeticát körvonalaz. A most újraolvasott *A zeppelin* (1992) című el- beszélés alapján így jellemzi az *alapműfajt*: „Milyen jó kis sűrűre vert szöveg (...) Igen, ez az én szövegmodellem. Egyenlő távolságra prózától, esszétől, naplótól.” (211) A régi szö- vegből idézett nagyarányú látomás a képzőművészeti allúziók és a visszatérő Tolnai-mo- tívumok sorával együtt a későbbiekben külön mítosszá terebélyesedő zsír-motívumot is tartalmazza: „Mert éppen az a pillanat lenne ez, amikor a Föld – az istenekkel, angyalok- kal, zsászával, hangyákkal, zsiráfokkal, a platánnal, a zsonglőrrel, zsugorított zsokéval, a koromlila hollóval, a kilyukadt zeppelin tömérdek rongyával, szelíd- és vadgesztenyé- vel, fekete varjú lyukasztotta dióval –, a Föld a Zsírhoz csapódna arccal.” (212)

Másutt egészen más formacélról beszél: „Persze azon kívül (felül?), hogy abszolút kis-

prózák, meg szép, abszolút heterogén esszéféleségek, amelyek valamiféleképpen, mindennek ellenére, mégis egy új epika felé tendálnak, hömpölyögnek szelíden, nagyon szelíden, igen, éppen úgy, mint a Tisza, a Duna, a Neretva, a Rhône, a Pó...” (194) „Gondoltam, valamikor majd minden bizonnyal könyvvé kapaszkodnak, szerveződnek, mint a karfiol torz virága, mint a koralltelep.” (394).

A formai eszmények is különfélék tehát, kompilátoruk hol kamuflált szócikkekbe (271), Tolnai-lexikonba, hol bedekkerbe, breviáriumba kívánja gyűjteni, rendezni, sűríteni anyagát – annak tudatával, hogy egyszer e kereteket is óhatatlanul szétveti. „...a versek is hasonlóan kompresszálódnak, ha nem vigyázok, a prózai művek is túlszűfölnének, szétrobbantják önnön formájukat, minden pillanatban explodálhatnak.” (229) Mint a 'grenadírmars' szóösszetétel első tagja, a fegyver és a gyümölcs szerkezetét egyesítő *gránát*. A képzet ikonográfiai tartalmának (Mária-jelkép, termékenység asszociációk) deszakralizálása, köznapivá egyszerűsödése, a *krumplis tészta* jelentés mint a profanizálódás végpontja, ugyanazon utat ismétli meg, amelyet ez az imagináció a nagy dolgok szétfejtésével, lebontásával, közelre hozásával materiális poétikájának engedelmeskedve végigjár. Beckett *semmi szövegekkel* helyettesíti a halálra emlékeztetés nagy képi tradícióját, Tolnai születte mestergerendája, vakvágánnyá, szeméttelappé transzformálódó vasúti töltése, rothadt kaptafája, dédanyja köténye, a gyermekkorban leejtett zsíroskenyér pedig egy-egy szilánkjá „az végeknél” szétszerelt mikrouniverzum látomásának.

A *Review within Review* nemzetközi folyóirat-konferencia résztvevőinek egy csoportja 2008. április 28-án Pécsen a Művészetek Házában. *Felső sor:* Sári B. László, Keresztesi József, Ludwig Hartinger, Stanka Repar, Beftán Katalin, Márton László, Medve A. Zoltán. *Alsó sor:* Primož Repar, Ladányi István, Rudaš Jutka, Ágoston Zoltán, Meta Kušar, Nagy Boglárka, Kerpel-Fronius Gábor és Thomka Beáta. (Fotó: Décsi Tamás)

AMI KÖZÖS, ÉS AMI NEM

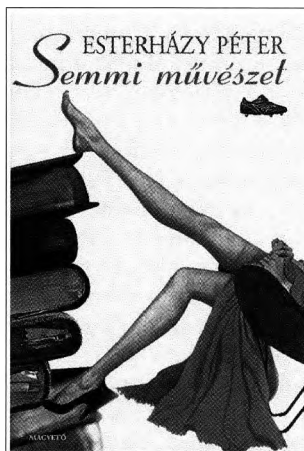
Esterházy Péter: Semmi művészet

„A Kovács Lulu, hogy az hogy tudott játszani! Volt vagy öt fellépése összesen, de mindenki tőle tanult akkoriban. Csak úgy ellesték a fogásait, a 70-es években nem volt még videó. Sokan azt hitték, hamisan tolja, pedig egyszerűen nagyon spéci módon hangolta a gitárt, senki nem tudja azóta sem, hogyan. És a kerepesi koncert? Az volt a legnagyobb. Én sem tudom, hol van most, állítólag elzúllott, és Szerbiában telepedett le.”

„Nem is ért az igazán a focihoz, aki a Paksi Építők 1973-as tartalékait nem tudja felsorolni. Na, ezeket a fiúkat pesti edzők is lejötték megnézni.”

Ez a két szöveg(részlet) akár el is hangozhatna, el is hangozhatott volna, sok-sok barát-társaságban. Már ha valaki ismerné Kovács Lulut és a Paksi Építők 1973-as tartalékait. Alig hiszem, hogy volna ilyen ember, mert a fenti mondatokat én eszeltem ki, csakis azért, hogy illusztráljak egy-két dolgot, amit egy-két hasonló szöveggel tenni szokásunk. Az ilyen szövegek egy bizonyos tulajdonnév (vagy egyedi személyt/intézményt stb. megnevező leírás) köré épülnek: akik kimondják az ilyen mondatokat, felteszik, hogy hallgatóságuk pontosan tisztában van a tulajdonnév referenciájával (Kovács Lulu, Kerepes, Paksi Építők), hogy ezt semmiképpen nem kell majd később megmagyarázniuk, de még csak másként leírniuk sem. Ez közös tudás, ahogyan voltaképpen mindaz ebbe a körbe tartozik, amit erről a tulajdonnévről állítunk: a mondatoknak (ezúttal) nem az a funkciójuk, hogy valami új információt hordozzanak, sokkal inkább az ismétlés, a felelevenítés rituáléja, a tudás közösségének megerősítése. És esetleg kiszínezése, továbbbírása, bővítése: Kovács Luluról előbb-utóbb megkockáztatja majd valaki, hogy a kerepesi koncert éjfélig tartott, valaki más ezt úgy fűzi legközelebb tovább, hogy hajnalig, és csakhamar belekerülnek a történetbe a rendőrök, akik reggel verték szét az egész bulit. A tartalék játékosokat egyenesen az Intertől jöttek megnézni, inkognitóban, szerződten is akarták őket, és így tovább: feltételezések, megkockáztatott vélekedések rögzülnek a továbbmesélésben biztos tényekké. Az effajta – nevezzük így – legendák (vagy sokkal inkább: fabulandák, közösségteremtő és mitikus elbeszélések) soha nem vetnek föl kérdéseket, nem támasztanak kételyeket: s minél több tény tud valaki velük kapcsolatban felsorolni, annál nagyobb respectusa van a csoportban. Ez egyúttal kirekesztést is jelent: nem gyakran fogalmazódik ugyan meg olyan élesen, mint a „nem is ért az a focihoz...” mellékmondatban, de aki nem tudja, nem érti amiről szó van (vagy nem eléggé tájékozott benne), csendben kimarad. További jellegzetessége ezen elbeszéléseknek, hogy még ha elszigetelt tények felsorolásával kezdődnek is, történet kerekedik belőlük: elhelyezzük

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
236 oldal, 2990 Ft

őket az időben, előzményt és lecsengést kapnak (Kovács Lulu elzülése), s az így kialakuló vázra aztán újabb történetek, helyszínek, szereplők applikálhatók.

Ez a hosszadalmas bevezető csak arra akarja emlékeztetni Esterházy regényének olvasóját, hogy az elbeszélőnek (aki minduntalan arra utal, hogy „azonos” volna az íróval, Esterházy Péterrel) a mű során egyik nagy témája a foci-mitológia. Részint az olvasót akarja ebbe a bensőséges-közös élmény- (vagy csak szöveg-)anyagba bevonni, részint pedig szereplői (és ő maga, a szereplő-elbeszélő) tevékeny résztvevői a foci-mitológiákat felidéző rítusok gyakorlásának. Vagyis ha a fenti leírás valamelyest is megfelelő a foci-mitológiák (és más közösségi és közösségteremtő legendák) leírására, akkor Esterházy regényével kapcsolatban is releváns lehet. Az irodalom és a futball egymásra vetítése, ezt tudjuk, bevett, sőt már a végtelenségig kiszigerelt, sokszor megnyúzott és nem éppen friss teremtménye az íróknak (mert nyilván nem a futballisták a kezdeményezők); még hozzá olyasvalami, ami kettős karámmal keríti körbe a „mi” kis közösségünket: a focihoz értők (azt szeretők, azt gyakran nézők, adatait jól ismerők) körét hasítja ki egyfelől, és az irodalmi utalásokat, a foci-irodalmat magát, a metafora jó ismerőit másfelől. Ne felejtsük el azt sem, hogy a foci-rajongás a nemek tekintetében is megosztó lehet (ez egy harmadik karám): nőket nehezen tudunk a kultusz részeseinek tekinteni. Ez, noha elvileg nem kizárható, s példákat is biztosan sokan tudunk, nem csengene egybe tapasztalataink zömével.

Itt nincs tér e nagy téma taglalására, talán elegendő csak arra emlékeztetni, hogy ez a közhelyes metaforarendszer azt sugallja, hogy a futball az életnek valamiféle leképezése, „tükre” (játék, szabályok, összhang a játékosok között, profizmus és amatőrizmus stb.), tehát kettejük viszonya mimetikus; ennél kicsit áttételesebb az az elgondolás, hogy a futball etikailag, a viselkedésmódokat tekintve, a másokhoz fűződő viszony és az egyéni becsület, őszinteség (s hasonló erkölcsi értékek) vonatkozásában volna fontos: nem(csak) leképezi ezeket a játék, hanem teremti is (a résztvevők számára), s ezen kívül (a megfigyelők számára) mintát ad, szabályokat állít, problémákat vet föl.

A recensens (másokhoz hasonlóan) kénytelen beismerni, hogy az egymásra vetítés egyik elemét nemigen ismeri (lehet, persze, hogy a másikkal is így van), értékelésével kapcsolatban szkeptikus, a rajongás mindenestre hiányzik belőle; s így legfőbb irodalmi szöveggént (s nem mint nagy életigazságként, reveláló erejű metaforaként vagy izgalmas szellemi játékként) tudja értékelni futball és élet megfeleltetését. Ami olykor érdekes, színvonalas, újszerű és elgondolkodtató szövegeket eredményez, máskor meg nem. Nagyon távolról, látszólag Esterházy új szövege is ezen a pályán (mezőn) futkározik (diskurál). Holott itt más játék folyik. Nem nagyon bonyolult, de elegáns.

A foci-mező (tehát: nem „foci-szál”, hiszen a mezőn sok szál fut keresztül, s bőven alkalom adódik az ugrálásokra – azaz nem egyetlen dimenzió, nem egy irányba vezet) csak egyike a mezőknek: mintha a könyv egyik tétje (egyik kérdése, egyik vizsgálendő tétele) az volna, hogy mi van akkor, ha ezeket a területeket találkoztatjuk. Ha itt-ott metszik egymást, s nem is a legvárhatóbb helyeken. A foci pályája után az anya-fiú kapcsolat (vagy egyáltalán: az anya, ahogyan a fiú ábrázolja) volna a másik ilyen; a fiktitivás (a szöveg megírásának önreflektív kommentárja, a kitalált és a valóságos készkart összezavarása, stb.), az írásmód (stílus, megformálás, elbeszélésmód) volnának még ilyenek; s talán elsősorban az, ami a foci-ban és az anyában közös: a biztos, szilárd értékrend, az a pont, ahová mégis vissza lehet mindig menni.

Mindezek a mezők számos korábbi Esterházy-szövegben előfordultak. Ennek a műnek éppen az a jellegzetessége, hogy mindezeket egyetlen térben jeleníti meg, s bizonyos értelemben tovább is szövi (ha el nem is vágja) mindegyiket. Az utoljára említett „mező” például, az otthonosság, a biztos értékrend problémáinak felvetése többeknek feltűnt már a *Termelési-regény* végén is. A kíméletlen és mindent átható ironia egy ponton mintha megtorpanna, visszavonódna: a közösség, a futball mint összefogó erő, közös nyelv, eti-

kai instancia (s másutt, más lábjegyzetekben: a vallásos hit, a szájalom vagy szolidaritás) mégis olyan alapzatot jelent, amely megúszhat minden érték-viszonylagosítást, amely a világban létező értékként tételeződik. Nehéz feladat ennek a gesztusnak az ellentmondás-mentességét bizonyítani. Sokkal inkább személyes elköteleződést jelez, azt, hogy a minden megrepedt, széthulló, ócskának bizonyuló eszme ellenében, a szilárd öazonosságú személyiségek eltűnésének korában, a történelem folyamatos átírhatóságának és megkerülhetetlen fiktivitásának tudomásulvételekor is – mégis – lehet hinni bizonyos értékekben vagy akár intézményekben.

A *Semmi művészet* nyilvánvalóan továbbírja – noha sem meg nem oldja, sem explicitte nem teszi – ezt a részint személyes, részint irodalmi-világképi problémát. Az tehát az egyik nagyon erős vonulata a szövegnek, amelyben találkozunk két (másik?) sík: az „anya” és a „foci”. Az (individuális) otthon és a közösség emblémái – vagy a bensőséges kommunikációnak és a közös mítosz ápolásának terepei. (A foci és közösség témája akár még tovább is gondolható volna a nemzet, a nemzeti hagyományok és mítoszok, a nemzeti összetartozás irányában is.) A továbbírás ez esetben azt is jelenti, hogy a szöveg sokszor – minden eddigi Esterházy-szövegénél többször, és teljes nyíltsággal – utal a szerző korábbi szövegeire: mindenekelőtt a közelmúltban megjelent „foci-könyvre” (*Utazás a tizenhatos mélyére*, 2006) és az „anya-könyvre” (*A szív segédigéi*, 1985). Ez volna – a már hivatkozott *Termelési-regényen* kívül – annak a két világnak a jelzése (vagy akár védjegye), amely e lapokon találkozunk.

A találkozás nem sikeres – inkább suta, meghökkentő, nehezen hihető, az olvasótól folytonos átértékelést és átértelmezést követel; vagyis a sikertelenséget aligha tekinthetjük művészi sikertelenségnek, hanem mintha csak két nekünk kedves embert bemutatnánk egymásnak, ám ők nemigen férnének össze. S ilyenkor érdekes, megfejtendő kérdés, hogy vajon miért nem. A nők általában nehezen asszociálódnak a focival is, a foci iránti rajongással és a foci szakértő ismeretével úgyszintén; az idősebbekkel pedig különösen nehezen illeszthetők össze ilyen vonzalmak. Azt is mondhatnánk, hogy az anya-foci kapcsolat groteszk, mesterségesen-önkéntesen létrehozott – sőt: egyenesen kísérleti helyzet. „...Időről időre anyámon teszteltük azt a macsó előítéletet, mely szerint a női agy mint olyan képtelen fölfogni a futball lesszabályát” – áll a szövegnek még egészen az élén (17. o.), ahol a cselekmény kimenetele mintha az anya halála volna (megfelelően a két évvel korábbi kötet megidézett jelenetének). Ez az egyik kimenetel: a focihoz mit sem értő, egy alapvető szabályt soha fel sem fogó és halálos ágyán fekvő anya képe; utána pedig (akár itt rögtön, az „Anyám égi bírása előtt [fikció]” című fejezettől fogva) a kísérleti szituáció jön létre: változtassunk bizonyos előjeleket a fordítottjukra, nézzük meg, hogyan működik – az anya nem hal meg, az anya ért a futballhoz.

És ezzel azonnal nekünk van szegezve a fikció kérdése: az anya, amikor és ahogyan bekerül a szövegbe, nyelvi konstruktum, merő fikció, létezése a nyelv működésén múlik. Márpedig „a nyelv megy előre, és hát ki lát abba igazán bele?!” (20. o.) – Ez a gondolat, amely nincs is olyan távol a *Termelési-regény* „a regény, amint írja önmagát” felfogásától, többek között annak a felismerését jelenti, hogy a nyelvnek van egy önmozgása, magától működése, automatizmusa, amely (ha nem is a szó szigorú értelmében) lehetővé és lehetetlenné tesz bizonyos megfogalmazásokat. Az elbeszélő például azt állítja, hogy „ilyen mondat nincs”: „És akkor anyám teli szájjal felröhögött.” (17. o.) Ennek az önmozgásnak a „valósághoz” nincs feltétlenül köze. Mindent meg lehet tenni a nyelvvel, és még ha ragaszkodni akarnánk is a „tárgyszerűséghez”, szükségképpen nyelvben ragadjuk meg azt, amit mégoly objektíven akarnánk leírni. Így tehát az író, törekszik-e rá vagy sem, akarja-e vagy sem, tudja-e vagy sem: fikciót ír. Kitalál, kohol. Egy koholt anyáról pedig a szerző nyugodtan írhatja, hogy „halála már többször bevált nekem” (21. o.). Elmondhatja, hogy a (fiktív) halál-szituáció „alkotás-lélektani szempontból” előnyös (21. o.). Kétség-

be vonhatja – éppen a vele folytatott párbeszédben – az anya létét is, és a fejére olvashatja: „És te is csak szóból vagy!” A fejezet végén tehát már ki lehet mondani róla ezt is: „anyám mindig ... a futballról beszél.” (25. o.)

A két előző bekezdés utalásai kizárólag a szöveg első fejezetére utaltak. Ez volna a szabályok kijelölésének, bizonyos alapelvek lefektetésének helye, a fikció megalapozása, a keret kezdete. A keret vége pedig – legalábbis az első vége – a Mágus monológjának utolsó mondata: „Még valamit akartam anyádról, de elfelejtettem”. (183. o.) Vagy, a keret másik vége lehet az a tizenegyedik fejezet, amely bejelenti a búcsút „a szereplőktől és más nyelvi egységektől” – ami sokkal inkább „raktár”, mint búcsú. Nyesedékes tálca. Hogy ne mondjuk, szemeteskosár. Ahol összegyűlik mindaz, ami alkotás közben a szövegről leesett, ami fölösnek bizonyult. Egy-egy mondat vagy csak kifejezés, egy-egy bekezdés, történet-részlet, epizód. Ez volna a kompozíciós ív vége is: amennyiben mégis van lineárisan előrehaladó cselekmény, itt zárul le végleg (a Mágus meghal és eltemetik; minden bizonnyal az anya is meghal). S hogy harmadszor is lezáruljon – megint másként – a szöveg: a tizenkettedik fejezet pontosan leírja Görög Miki halálát, majd Görög Miki pontosan elmeséli anyja halálát és temetését – ahol is metaforikusan azonosítódik a gól (a labda a kapuban) és az anya halála (a test a földben): valami lezárul. A könyv is.

És hogyan találkozik az anya és a foci? Lássunk egy példát. A nyolcadik fejezetben („Akarsz, kisfiam, nagy futballista lenni?”) az anya előbb foci-tanácsokat ad, bevezeti a futball némi rejtelmeibe fiát, az elbeszélőt; figyeli a fiú fejlődését, edzéseket tart neki (amennyiben délutánonként a Duna-parton futtatja), jóváhagyja az „előrelépést” (a fiú játszhat a Gyetvásokkal), végül megmutatja neki – a ház legmagasabb pontjáról, beavatásként, az „igazi” foci világába való belépés jelzéseként – a pályát, az igazit, ahol majd a fiúnak edzenie kell. Mindez egyszerre hihetetlen és reális; s arra késztet, hogy „szétszedjük”: nemcsak az anya nyelvi megnyilvánulásait (melyeket az elbeszélő tolmácsol), hanem cselekedeteit is, és mindezeket másra ruházzuk rá, másnak tulajdonítjuk. Vagyis: mindazt, amiből az anya alakja összeáll, önkéntelenül is visszavezetjük más, akár nem is jelen levő szereplőkre.

Például az apára. A fiú gondos felügyelete, a labdarúgás közhelyeit visszhangzó tanácsok, a vágyott jövő megmutatása (a pálya képében) akár az apa feladata is lehet. Sőt hajlamos az olvasó az (vagy: egy) apa alakját felidézni, ha efféle tettekről és beszédekről olvas. Hiába van odaírva az „anya” szó – ez a lexikai egység („És te is csak szóból vagy!”) –, ez mintha egy másik helyett volna ott. Az apa helyett. Sejtjük, miért: ebben a szövegben az apa igencsak a háttérben van, és igencsak látványosan nem azonosítható a *Javított kiadás* (vagy akár a *Termelési-regény*) apafigurájával. Vagy az is lehet, hogy esetleg: a fiú saját gondolatai, saját döntései jelennek meg a koholt anya koholt cselekvéseiben; vagy a testvéreié; vagy barátaié.

Mindenesetre az anya alakja (és nemcsak az) a fikcionalitás sok-sok szintjét nyitja meg az olvasó előtt: van, ami „valóságosabb”, és van, ami kevésbé, és a kettő között sok-sok átmenet van. Ez pedig két ellentétes tevékenységre szorítja az olvasót: egyrészt megkísérli „valóságosként”, referenciálisként olvasni a szöveget, kiegészíti, elhagy és módosít azért, hogy összeegyeztethesse a szöveget a „valósággal” – másrészt viszont újra meg újra el kell hessegetnie magától ezt az olvasási módot, részint mert úgysem lehet sikeres, részint mert hiszen „csak szóból” van a szöveg, semmi szükség arra, hogy „szó szerint”, „meg történt” események sorának leírásaként olvassa.

És ha ennek a szövegnek a jellemzése fentebb az volt, hogy régebbi Esterházy-szövegek egy-egy problémáját írja tovább és/vagy találkoztatja – akkor itt a foci/anya összekapcsolása rögtön a fikcionalitás/dokumentum viszonyhoz vezet. Nemcsak a *Javított kiadás* meghökkenítő önéletrajziságáról volna szó, hanem már a *Termelési-regény* főszövegének (regény) és jegyzeteinek (a termelés folyamata) viszonyáról is, ahol az előbb-

bi minden ízében irodalmias, látványosan vonultat fel fogásokat, konvenciókat, kliséket, míg az utóbbiban számtalanszor előfordulnak olykor hitelesnek látszó levelek, a szerző életének „igaz történetei”, még ha ez a „valóságos” világ minduntalan kétségbe vonódik – például az elbeszélő megsokszorozásával (a Mester, E., Esterházy, Eckermann, stb.). Ez a gesztus annyiban számít továbbírásnak, amennyiben rászedi – és nem szedi rá – az olvasót: anyja „igazi” történetét, s egyben anyjának és önmagának a focihoz fűződő „igaz” viszonyát (meg még számos, ezen tárgyak körül nyüzsgő „igaz” történetet) mondja el, de a szöveg elején olyan szabályokat vonultat fel, amelyek az „igazságot” magát teszik kockára. Idézet a mű második mottójából: „...látszólag zavaros hadműveleteim lényege a szembejövő valóság kifárasztása...” (Toussaint). Ha az *Utazás...* olvasható volt problémátlan foci-szöveggént, és a *Segédigék* akár egyértelmű anya-könyvként, akkor itt a következő (tréfás) feladat.

A fiktitivás szorosan összetartozik (legalább) még egy fentebb említett problémabokkal: Esterházy mindig is reflektált saját írására és általában az írás mibenlétére, jellegzetességeire, szabályaira stb. Az említett keretezési sajátosságok (a hármas befejezés), a nyersanyag provokatívan nyílt bemutatása (a tizenegyedik fejezetben) és persze a számtalan utalás a szövegben saját szövegeire, másokéra és az éppen íródó szövegre – ennek a nagy témának a továbbírásai. Ráadásul a finoman ironikus, önreflexív, a nyelvi regiszterek keverésében (is) mesteri Esterházy-nyelv ebben a műben mintha a kortárs irodalom néhány jellegzetes megszólalását is magába olvasztaná. Görög Miki korábban említett monológja emlékeztet Tar Sándor szövegeire (ráadásul az elbeszélő itt is, mint Tarnál, a magánbeszédet a függő beszédbe ágyazza). Tematikailag az edző és tanítványa (egyoldalú és reménytelen) homoerotikus kapcsolata Nádaszt idézi föl; de az apa fejsebének története mintha csak a *Párhuzamos történetek*ből került volna a szövegbe. De Nádas van jelen abban is, ahogyan Lajos bácsi és a kigyúrt fiatalember párbeszédet folytatnak az elbeszélővel – abban, ahogyan a leírás, a körülmények és részletek pontos kifejtése, sőt korábbi történetekre történő utalások teszik még feszültebbé és veszélyösebbé a jelenetet (57–65. o.). Ernőke fodrász története (69–70. o.), vagy az 1956-os részlet (78–82. o.) kifejezetten Konrádot idézi föl. Nincs szó sem paródiáról, sem összegzésről, rájátszásról vagy hommage-ról: úgy tetszik, a stílári megvalósulást automatikusan hozza magával a téma, s a nyelv ezen önműködése ellen az elbeszélő nem tud és nem is akar védekezni.

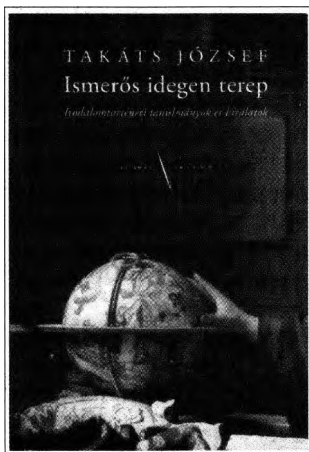
A *Semmi művészet* egyik legzsensziálisabb félmondata az, amit (talán) az anya mond, halálós ágyán: „ne mondd velem kapcsolatban, hogy már” (14. o.). A „már” és a „még” irányt szab, teleologikussá teszi a történetet; sőt szakaszokra is osztja. Némileg elrugaszkodva a szövegtől azt mondhatnánk, hogy Esterházy kétségbe vonja a célelvűség érvényességét: az eseményeknek, az élet egyes tényeinek nincs (vagy nincs feltétlenül) irányuk és céljuk: meggesnek, olyanok, amilyenek, de nem (feltétlenül) helyezhetők el okságok és időbeliségek rendszereiben. Milyen nehéz is elfogadni, különösen meg érvényesíteni ezt a tartózkodást! Arra vagyunk szocializálva, hogy a történetet keressük, aminek szakaszai vannak, ami valahonnan valahová tart. Nehéz ezt feladni az irodalomtörténész vagy akár a kritikus számára is, aki mindig a pályát (ezúttal nem a foci-, hanem az irodalmi pályát) szeretné átlátni, kijelölni, hogy a szerző „hol tart”, még és/vagy már. Ha fentebb több utalás volt is arra, hogy sok mindent továbbír, sőt talán összegez is ez a kötet, még az is lehet, hogy lezár egy-két irányt – kevély dolog volna valami (bármilyen) jelzőjének, határkövének, lezárásának vagy kezdetének kinevezni. Meglett – és milyen jó, hogy így lett.

AZ IRODALOM KÜLPOLITIKUSA

Takáts József: Ismerős idegen terep

Kötetének utolsó írásában, annak is a vége felé Takáts József elmeséli, hogy amikor „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett” című tanulmányaért elnyerte az előző év legjobb irodalomtudományi publikációjáért járó Martinkó-díjat, s a megelégnült médiafigyelemnek köszönhetően nem csupán szakmabeliekkel, de „laikusokkal” is megvitathatta a tanulmány gondolatmenetét, jellemzően kétféle reakcióval találkozott: míg a szakmabeliek túlzottan merésznek és erősen vitathatónak találták Takáts állításait és következtetéseit, a „laikusok” egyszerűen nem értették, miért kell egyáltalán érvelni ennyire magától értetődő, majdhogynem triviálisan igaz állítások mellett. Az *Ismerős idegen terep*, Takáts József gondosan válogatott és átgondoltan megszerkesztett tanulmánygyűjteménye kimondva, kimondatlanul kettős célt tűzött maga elé. Egyfelől szeretné meggyőzni a szakmabelieket arról, hogy a merésznek vagy vitathatónak tűnő tézisek néhány többé-kevésbé kézenfekvő (vagy legalábbis nem nyilvánvalóan hamis) alapelvből következnek; másfelől szeretné megmutatni az irodalomtörténeti kérdések vagy az irodalomtörténet-írás módszertani problémái iránt érdeklődő „laikusoknak”, hogy korántsem magától értetődő, pontosan mi is következik ezekből az (adott esetben mégoly könnyen elfogadható) alapelvekből, tehát állásponturnak alátámasztásához még ilyenkor is érvekre van szükségünk.

Az *Ismerős idegen terep* tanulmányai négy nagyobb fejezetbe rendeződnek: az első fejezet írásai jellemzően az irodalomtörténet-írás módszertani problémáival foglalkoznak; a második fejezet a „Kultuszkutatás” címet viseli, és címével összhangban a kultuszkutatás módszertani problémáival számot vető írásokat, valamint kultusztörténeti elemzéseket tartalmaz; a harmadik fejezet tanulmányai 19. századi szövegeket, diskurzusokat, beszédmódokat, vitákat elemeznek; a negyedik fejezetben három tanulmányértékkű könyvkritikát, bírálatot olvashatunk Németh G. Béla és Gángó Gábor egy-egy kötetéről, valamint a *Történelem, kultúra, medialitás* című szöveggyűjteményről. Takáts József saját bevallása szerint „módszertani érdeklődésű” irodalomtörténész, és ezt az önjellemzést a kötet tanulmányai tökéletesen visszaigazolják: az irodalomtörténeti írások rendre ott veszik fel a gondolatmenet fonalát, ahol a módszertani írások („Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás”, „Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás”, „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, „A kultuszkutatás és az új elméletek”) korábban elejtették. Ezért az alábbiakban az egyes tanulmányok részletes ismertetése helyett arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen alapelvekre (a szerző terminológiájával: hitekre) támaszkodik a kötet gondolatmenete, milyen érvek segítségével vezetik le a tanulmá-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2007
366 oldal, 2200 Ft

nyok az alapelvekből a már említett merész, illetve magától értetődő téziseiket, valamint hogy ezek a tézisek milyen következményekkel járnak az irodalomtörténet-írás napi gyakorlatára nézve.

A gondolatmenet kiindulópontja a következő: az irodalomtörténész a mű értelmezhetőségének feltételeivel foglalkozik, tehát azt a kérdést teszi fel, hogy miért fogadták el egy adott helyen és időpillanatban az olvasók a műnek ezt vagy azt az értelmezését vagy jelentését. Művek és értelmezések/jelentések kapcsolatát a *konvencionalitás elve* magyarázza meg: a művek értelmezésének gyakorlatát (azt a folyamatot, amelynek keretében az olvasók jelentéseket rendelnek a szövegekhez) társadalmi konvenciók irányítják. A *kontextualitás elve* kimondja: a művek értelmezését, használatát és létrehozását irányító konvenciók kontextushoz kötöttek, méghozzá kétféle, egy gyengébb és egy erősebb értelemben. Kontextushoz kötöttek, mert folyamatosan változnak, alakulnak, ráadásul egyazon időben különböző értelmező közösségekben a művek értelmezésének gyakorlatát más és más konvenciók irányíthatják. Ám ezek a konvenciók egy erősebb értelemben is kontextushoz kötöttek: a művek használatát, a művekkel végzett cselekvéseket irányító konvenciók további társadalmi konvenciók rendszerébe ágyazódnak – ahogy Takáts fogalmaz: „az irodalmi készítményt befolyásoló-működtető konvenciók egybeérnek az egykori társadalmi gyakorlat más részeit szabályozó konvenciókkal” (84.).

Mi következik mindebből? Ha az irodalmi művek használata elválaszthatatlan a többi társadalmi cselekvéstől, akkor az irodalomtörténésznek holisztikus, interdiszciplináris megközelítést kell választania: az irodalom „külpolitikája” felé kell fordulnia. Az irodalomtörténész figyelme nem irányulhat kizárólag a szövegre vagy a szöveg közvetlen irodalmi kontextusára, hanem az adott mű egyedi használatának lehető legtágabb értelemben vett társadalmi kontextusát kell vizsgálnia – ehhez viszont (részben) a társadalomtudományok módszereit kell alkalmaznia. (Ezekre a módszerekre később még visszatérek.) Irodalomtörténet, eszmetörténet, művelődéstörténet és kultúrakutatás nem elkülönült tudományos vállalkozások, hanem egyazon vállalkozás más és más aspektusból megragadva – legfeljebb csupán hangsúlyaikban különböznek egymástól.

Mindazonáltal Takáts következtetése ebben a formájában kissé elhamarkodottnak tűnik: abból, hogy az irodalmi művek használatát és létrehozását irányító konvenciók „egybeérnek” a társadalmi gyakorlat más részeit szabályozó konvenciókkal, önmagában nem következik, hogy nem lehetséges ezeket a konvenciókat magukban, a többtől elkülönítve vizsgálni. (Némelyiket lehet, némelyiket nem lehet; térbeli metaforával: amelyik távol esik az irodalmi és a társadalmi konvenciók „érintkezési pontjától”, azt lehet, amelyik közel esik hozzá, azt nem lehet.) Ám ezt Takáts is pontosan tudja, ezért hogy irodalmi és társadalmi konvenciók viszonyát szorosabbra fűzze, további fogalmakat, gondolatmeneteket, érveléseket hív segítségül, jellemzően a filozófia és a modern társadalomtudományok területeiről. Többször hivatkozik Wittgenstein nyelvjáték-, szabály- és életforma-fogalmára, a jelentés wittgensteiniánus használatelméletére, különböző pragmatikai jelentéselméletekre (elsősorban a beszédaktus-elméletre; meglepő módon Grice elmélete hiányzik!), valamint a szociolingvisztikára (elsősorban Bezeczky Gábor és Sándor Klára tanulmányai alapján) és a Dell Hymes-féle „beszélés néprajzára”. Ezek a szerzők, álláspontok és elméletek abban hasonlítanak egymásra, hogy elfogadják és részletesen kidolgozzák az *erős kontextualitási elvet*: a nyelvi megnyilatkozásokat irányító konvenciókat kizárólag a többi társadalmi konvenció kontextusában lehet megragadni. (A tézist persze más és más formában fogalmazzák meg és különbözőképpen érvelnek mellette; Takáts tanulmányai igyekeznek a gondolkodási minta hasonlóságának regisztrálása mellett nem összemosni egymással a különböző gondolatmeneteket – és igyekezetüket nagyjából siker koronázza.) Világos: ha egyszer a nyelvi elemek jelentése használatukban rejlik, akkor ennek az irodalmi műveket felépítő nyelvi elemekre is igaznak kell lennie – másképpen fogalmazva: ha a

nyelvi megnyilatkozást irányító konvenciók teljes egészükben a társadalmi gyakorlatot irányító konvenciók rendszerébe ágyazódnak, akkor ennek az irodalmi művek használatát irányító konvenciókra is igaznak kell lennie.

Am Takáts nem áll meg ezen a ponton, s úgy tűnik, hogy a *nyelvi relativitás tézisé*t is elfogadja, vagy legalábbis kacérkodik az elfogadásával. A *nyelvi relativitás tézise* szerint a nyelvek sajátos tulajdonságaik révén más és más módon befolyásolják a világról való gondolkodásunkat és a kommunikációt; kicsit költőibben (és persze pontatlanabban) fogalmazva: az egyes nyelvek különböző világokat építenek fel. Ezek a nyelvek azonban Takáts és elméleti szövetségeseinek megközelítésében immár nem a természetes nyelvek, hanem természetes nyelvek sajátos nyelvváltozatai. Takáts ugyanis elfogadja a *nyelv heterogeneitásának tézisé*t: minden nyelv számos, egymással egyenrangú nyelvváltozatból áll. Amikor tehát egy beszélő kódot vált, világok határait lépi át. És a szerző még ennél is tovább megy: úgy tűnik, elfogadja Kuhn *összemérhetetlenségi tézisé*t: az egyes kultúrák különböző taxonómiákat, fogalmi rendszereket használnak a világ leírása során, és ezek a taxonómiák vagy fogalmi rendszerek összemérhetetlenek egymással.

A kultúra vagy kulturális kontextus tehát Takáts felfogásában valami olyasmi, ami azonos formát ad a nyelvi és a társadalmi konvenciók rendszerének, és ami meghatározza az adott kultúrához tartozó személyek gondolkodását, világérzékelését. (Persze nincs szó *tökéletes* meghatározottságról, vagy arról, hogy ki lennének szolgáltatva az általunk használt nyelvváltozatok vagy kulturális kódok hatalmának: Takáts szerint „az emberi gondolkodás, megismerés vagy világfelépítés közösségi jellegű” [38.], ám ebből még nem következik semmiféle determinizmus. Később még erre is visszatérek.) És még egy lépésre szükségünk van: a nyelvi és kulturális kódok megválasztása egyben az identitásjelzés célját is szolgálja, tehát minden nyelvi megnyilatkozás és kulturális cselekvés egyszerre (részben) a teljes kultúra interpretációja és öninterpretatív jellegű aktus. Takáts itt már nem csupán a szociolingvistákra hivatkozik, hanem Clifford Geertz-re és az interpretatív antropológiai irányzatra is. (Geertz és az interpretatív antropológia a kötet tanulmányainak egyik voltaképpen főhőse.) No meg Pierre Bourdieu-re, aki szerint „homológia” áll fenn az egyes „művek szerkezete és az irodalmi mező konfliktuózus viszonyai között” (82.).

Milyen következményekkel járnak Takáts szerint ezek a vázlatosan ismertetett tézisek az irodalomtörténet-írás napi gyakorlatára nézve? Elsősorban azzal, hogy az irodalomtörténésznek úgy kell vizsgálnia az adott mű egyedi használatának legtagabb értelemben vett társadalmi és kulturális kontextusát, hogy tiszteletben tartja a mű létrehozásában és használatában részt vevő ágensek sajátos perspektíváját. Tehát nem próbálja „modernné olvasni” az egykori szövegeket, hanem azokat a fogalmakat használja, amelyek révén az egykori cselekvők leírták a cselekvésüket. Voltaképpen úgy kell eljárnia, mint az interpretatív antropológusnak: el kell idegenítenie magától a vizsgált kulturális szituációt, a különböző megnyilvánulásokat a „benszülöttek szemszögéből” kell értelmeznie, azaz le kell mondania a „centrisztikus látásmódról” (lásd utólagosan konstruált korszakfogalmak, stílusirányzatokat megnevező kifejezések, fejlődéstörténeti sémák stb. alkalmazása). Sőt le kell mondania a tisztán „esztétikai perspektíváról” is – bármilyen nehéz, adott esetben szinte lehetetlen legyen is ez.

Takáts azonban még ennél is tovább megy: az irodalomtörténész, akárcsak az antropológus, végső soron nem leírást ad egy hozzá képest térben és időben távoli kulturális szituációról, hanem fordítást végez egyik kulturális nyelvről a másikra. Az irodalomtörténeti tanulmány szigorú szabályok szerint megalkotott *fikció*: egykori perspektívák nagy kreativitást és aprólékos kutatást igénylő újateremtése. És ezek a perspektívák a szövegek elsődleges kontextusához kötődő perspektívák. Az elsődleges kontextus a szövegek elkészítésének kontextusa, amely „gyakran többé-kevésbé egybeesik használatuk első kontextusával”. Az irodalomtörténész figyelme tehát a szövegek elsődleges kontextusára

irányul, megpróbálja az egykori kulturális cselekvéseket „elvágni” a jövőjüktől, és mindeféle normativitástól mentesen rekonstruálni a szövegek és cselekvések egykori kontextusát, vitaszituációját. Mivel a „fordítás” során óhatatlanul szerepet kap az irodalomtörténész perspektívája is, így az irodalomtörténet-írás gyakorlata soha nem zárulhat le, hiszen folyamatosan újabb perspektívák születnek – ám az újabb és újabb irodalomtörténeti perspektívák újabb és újabb feladatot adnak a későbbi korok „megfigyelőinek”. Ez a jelenség, a perspektívák felhalmozódása Takáts szerint ékesen bizonyítja, hogy igenis van kumulatív fejlődés a humántudományokban.

Mindezek fényében kézenfekvő, hogy az *Ismerős idegen terep* tanulmányai kiemelt helyen foglalkoznak az irodalmi kultuszok kérdésével. A kultuszok esetében ugyanis jóval magától értetődőbb, hogy az irodalomtörténésznek interdiszciplináris megközelítést kell alkalmaznia, hogy nem csupán kanonikus szövegeket kell vizsgálnia, hogy a korban érvényes konvenciók felderítésére és a cselekvők perspektívájának rekonstruálására kell törekednie. Takáts alapos tanulmányokban elemzi a tér és az idő nemzetiesítésének mint kulturális egységesítésnek a 19. század utolsó harmadától kezdve lejátszódó folyamatát, amelynek a korabeli irodalmi kultuszok is részét képezték („A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, „A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok”); valamint finom elemzés segítségével megmutatja, hogy Kodolányi János Finnország-könyve is kultikus hozzáállást érvényesít, méghozzá anélkül, hogy a „kultikus szótárt” alkalmazná („Finnország magyar politikai mítosza”).

A kötet harmadik fejezetének tanulmányai, mint már említettem, 19. századi szövegeket, diskurzusokat, beszédmódokat, vitákat elemeznek. Takáts következetesen érvényesíti módszertani gondolatmenetének tanulságait: a 19. századi „politikai nyelveket” vizsgáló írásában (amely, mint az alcímből is megtudhatjuk, egy tervezett kutatás vázlata) igyekszik elkerülni, hogy „modernné olvassa” az elemzett szövegeket, azaz hogy mai politikafilozófiai fogalmak segítségével értelmezze a korabeli vitákat („Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején”). Gyulai Pál emlékbeszédeinek elemzésével pedig éppen azt mutatja meg, hogy a „modernné olvasás” milyen tévutakra vezetheti az értelmezőt: az emlékbeszéd műfaja „retorikai mintái révén” olyan kultúrához kötődik, amelynek résztvevői premodern identitással rendelkeznek – igaz, Gyulai emlékbeszédeinek beszélője már „a modern identitással, és a köré nőtt másik kultúra hatásával” is számot vet („Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció”). Az Arany János szokásjogi gondolkodását, illetve Arany László Ágai Adolf „tárcaleveleiről” szóló kritikáját elemző tanulmány tökéletes példáját nyújtja annak, hogyan képzei el Takáts az irodalomtörténész tevékenységét, aki az irodalom „külpolitikája” felé fordult („Arany János szokásjogi gondolkodása”, „Genus migrans: a turizmus kulturális azonosítása egy 1879-es szövegben”). A szerző megmutatja, hogyan fordul elő ugyanaz a gondolkodási mintázat Arany János különböző műfajú szövegeiben, s a jelenség magyarázatához Bourdieu habitus-fogalmát hívja segítségül; valamint azonosít egy 19. század végi kulturális mintát, amely egymás mellé rendeli a tárca mintáját és a turizmus jelenségét, szembeállítva pozitív párjával, a tartalmas szépirodalommal és az utazás jelenségével. „Az irodalom és a historizmus” folytatja az előző fejezetbeli kultusz-tanulmányok gondolatmenetét: Takáts javaslata szerint a kulturális homogenizálás folyamatának elemzése során érdemes segítségül hívunk a historizmus mint *beszédpozíció* vagy *olvasási szerződésfajta* fogalmát. A „Mikszáth-szövegek relativizmusa” a kötet leginkább hagyományosnak tekinthető tanulmánya: Takáts megmutatja, hogy néhány Mikszáth-szöveg szerkezeti elemzése hogyan igazolhatja vissza azokat az értelmezőket, akik korábban Mikszáth „relativizmusáról” írtak. A „Megfigyelt megfigyelők” öt magyar irodalomtörténeti szöveg retorikai vizsgálatát végzi el, feltárva, milyen metaforákra, cselekményesítési módokra, előfeltevésekre, történetismákra támaszkodnak ezek az írások – a tanulmány feltehetőleg csupán azért került a túl-

nyomórészt inkább módszertani írásokat tartalmazó első fejezetbe, mert huszadik századi műveket választott tárgyaül.

Az *Ismerős idegen terep* bevezető írásában Takáts leszögezi: tanulmányait igyekezett érvelésközpontúvá tenni, mert a fogalomközpontúság „túlterhelte és fetisizistikussá teszi a fogalomhasználatokat, gyakran meddővé teszi a tudományágon belüli vitatkozást, továbbá megnehezíti a kultúra más területeivel való kommunikációt” (10–11.). A szerző igyekezetét siker koronázta: írásai valóban érvelő jellegűek, és egy olyan szakember arcélét rajzolják ki, aki komolyan veszi lehetséges vitapartnereit. De kik is lennének ezek a vitapartnerek? Elsősorban azoknak az elméleti irányzatoknak a hívei, amelyek az irodalomtörténet-írást egyfajta kanonikus és kritikai vizsgálatnak tekintik, következésképpen normatív fogalmak és fejlődéstörténeti sémák alkalmazását kívánják meg az irodalomtörténésztől. A „modernné olvasás” gyakorlata Takáts szerint nem elválasztható az esztétikai internalizmus előfeltevésétől: ha a szövegeket kizárólag (vagy elsősorban) esztétikai élvezetet okozó műalkotásnak tekintjük, továbbá a mű és a befogadó viszonyára koncentrálnunk, kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni a szövegek keletkezésének és használatának nem közvetlenül irodalmi vagy bölcseleti kontextusát. Talán nem meglepő, hogy Takáts legfontosabb vitapartnerei a Kulcsár Szabó Ernő vezetésével működő recepcióesztétikai vagy hermeneutikai iskola tagjai – és sajnos az sem meglepő, hogy az elmúlt években nem alakult ki termékeny vita a szerző tanulmányaiban felvetett kérdésekkel, problémákkal kapcsolatban. Pedig erre bőven lett volna lehetőség: az *Ismerős idegen terep* íásaiban elszórt érvek, ellenvetések többségét Takáts egy nagy terjedelmű, tanulmányértékű könyvkritikában is összefoglalja. (A kritika a Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter szerkesztésében 2003-ban megjelent *Történelem, kultúra, medialitás* című kötetéről szól, és a Kulcsár Szabó-iskola „kultúratudományi fordulatát” elemzi. Takáts meggyőzően és szellemesen érvel amellett, hogy a kötet írásai kimondva, kimondatlanul arra tesznek kísérletet, hogy az iskola tevékenységét összhangba hozzák a nemzetközi irodalomtudományi tendenciákkal – ennek azonban az iskola eddigi gyakorlatának majdnem teljes felülvizsgálatát kellene maga után vonnia.) A szerző azonban nem csupán a Kulcsár Szabó-iskola tagjaival száll vitába, hanem (a nagy teljesítménynek járó elismerés mellett) kételyeit fogalmazza meg Németh G. Béla egy 1995-ben megjelent könyvével, pontosabban a szerző által elfogadott módszertani előfeltevésekkel kapcsolatban is. Gángó Gábort pedig azért rója meg, mert a szerző Eötvös József „szellemi fejlődésrajzáról” szóló politikai eszmetörténeti monográfiájában történetietlenül járt el: foglya maradt a „koherencia mítoszának”, és olykor mai fogalmak segítségével próbálta rekonstruálni Eötvös gondolatmeneteit.

Az *Ismerős idegen terep* az elmúlt évek egyik legfontosabb tanulmánykötete (nem véletlen, hogy egyszer még a kritikusok „sikerlistájára” is felkerült a *Magyar Narancsban*), így hát méltánytalanul járnék el Takáts teljesítményével szemben, ha elhallgatnám a kételyeimet és ellenvéteiseimet. Takáts előfeltevéseinek, „hiteinek” némelyikét nem osztom: nem hiszem például, hogy a sajátos perspektívákat kifejező „elméleti ajánlatok” elfogadásának eredménye „fontosabb, mint az ajánlatok elméleti megalapozottságának ellentmondásmentessége” (10.), ahogy ezt a szerző több helyen is megismétli. Ezért némi gyanúval szemlélem, amikor Takáts a „Nyolc érv”-ben és másutt bevallottan egymásnak ellentmondó, vagy legalábbis együttesen inkonzisztens érvek segítségével próbálja igazolni az irodalomtörténész gyakorlatát. Szintén furcsállom, hogy Takáts módszertani követelményként állítja az irodalomtörténész elé, hogy perspektíváját a „benszülöttek” perspektívájához igazítsa, jóllehet többször jelzi, hogy ezt a gyakorlatban „nehéz, vagy akár lehetetlen” teljes szigorúsággal megvalósítani. (Irodalomtörténeti és eszmetörténeti tanulmányaiban időnként maga a szerző is modern fogalmakat használ, igaz, erre mindannyiszor felhívja az olvasó figyelmét.) Nézzük azonban azokat a problémákat, amelyek immár nem a szerző előfeltevéseivel, hanem érveivel, következtetéseivel és fogalomhasználatával állnak kapcsolatban!

Fogadjuk el, hogy az irodalomtörténész – saját perspektíváját lehetőleg minél inkább háttérbe szorítva – egykori szövegek és szövegeket használó „ágensek” perspektíváját próbálja rekonstruálni, újrateremteni. Ám abból, hogy az irodalomtörténet-írás sajátos perspektívával rendelkező és sajátos perspektívákat rekonstruáló tudomány, miért következik, hogy az irodalomtörténész „fikciót” ír? Abból, hogy az irodalomtörténész fordítást végez egyik kulturális nyelvről a másikra, miért következik, hogy tevékenysége leginkább a regényíráshoz hasonlít? A sajátos nézőpontok alkalmazása *önmagában* miért zárja ki, hogy a szóban forgó gyakorlatot tudományosnak tartsuk? A „kemény tudományok” vajon nem rendelkeznek sajátos perspektívával vagy nézőponttal?

A probléma mélyebben érinti Takáts gondolatmenetét, mint ahogyan az első pillantásra tűnik. A szerző két nehezen összebékíthető álláspontot próbál összebékíteni egymással. Egyfelől azt szeretné állítani, hogy a történész feladata egykori vitaszituációk, nézőpontok, perspektívák lehetőség szerint minél pontosabb rekonstruálása – másfelől pedig azt, hogy nem lehetséges „objektív” történeti megismerés, mert a megismerő „nem egyszerűen leírja, sokkal inkább alkotja, kitalálja” (95.) az általa tárgyalt tényeket (hiszen sajátos perspektívák által szervezett elbeszélésekbe ágyazza azokat stb.). Az utóbbi állítás ebben a formájában biztos, hogy nem igaz, a perspektívák alkalmazása önmagában nem mond ellent az „objektivitás” követelményének – ám akár igaz, akár nem igaz, a két állítás együtt nem tartható.

Másrészt: nem világos, hogy Takátsnak miért van szüksége a nyelvi és kulturális relativizmus erős tézisére, a kuhn-i összemérhetetlenségi tézistről már nem is beszélve. Eltekintve attól, hogy a következetesen képviselt nyelvi és kulturális relativizmus nehezen tartható álláspont, egyenesen Takáts legfontosabb módszertani állításai (l. a „bennszülöttek” nézőpontjának rekonstrukciója, a vizsgált kulturális kontextus elidegenítése, a „modernné olvasás” elkerülése stb.) ellen dolgozik. Alighanem nem véletlen, hogy a szerző irodalomtörténeti tanulmányain módszertani értelemben alig hagytak nyomot a történeti megismerés lehetőségével kapcsolatos kételyek és a következetesen végigvitt nyelvi/kulturális relativizmussal. Természetesen értem, hogy mindez a történeti tudományok módszertanával kapcsolatos „naiv”, „reflektálatlan” elképzelések ellenszeréül szolgál, de úgy érzem, ellenszernek túl erős (főként ami a mellékhatásokat illeti).

Harmadrészt: Takáts helyenként annyira tág értelemben használja a „nyelv”, az „értelmem”, a „beszédmód” és a „jelentés” fogalmát, hogy állításai üressé válnak. Ez természetes következménye annak, hogy a szerző a nyelvi heterogeneitás tézisének kissé túlerőltetve minden sajátos nyelvhasználati gyakorlathoz egy-egy sajátos nyelvet rendel (lásd például: „a republikanizmus nyelve”, „az ősi alkotmányra hivatkozás nyelve”); valamint annak, hogy a nyelvi jelentés minden mozzanatát kontextusfüggőnek szeretné tekinteni, viszont a kontextus általa használt fogalmához szinte minden hozzátartozik, ami csak szerepet kaphat egy megnyilatkozás értelmezése során. Így viszont nagyon nehéz meghatározni, pontosan milyen azonossági kritériumok tartoznak a Takáts elemzéseiben szereplő „nyelvekhez” és „értelmekhez”. Vajon mennyire kell másképpen fogalmaznia, sőt érvelnie (!) egy 19. századi elméleti szöveg szerzőjének, hogy azt állíthassuk, „politikai nyelvet” váltott? (Takáts elemzései meggyőzőek, ám nem a pontos kritériumok hiánya miatt, hanem épp annak ellenére.) Ha a szerző finomabb fogalmi eszközökkel közelítene a nyelvi jelentés elemzéséhez (például különbséget tenne, mondjuk, szemantikai jelentés, pragmatikai jelentés és a világra vonatkozó enciklopédikus ismeretek között), akkor számos olyan fontos különbséget tudna megragadni, amelyeket eltakar az „értelmem” vagy a „jelentés” durva felbontású fogalma – és ennek érdekében még radikálisan kontextualista álláspontját sem kellene feladnia. (Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy a jelentés használatelmélete nem létezik: az az állítás, hogy „a jelentés egyenlő a használattal” csupán szlogen, amelyet tartalommal kell megtöltenünk, azaz meg kell mondanunk, hogy a

használat mely elemei relevánsak a jelentés meghatározásánál – ekkor azonban egy másik jelentésemlethez jutunk.)

Negyedrészt: fennáll annak a veszélye, hogy az egyes beszédmódok, gondolkodási minták, „habitusok” fogalmai az irodalomtörténész gyakorlatában közel kerülnek a Takáts által is kárkoztatott, minden jelenséget megmagyarázó és fontos különbségeket elmosó „óriásfogalmakhoz” (lásd korszakfogalmak, stílusirányzatok nevei stb.). Ráadásul az sem teljesen világos, hogy Takáts szerint a „beszédmód” milyen viszonyban van a „gondolkodási mintával”. Számos tanulmányában amellet érvel, hogy homológia van közöttük (ő nem ezt a kifejezést használja), hiszen mindkettő (részben) a társadalmi gyakorlat terméke és egyazon életforma kifejeződése – másutt viszont kijelenti, hogy „nem tartom szerencsésnek, ha egy irodalomtörténész egységes világnézetet vagy rendszert vél fölfedezni egy író műveiben” (290.), valamint hogy „a politikához oly mértékben hozzátartozik a politikai térben elfoglalt pozíció állandó változása, változtatása, hogy az egyes szövegekben inkább e pozícióalakítást vizsgálhatjuk [...], semmint a szerző szemléletét” (322.). Az ellentmondás természetesen feloldható, ám ehhez tisztázni kellene Takáts kulcsfogalmainak („életforma”, „beszédmód”, „gondolkodási minta”, „kulturális kód”, „világ szemlélet” stb.) egymáshoz való viszonyát.

Remélem, nem fogalmaztam félreérthetően: Takáts József tanulmánykötetét nem *annak ellenére* tartom jelentős teljesítménynek, hogy kételyeket ébresztett bennem és ellenvetések megfogalmazására sarkallt, hanem *éppen azért*. Az *Ismerős idegen terep* remek értekezői nyelven megírt tanulmányai valódi, tartalmas elméleti ajánlatot tesznek az olvasónak; hiba volna nem élni ezzel az ajánlattal.

Bejárat – kijárat a Széchenyi tér 17. szám alatti szerkesztőségben 2003 júliusában.

(Fotó: Németh Pál)